

Juhász Júlia

Találkoztam boldoguló cigányokkal is

TANINFO KIADÓ, BUDAPEST, 2003.

Első kiadás © Juhász Júlia, 1999
Átdolgozott kiadás © Juhász Júlia, 2003

TARTALOM

- Kizárólag festészeti ügyben fogadok!** (Oláh Mara)
A narancsszínű nap birodalma (Lakatos Menyhért)
A Büszke (Daróczi Gusztávné)
Csoli! Költő vagy! (Choli Daróczi József)
Amiben született, azt senki se felejtí el (Mohácsi Viktória)
Az ország egyetlen cigány téeszelnőke (Farkas Tibor)
Kislány, táncolj, kapsz kenyeret! (Raffael Jánosné)
Megrémültek – ennyi cigány! (Danyi Sándor)
Mindent elővarázsolunk a kis kalapból (Déki Lakatos Sándor)
Légy jó mindhalálíg (Mendi Róza)
Valami rezegeen, valami lobbanjon, lángoljon (Vadászi Bálint)
Köztük lenni melegséget áraszt (Lakatos Szilvia)
Mit ér az élet, ha nem fűszerezi az ember (Bangó Nándor)
Egy ugrásnyira a világelsőségtől (Lakatos Pál)
Borzasztóan pajkos, játékos az élet (Péli Józsefné)
Rendkívüli történet (Orsós Jakab)

A kötetben szereplő interjúk 1998-99-ben készültek.

*Köszönöm beszélgetőtársaim és mindazok közreműködését,
akik a könyv megírásában segítségemre voltak.*

Kizárólag festészeti ügyben fogadok!

Oláh Mara

„Csak csodálatomat tudom kifejezni, hogy egy ilyen viharos hölgy milyen csodálatosan szép és nyugodt, csendes, és mégis belső feszültséggel teli alkotásokra képes.”

(Bejegyzés Oláh Mara kiállításának vendégkönyvében)

– Nulláról kellett elindulnom 43 éves koromban, érted, gyémántom? Akkortól mondhatom el magamról, hogy festőművész vagyok. Addig nem hogy festő, de senki-semmi voltam. Egy cigány takarítónő, aki nem győz siránkozni.

Való igaz, hogy sokat panaszkodtam – no de hát!... Hogy bírta volna ki valaki jajgatás nélkül azt, amit én 13 éves korom óta elszenvedtem!

Iszonyatos görcsökkel kezdődött, mikor elérkezett az a bizonyos idő. Minden hónapban keresztülmentem ezen a szörnyűségen. Összeestem, félrebeszéltem, az egész család kimenekült a házból, mert nem bírták már hallgatni a sikoltozásomat. Marokszámra vettem be a Ridolt, de semmit se használt.

És tudod, mit mondott nekem az orvos? Gyémántom! Azt, hogy ne hisztizz, Mara! Minden nő keresztülmegy ezen, mégse jajong. Minden nő? Az nem létezhet, mondtam, hogy minden nő ilyen szenvedéseken essen át, hogy mondhat ilyent? Erre nála felment a pumpa, és kitessékelt.

A másik orvos – ne tudd meg! – ugyancsak kidobott: – Kivizsgáltunk, Mara, kutyabajod, csak a cigányok nem bírják a fájdalmakat. Na, kifelé! A harmadik doktor úr, úgy képzeld el, kivétette a vakbelemet, pedig annak tényleg kutya baja se volt. Vizes lepedőben feküdtem a kórházban, 40 fokosra felment a lázam – de a görcseim utána is megmaradtak.

Így lettem fiatal lány, így udvaroltak nekem. De ahhoz se volt kedvem. Az udvaroltatáshoz. És már dolgozni se tudtam rendesen azokon a napokon. A munkahelyeimről sorra kidobtak, még azt se engedték meg, hogy egy jéghideg pincében hagymát válogassak. És csak nem akart semmit sem enyhülni, csak újra és újra előjött az a görcsös, iszonyatos nagy fájdalom.

Na életem, ezzel a daganattal – úgy képzeld el, később kiderült, hogy ez daganat – hála a Jóistennek, mégis teherbe estem. Érted, virágom? Jaj, de imádtam akkor az életet! Tündérem! Mert amíg a gyermekemet vártam, képzeld, nem jöttek elő a görcseim. Egyszer sem. Azt mondtam, én egész életemben szülni és szülni fogok.

Megszületett a kisbabám. Lány lett, és – amit Istentől kértem – világos bőrű, szőke hajú, kékszemű. Nagyon nézel, hogy lehetett énnekem ilyen kisbabám? Hát úgy, hogy én nem mentem cigányhoz. Magyar ember lett a férjem, gyémántom – ezt is Istentől kértem, amióta az eszemet tudom. Pedig mindig azt mondták az idős cigányasszonyok, a fajtádból valóhoz menjél, Mara, csak az fog téged megérteni. Beszélhettek. Énnekem szőke, kékszemű férfi volt és maradt az ideálom.

Na, ebből aztán nagy kalamajkák lettek, mert sehogy se hajlottak rá a szüleim, hogy ne ahhoz menjek, akiknek a szüleivel még gyerekkoromban megállapodtak.

Tudod-e, hogy a cigányok hogyan házasodnak? Úgy, hogy a szülők már gyermekkorukban kiszemelik a lányuknak a férjnek valót. Nekem az unokatestvéreket nézték ki, mikor még kislány voltam, de én azt mondtam, hogy ilyen csúnya fiú nekem nem kell.

Jöttek aztán a huzakodások. De hozzáámész. De nem. Én voltam a makacsabb. Mit csinálnak? – rám hagyták, legyen úgy, ahogy én akarom.

De csak nem jött el a mesebeli hercegem értem. Tudtam, hogy miért: az előítéletek miatt.

Mindig sok fiú forgott körülöttem – magyarok is, cigányok is –, de egyik se udvarolni akart, hanem mindenki csak fogdosni szeretett volna, és nyúltak a csöcsöm meg a fenekem után. Jó alakú lány voltam, vékony a derekam, nagy a csöcsöm, hát a fiúk nem bírtak magukkal. Mindenáron meg akartak kapni. Azt mondták, én vagyok a Lollobrigida, meg a Sophia Loren. De hiába hízelegtek nekem – egyik se érte el, amit szeretett volna.

Akkor aztán szépen elmaradtak.

Mikor 17 éves lettem, mégiscsak eljött értem az én hercegem. Kékszemű, fehér bőrű, aranszőke hajú. Magyar ember. És én imádtam. Ez a fiú el is vett feleségül, és lett tőle egy gyönyörű kisbabám. Az életemnek ez volt az egyetlen boldog éve – mert a szülés után megint előjöttek a görcseim.

Akkor már semminek se tudtam örülni. Mert az orvosok ugyanolyan piszokul bántak velem, mint azelőtt. És nem segítettek.

Egyszer aztán ajánlottak nekem egy drága, aranyos doktort. Azt mondta, Mara, most adok valamit, amitől elmúlnak a görcseid. Így is lett. Minden fájdalom elrepült belőlem, úgy képzeld el, tündérekém. Mentem én a másik hónapban is, hogy jaj, de jó volt az az orvosság, adjon megint olyant, de azt mondta, nem lehet, drágaságom, megölnélek vele. Az morfium volt. Hanem most elküldelek egy belgyógyászati osztályra, és haza ne merj nekem jönni, amíg meg nem találták, hogy mitől van ez a nagy fájdalom.

Kivizsgáltak. – Nincs semmi baja. Ez már az ötödik eset volt, hogy ezt mondták nekem, és addigra az idegeim már annyira kikészültek, hogy a hajamat szaggattam, szaladgáltam jobbra-balra, és azt kiabáltam: kiugrom a harmadik emeletről, nem bírom tovább! Majd az apja vigyáz a kisgyerekemre.

Na, akkor a betegek tudod, mit mondtak? Írjak a rádióknak. Írtam is nekik egy levelet. 13 éves korom óta szenvedek, ha most nem segítenek, megölöm magam.

Közben sugárkezelést is adtak. Még jobban szenvedtem. Infecundin fogamzástgátló tablettát is szedettek velem – abba kellett hagyni közben a szoptatást, pedig rengeteg tejem volt –, de ettől se lettem jobban.

Mikor már rászántam magam, hogy tényleg öngyilkos leszek, megkaptam a választ a rádiótól. És képzeld, mit írtak! Hogy Zoltán Imre professzor úr fog engem megvizsgálni. Az drága lélek volt. Az a híres professzor. Na tündérem, megtalálták a bajt. A méhemben volt egy daganat. Attól volt minden. És kivették, gyémántom. Attól fogva nem fáj soha a hasam. Na, életem. Akkor már tudtam dolgozni is.

Csak mi lett a nagyon nagy baj? Hogy minden tehetségem elment a szüléshez. Folyton elvetéltem. Belegondolsz, gyémántom? Pedig legalább még egy fiút nagyon-nagyon akartam. Róbertnek hívták volna, vagy Norbertnek. Hát ez se sikerült.

De ezzel még nem lett mindenek vége. Jaj, dehogyan lett vége! Várj csak, mi történt! Milyen borzasztó dolog!

Képzeld, gyerekkoromban, csak úgy játékból, száraz kenyérhéjat lőtt a szemembe légpuskával az unokatestvérem. Belegondolsz, tündérekém? Sokáig semmit se vettem észre, de egyszer csak elkezdtem szédülni, fáj a fejem, szürke homályok jöttek elém, mintha gödörbe lépnék, mintha részeg lennék, és mintha ki akarnák nyomni a szememet a fejből. Le voltam gyengülve, tele lett az arcom véres, csúnya pattanásokkal. És tudod, mit álmodtam? Hogy kiugrott a szemem a helyéből, és én a fülemben keresem, csak keresem. Én adok az álmokra. Mindig beválnak. Valami borzasztó fog történni a szememmel!

Mondtam a férjemnek, nagyon rosszat sejtek. Azt felelte, menjek orvoshoz, ha akarok, de ő nem jön el velem. Tudod, hogy akkor milyen érzésem volt? Az, hogy a férjem már ki is szeretett belőlem. Elmentem egyedül, és tudod, mit mondott ez az orvos is? – Asszonyom, nincs semmi baja. Egy-két dioptriás szemüveget felírhatnék, de ezzel még ráérünk. Nem üz a tatár.

Ez 1982 februárjában volt. Tündérem, meg ne tudd, utána mennyire fáj a szemem. Nap-szemüveget hordtam, annyira zavart a fény, pedig gyűlöltem a szemüveget. Visszaszoktam a cigire, azóta se tudok leszokni róla.

És egy év múlva mit gondolsz, mi történt?

A testvérem hívott segíteni, mert én intéztem nekik, hogy trafikuskok legyenek. Sütöm a hajamat, közben nézem magam a tükörben. Vagy húsz percig. Nagyon besütött az a februári éles nap. Rágyújtok egy cigarettára – mindig mentolost szívok –, és nézem, Jézus Máriám! Hát nem a végén gyújtottam meg, hanem a közepén! És akkor elkezdek gondolkodni. Mara. Mért középen gyújtottad meg? Miért nem a végén? Az Isten úgy csinálta, hogy feltaláljam a bajomat, tündérem.

Mikor a férjem hazajött, nem mondtam el mindjárt, hogy mi történt, nehogy a gyomra összehúzódjön, és ne tudjon enni. Hazajött, evett, azt mondtam neki, most aztán van egy nagyon komoly bejelentésem. Alig vártam, hogy megjöjjön, és elmenjünk az orvoshoz. Tudod mit válaszolt? Menj el te egyedül, szégyenkezz csak magad. Engem ne röhögjenek ki a te hülyeségeid miatt!

Na, elmentem, egyedül.

Egy másik orvosnő volt a rendelőben, nem az, aki egy évvel azelőtt. Kikérdezett. Aprólékosan. Mondtam, úgyis hiába, én mindig csak azt kapom vissza, hogy cigány vagyok, nem bírom a fájdalmat. – Na asszonyom, készüljön fel a legnagyobb műtetre. – Ki akarják venni a szememet? – Nem nekem kellett kimondanom!

Azt se tudtam, hogy érek haza.

Mikor beléptem, a férjem cinikusan nevetve kérdezte: – Na, anya, látsz még? – Vedd tudomásul, itt a beutaló, ki kell venni a bal szememet. Holnap megyek be a kórházba, oda aztán csak elkísérsz! Mit gondolsz, a férjem mit válaszolt erre? – Holnap kemenceátadás lesz, vezérigazgatók érkeznek, ott kell lennem. – Na, te szemétláda, ilyen ember vagy te? Tudd meg, hogy nem maradok veled! Elválok tőled!

Na, megtörtént a műtét, tündérekém. Kivették. Az István kórházban. Még kimondani is rettenetes...

Mikor benéztem a tükörbe... istenem, hogy nézek ki! Gyermekijesztgető lettem. 38 évesen! A legszebb korban! Menekültem az emberek elől, a gyerekek elől, elvonultam a telkemre, mint egy remete. Érted, virágom? Mikor rám nézett az a kislány, aki imádott – mert sokszor vigyáztam rá, mikor az anyja dolgozni ment –, megijedt tőlem, és odaszaladt az anyjához!

Csak sírni és sírni tudtam. A házban a szomszédból mindig áradt a füst – úgyhogy már az egy szememmel sem láttam, mindent melléöntöttem. Kísérleteztem, hogyan tudok majd vakon is elboldogulni valahogy.

Gyűlöltem az orvosokat, akik nem hittek nekem. Gyűlöltem magamat. Az egész világot gyűlöltem.

Nem készítettek fel, hogyan viseld a következő életedet. Hogyan tudod megtartani a családot. Hogyan bírsz ilyen külsővel úgy élni, hogy a lelked ép maradjon. Hogyan fogadtasd el magadat a világgal.

Eltelt három év, és – sötétben, mert a vért nem bírom látni – elvágtam zsilettel a kezemet. Ez a kezem azóta nyomorék. Aztán jött a többi baj... Magas vérnyomás. Szívpanaszok. Egy napon arra ébredtem, hogy elment a hangom... Fulladok... Ezért is kellett később vidékre költöznöm. Hátha jobban leszek az egészséges levegőtől. De ott se lett jobb, sőt rosszabb lett, mert... na, ez egy külön hosszú történet, erről most nem beszélek.

Hogy mindezek után nem örültem meg, hogy ma is ép ésszel vagyok, az amiatt van, hogy Isten adott egy olyan elfoglaltságot, amit nyomorék kézzel és félszemmel is el tudok végezni. És milyen csodálatos elfoglaltságot! Tanulás nélkül értem el ezt, ezzel az isteni adománnyal, tündérem, hogy amit érzek, azt festékekkel, ecsettel meg tudom mutatni a világnak.

Addig én csak egy nyavalyás, beteges takarítónő voltam. Gyáva féreg, aki úgy él, ahogyan elvárják tőle. Cigány, akibe mindenki beletörölhette a kapcáját. Asszony, akinek csak az a dolga, hogy a férjének engedelmességen.

Na, tündérem. 1993 óta érzem embernek magam.

Annyi pénzem se volt, érted, virágom, hogy meg tudjak élni. És mégis eldöntöttem, hogy a saját házamban rendezek egy tárlatot. Egyedül az én festményeimből. Addig csak közös kiállításokon láthatták a képeimet. Kölcsönkértem kétezret, hogy kólát és süteményt tudjak venni a megnyitóra. És néztem, mint a moziban, hogy az egész házam tele lett filmesekkel, újságírókkal. És azt írta az Esti Hírlap: „A Mara párizsi hangulatot teremtett.” Belegondolsz, virágom? És a vevők jöttek. Egy évre rá – az egész ország láthatta a tévéhíradókból – megnyitottam az első cigány magángalériát. Tizennégy cigány festő jött el akkor hozzám Tizennégy becsült meg ezzel. És ez boldogság volt.

Istenem, köszönöm, hogy megtudtam, mi az, embernek lenni. Mert a kiállításom napjától kezdve idejönnek barátságot kötni képviselők, diplomaták, orvosok, ügyvédek, tanárok. Újságírók, regényírók, filmesek. Hogy az én firkálmányaimat megnézhessék. És megtudják, hogy én, Mara – aki ezeket festettem – milyen ember vagyok. Bele tudsz gondolni, gyémántom? Maga Göncz Árpád is azt mondta nekem egyszer: életem, nem akar velem együtt egy fényképet? Dehogy nem akarok, drága elnököm! Akkor álljon ide, gyémántom! Álljon ide, életem!

Na most, úgy gondold el, hogy én soha, de soha... nemhogy képzőművészeti könyveket, de semmilyen, érted, tündérem? semmilyen könyvet nem vettem a kezembe. Jaj Istenem, á, dehogy! Egy Moravia könyvet elolvastam, az volt a címe, Megvetés. Azt le se bírtam tenni. De több könyvet, utána sem...

Jó, hogy írni-olvasni megtanultam Monoron. Az ötödik után ott is hagytam az iskolát. Miért, te szeretnél olyan iskolába járni, ahol a tanítók megvernek? Na látod. Ahol a gyerekek kicsúfolnak? Ahol nincsen semmi sikerélményed? Egy jó szót nem kapsz, egy simogatást se, csak akkora pofonokat, hogy a hajadban csak úgy röpül a szalag. És jó nagy körmösöket a vonalzóval.

Örültem, mikor az anyám trombózissal kórházba került, mert akkor nekem kellett ellátnom a gyerekeket, mint a legnagyobbnak – kilencen voltunk. Mert ott láttam, hogy van értelme, amit csinálok. Na de máskülönben!

Kis senki-semmi voltam, kis Hamupipőke... és tudod, mért volt mégis hercegnő a becenevem? Azért, mert egyszer, amikor égett kenyeret adtak nekem a boltban, felkaptam, és visszavágtam a boltos fejére. Láta a nagymamám, hogy üres kézzel jövök: – Hol a kenyér? – Az a kurva pék égettet adott oda nekem! Én meg visszadobtam a fejére. – Jaj, mit csináltál? Ránk haragítottad a péket! Többet nem ad hitelt nekünk! Szaladt is rögtön a boltoshoz, bocsánatot kérni. Azt mondta a boltos: – Ki volt az a hercegkisasszony? – A Jancsi fiam legnagyobbik lánya. – Na, tanítsátok meg, hogyan kell viselkedni!

Ki tanított volna meg? A Jancsi? Az apám?

Én iszonyodtam a verekedéstől, mert az fáj. Érted, virágom? Mikor a testvérem jól megvert egyszer, visszaütöttem, de úgy, hogy ne fájjon. Bezzeg az apám!

Amikor megláttam, hogy veri az anyámat, és folyik a vére, tudod, miért imádkoztam akkor? De jó lenne, ha nagy lennék, és le tudnám fogni az aput! Egyszer, ezt sohasem felejttem el, lekapta a lábast a sparhertről, hogy az anyámra öntse a forró levest. Összeszedtem minden erőmet, és arrébb löktem az apámat, aztán megijedtem, és szedtem a lábam, hogy ne érjen el. Utánam szaladt két utcát: – Megöllek, apádhoz mertél érni?! Szerencsére az egyik házban nyitva volt a kapu, és bemenekülhettem.

Na mit gondolsz, meg mertem ezt tenni máskor is? Egyszer se fordult ez elő. Féltem tőle. Mikor nem volt részeg, olyan volt az, mint egy falat kenyér, képzeld el. De hogyha leitta magát... Innen tudom, hogy szemét dolog a részegség. A gyáváké az ital, ők ebbe menekülnek.

Hát én mibe menekülhettem volna, amikor megaláztak? Csak a halálba menekülhettem, tündérem. De az Isten megmentett ettől.

Figyelj, édes tündérem. Mondok neked egy példát. Fiatalasszony vagyok, megyek az utcán, nem részegen, nem rongyosan, hanem szépen felöltözve. Az egyik háznál ott áll egy kislány a kerítés mögött. Alig tud beszélni, két-három éves lehet. De már azt kiabálja utánam: Cigány! Cigány! Na, életem. Most kérdezem tőled. Az a csöpp lány honnan tudja, hogy én cigány vagyok? Onnan, hogy a szülőktől hallotta, tündérem.

Engem csak akkor bűdöscigányozzanak le, ha okot adtam rá! Megloptam őket? Megvertem őket? Csúnyán beszéltem velük? Nem. Rendesen felneveltem a lányomat? Igen. Rendesen öltöztem? Igen. És mégis... És hányszor... És micsoda megalázás, mikor az az ember, akit imádsz, egyszer csak éreztetni kezdi... És nem jöhet létre egy normális kapcsolat az anyósommal, csak azért, mert én cigány vagyok, ő meg magyar.

Neked bizonyítanod kell, hogy szeretsz dolgozni, hogy nem vagy retkes, piszkos. Hogy nem vagy kurva. Mindenfélét pletykálnak, és nem igaz, mert te szereted a férjedet, és szeretnéd megtartani magad mellett. És a munkahelyeden meg kell élned azt a szemétséget, hogy „egy cigány kezéből nem veszem át az anyagot!” És nem kapsz se szeretetet, se tiszteletet.

Innen indultam el, 43 éves koromban.

Mivel is kezdődött?

Egy migrénes, fejfájós napon, amikor csak három forintom volt, és vártam, hogy a lányom hazajöjjön, és elvigye eladni az utolsó arany ékszeremet – egy karkötőt –, hogy pénzem legyen az orvosra, azt írtam egy papírra a lányomnak – mert olyan rosszul voltam, hogy beszélni se tudtam –, hozzon nekem rajzpapírt és ceruzát. Valamivel el akartam vinni a figyelmemet a

fájdalmamról. Elkezdtem firkálni. Negyed óra alatt meg is rajzoltam, emlékezetből, Sophia Loren arcképét. És ami a csoda volt: arra eszméltem, hogy már nem fáj a fejem. Visszajött a lányom, és összecsapta a kezét: – Hiszen ez Sophia Loren! Jaj, hát nemcsak én látom annak, hanem a lányom is! És amikor azt is hozzátette, hogy: ez nagyon jó, anyu! Majd kiugrottam a bőrömből a boldogságtól.

Már nem kellett az orvos. Vízfesték annál inkább. Hozott is másnap a kislányom, de mire megjött vele, én már nem voltam az ágyban. Vissza se feküdtem estig, hanem kiszíneztem azt a bizonyos arcképet, amivel minden elkezdődött.

Attól fogva – minden szabadidőmben ment a firkálgatás. Belekóstoltam, nem tudtam abba-hagyni. Képzeld, elmentem múzeumokba is. Múzeumba, én! De tudni akartam, miben rejlik a titok. Hogyan van, hogy akárhogy is iparkodom, én nem tudom olyan igazándiból megfesteni a világot, mint a nagyok.

A festészeti könyvekben biztosan megtalálom, mi ennek a nyitja.

Vettem is egyet, az volt a címe: A festészet. Azt hittem, leírják abban folyamatosan, mint a szakácskönyvben, hogy végy ennyi lisztet, ennyi cukrot, de nem. Semmi ilyen nem volt abban a könyvben. És nem tudtam elképzelni, hogy akkor én... hogyan tudom megtanulni ezt. Hát nem mehetek iskolába, 43 évesen... soha nem is lesz festő énbőlöm.

Háthogyha valamelyik könyvben mégis benne van.

Nem volt benne se a másodikban, se a harmadikban... de aztán apránként észrevettem, hogy azoktól a könyvektől mégiscsak okosodom. Megint vettem. Megint vettem. Eladtam a ruháimat, a kukákban turkáltam eladnivalóért, hogy könyveket, vásznat, ecsetet vehessek belőle. És festettem, festettem. Nem tudtam abba-hagyni. És ez boldogság volt.

Sehogy se tudtam eléképzelni eleinte, hogyan is lehet kikeverni a kék színt. Mármint a festéket. És amikor rájöttem, az micsoda öröm volt! Nem sikerült megfestenem magát a fájdalmat, pedig hányszor, de hányszor átéltem. És mikor nagyon fáj a torkom, egyszer csak láttam, hogy igen... most már... képes vagyok erre. Addig a fájdalom csak kínszenvedés volt. Most értelmet kapott: és ettől már nem is kínozott annyira.

Sokszor találkoztam a könyvekben azzal a szóval, hogy ihlet. Mi az isten is az? Egyszer csak megvilágosodott előttem, hogy mi az. És megfestettem magát az ihletet.

De ahhoz nem kellett megvilágosodás, hogy a cigány embereket, a cigány életet meg tudjam festeni. Hiszen én is úgy élek, úgy érzek, azon mentem keresztül, mint a többi cigány. A portréim mind cigány portrék, az arcukon az az érzés, az a gondolat ül, ami az enyémen. És nemcsak róluk szólnak a képek, hanem hozzájuk is. Nekik beszélek szavakban is, ha alkalom adódik. Azt akarom, hogy elhiggyék az igazságot. Csak az a baj, hogy nem hiszik el. Bánt, hogy még a cigányok se hiszik el. Ha mondok valamit, néznek, mint a moziban, és nem hiszik el. Azt akarom, hogy ők is szabadok legyenek, szívják az igazságot, ami nekünk éppúgy jár, mint annak, aki nem cigány.

Hogy emberszámba vegyenek. Hogy ne kössenek belénk.

A kiskocsmákban belém kötöttek. Ha vissza mertem szólni, rendőrért kiabáltak. De amióta megismerték a nevemet, másféle emberekkel is találkozom, gyémántom.

Tudod te, hogyan néznek most már rám ezek a másféle emberek? A műveltebbek? Egy esetet elmondok. Kicsit mulatságos, de hát ez abból van, hogy én semmi nyelvet nem tudok a magyaron meg a cigányon kívül. Meg abból, hogy kimondom, ami a nyelvemen van, akárki is az, akivel szemben állok.

Elküldtek egy háromnapos nemzetközi konferenciára. Nézelődtem, egyszer csak mellém ült egy férfi. A New York Times-tól – de csak később tudtam meg, hogy onnan. Próbált ilyen nyelven szólni hozzám, próbált olyan nyelven. Persze hogy egy árva szót se értettem belőle.

Gyönyörű, fekete hajú férfi volt, hozzám illett. Azt mondta, olasz származású. Italian. Ezt megértettem. A következő, amit nagyon is jól megértettem, az volt, hogy „parti”. Menjek el vele egy partira. Az ujjával mutatta, hogy este hétre. Az Átrium Hotelbe. Ezt silabizáltam ki a beszédéből. Tudod, mire mondja a cigány, hogy gyere el velem egy partira? Ha meg akarja b...-ni. Hát én arra nem megyek el...

Nem is mentem. Mit képzelsz ez?!

Másnap ott vagyok a konferencián, ahova meghívtak. Elém jön egy fiú, akit tolmácsként adtak nekem: – Magát már úgy vártuk, mint a Messiást! – Mi az isten! Engem? – Hát tegnap miért nem jött el a partira? Mondtam, engem nem lehet csak úgy lefektetni. Eljön Magyarországra, és azt hiszi, a cigány kurvákat csak úgy ágyba viheti. – Hogyhogy ágyba? – Hát azt mondta, gyere velem egy partira.

Tündérem, úgy képzeld el, mindenki dőlt a nevetéstől. A hasukat fogták a nevetéstől. És aztán, egymás után csinálták velem az interjúkat. Annyira megszerettek, megbecsültek, hogy én ilyen tisztességes vagyok.

És később is, írtak rólam az újságok, és két órát – belegendolsz, tündérem? – két órát hallgathatott akárki a Rádióban, és sokan hallgathattak, mert utána tömegével kaptam a leveleket.

Pedig hát...

Tündérem, meg ne tudd! Mikor még nem ismerték meg a nevemet, bolondnak hittek. Hogy ez festőnek képzeled magát! Még a testvéreim is... Még a férjem is... A lányom is...

Mert mi a csuda történt ezzel az asszonnyal? Mindent fordítva csinál, mióta megkapta ezt a bolondériát.

Nem vehettek akkor igénybe, amikor akartak. Ez nem tetszett nekik.

A férjem is haragudott rám. Addig minden este az történt, hogy hazajött, feltette a székre a lábát: hozd már ide nekem a újságot! Érted, virágom? Én meg szaladtam, hoztam. És: adj még egy pohár sört! Még ki se mondta, máris ott volt előtte a sör. Most azt mondtam: vidd oda magad! Később meg azt: én megfőztem az ételt, mosogassatok el magatok! Mondhattak akármit: átmentem a másik szobába. Festettem, vagy a festészeti könyveket bújtam, amíg csak le nem csukódott a szemem.

Főleg akkortól ment ez így, amikor az a mérnök – a férjem kollégája – egyszer eljött hozzánk, és meglátta a torokfájásos festményemet. – Mara, te mától kezdve festő vagy! Mire a férjem: – Már te is bebolondítod ezt? Hát ez már diliházba való! Már szólni se lehet hozzá! Mondtam: igen, mert ez egy csendes foglalkozás. Nem bántok vele senkit. Hagyjatok! – Na, megmondtam? A Hárshegyre való. Már követeli magának, hogy hagyjatok!

A testvéreim meg azért néztek hülyének, mert nem engedtem meg nekik, hogy pletykálkodjanak. Engem nem érdekel, ki kivel, hol és hogyan. Nekem csak az a fontos, hogy mit tudok kihozni magamból a festményeimmel.

Mindent, de mindent elfelejtettem, ami azelőtt történt. A betegséget. Az összes fájdalmat. Annyira arra ment minden gondolatom, hogy ezt a szemet nevetősre fessek, vagy pedig szomorúra. És ez engem annyira, de annyira érdekelt!

Ezt nevezik ihletnek.

Na, csak hagyjatok! Mert nem akartak hagyni.

A cigányoknál nem úgy van, hogy bejelentkeznek, hanem csak úgy benyitnak, egyből. Vagy becsengetnek, de anélkül, hogy előtte szóltak volna. Én meg kiírtam az ajtóra: aki pletykálkodni jön, az ne is merjen becsengetni! Kizárólag festészeti ügyben fogadok.

Na aztán, jöttek a mondással: Ez a nő annyira megjártssza magát! Nem akkor mehetünk hozzá, amikor akarunk. Hát mire nézi ez magát az utóbbi időben? Nem tudják, tündérem, hogy ez szerelem. Ezek a bunkók, nem tudják ezt megérteni.

Igaz, hogy azelőtt én is ilyen bunkó voltam.

Tudod te, milyen kislány voltam én? El tudod képzelni? Én voltam a legcsúnyább a testvéreim közül. A testem nekem volt a legszebb, de az arcom a legcsúnyább. És a hajam nekem volt a legkevesebb, ótvaros volt a fejem, kihullott, és levágták kopaszra. Kopasz lett a másik becenevem. Belegondolsz, tündérem? Ezért festek mindenkinek haját. Vörösesbarna, hosszú haját. Amilyen nekem nem volt. De amilyent mindig szerettem volna.

Na most, visszamegyek arra, hogyan lett festő énbőlőlem.

Egyszer elmentem a Zsigó Jenőhöz, aki most a Roma Parlament elnöke. Egy cigányasszony ügyében. Hogy tanácsot kérjek.

Jaj, az végtelenül rendes ember. A legdrágább cigányember, akit valaha is ismertem. Nem korrupt, nem személtáda, amit ígér, azt betartja, és csak a cigányokért él. A zenéjével is a cigányokat szolgálja.

Na, tündérem. Zsigó Jenő elkezdett beszélgetni velem, és közben megkérdezte, hogy mivel foglalkozom. Hát, mondtam, firkálgatok. – Megnézhetem a festményeidet? – Á! Azok csak firkálmányok! – De azért megnézném. Eljött, látta az ajtón a felírást: csak festészeti ügyben fogadok. Becsöngetett. – Engem beengedsz? Én festészeti ügyben jöttem. Hát, ha abban jött! Sorra rámutatott a firkálmányaimra: – Ezt megveszem. Ezt is. Ezt is. Megvett egyszerre mindjárt tizenkét darabot.

És pénzt is kaptam érte. Képzeld el! Majdnem elájultam. Hogy hány, de hány festményt osztogattam el én ingyen! Százat is! A rokonoknak. Az ismerősöknek! Most meg arra becsülik, hogy pénzt is adnak érte. Ki gondolta volna!

Lett egy festészeti tábor, engem is meghívtak. Örültem, de aztán kezdett elmenni a kedvem az egésztől. A többiek lefestették, amit csak akartak. Gyorsan. Könnyedén. Nekem pedig nem akart se gyorsan, se könnyen menni. Már arra gondoltam, hogy otthagynom a tábort, itt festenek, én meg csak firkálgatok. Abba is hagytam, nem csináltam semmit három napig. Ha én nem vagyok festő, hát akkor mit keresek itt?

Igen, de más az, amit az ember magáról gondol, és megint más, ha másoktól hallja ugyanezt. Mert engem sose láttak festeni, hát elkezdődött a suttogás. – Ez nem is tud semmit, mégis idehozták, de miért? Valami fejesnek lehet a barátnője.

Na, megálljatok.

Vásznat vettem... ecsetet... talán nem is voltam egészen magamnál. Csak úgy, kikanyarítottam egy félkört, aztán megint egyet... aztán csak azt láttam, hogy ezekből a félkörökből... kikerekedik egy asszony alakja, aki a kezében fogja a gyerekét...

Cigány Madonna. Így neveztem el a képemet.

Körülállták, megcsodálták, ott mindjárt meg is vették.

Akkor tudtam meg, hogy festő vagyok.

A narancsszínű nap birodalma

Lakatos Menyhért

„Áhítattal hallgattuk az öreg Khandit, egy percig se kételkedett senki a történetek valódiságában. Hittük, mert nekünk csak annyit nyújtott az élet, hogy szűkösen elfértünk egymás mellett. Át kellett menekülnünk egy másik világba, ahol óriások éltek, bűbájos öregasszonyok nyargalták a seprűt, és jó vagy rossz szellemek döntöttek a sorsunk felett.

Hittük, hogy ez a világ létezik, képzeletben ott futkostunk a narancsszínű nap birodalmában, ahol eleven karddal, amit a bőrünk alól húztunk elő, szembeszálltunk a sárkánnyal is. Alig vártuk az estét. Beleringattuk magunkat rejtelmes világába, megszűntünk létezni, vágyaink zavartalanul követték a mesék csodás tájait.”

(Részlet Lakatos Menyhért *Füstös képek* című regényéből)

– Erőszakgyerek volt az apám. A méltóságos úr a Mámit felcsinálta. Boncza Miklósnak hívták a méltóságos urat, ő volt Boncza Bertának, Ady Csinszkájának az édesapja. Hallani se akart sem akkor, sem később a fiáról, a szerteszt szóródott unokáiról meg semmit sem tudott.

Sok ilyen erőszak – vagy hát, erőszak? élni kellett! – történt meg a mi asszonyainkkal. Nemegyszer le kellett feküdniük a gazdával, vagy a fiával, vagy a rokonával, hogy cserében kapjanak tőlük valamit, mert mindet sok-sok éhes száj várta odahaza. Szőke, barna, vörös gyerekek szaladgáltak a sok fekete között – ha kérdezték, hát hogy van ez? Jaj, hát rácsodálkoztam egy szőke – vagy barna, vagy vörös – férfira. Vagy: megerőszakoltak, a fene egye meg, mit csinálhattam volna?

Elhitték ezt az asszonynak, miért is ne hitték volna el? A babonák világa volt ez. Egyszer egy kecske, amelyik a tetőn mászkált, halálra rémítette a cigányokat – a megboldogult Hermina néni hazajáró szellemét látták benne: nem nyugodhat békén a sírjában, mivelhogy megölte magát. És Ferenc Józsefhez írtak meg ákom-bákom betűkkel egy alázatos kérvényt. Az ezerkilencszázharminc évek közepén!

Boncza méltóságos úr nem íratta a nevére a fiát, engem mégis mindenki kis Boncának nevezett. Régebben ugyanis a cigányoknak nem volt vezetéknevük, csak úgy elnevezték őket, a tulajdonságuk meg a külsejük szerint. 1903-ban aztán becitáltak minden cigányt az előjáróságra, téged így hívnak ezentúl, téged úgy, te pedig amolyan néven leszel bejegyezve. Rábólintottak, de odahaza mindenkit a megszokott nevéen hívtak azután is. Engem – kis Boncának. A nagyapámról.

Méltóságos nagyapa vagy sem – én is putriban éltem, mint a többiek. Ott kezdődött az életem, az erdő közepén, a nyomorúságos, de mégis különös, varázslatos „cigány Párizs”-ban, mert – ki tudja már az okát? – mindenki így hívta ezt a telepet. Magunk eszkábálta rozzant házikók, vályogból, sárból összetapasztva, úgy-ahogy felrakott nádtetővel, benne egyetlen szűkös helyiség: nyolc-tíz, vagy ennél is több felnőtt, gyerek lakott ott, összezsúfolva.

A fekhelyek vályogból készültek vagy napraforgószárból hányódtak össze, a falon egy-egy ütött-kopott fazék vagy lábos árválkodott. Azt már tehetős számba vették, aki sikerített magának valami ládafélét, abba aztán belerakhatta az egy szem tartalék ruhát, már akinek volt még egy a rajta levőn kívül. De bizony, a legtöbb családban nem is volt semmiféle tartalék. Egész vagyunkat a testünkön hordtuk, a lábunkra már nem is jutott belőle. Nem emlékszem olyasmire – már kicsi gyermekkoromból –, hogy valamiféle lábbelire szert tehattünk volna.

Mosni? Fürödni? De hol? Miben? Megnyálztuk a kezünket, azzal lemostuk az arcunkat. Ez volt a tisztálkodás. Aki nagyon akarta, az azért megtalálhatta a módját, hogy ne engedje ki mosdatlanul a házból a gyereket – de hát, nemigen emlékszem ilyen asszonyra a cigányok táborában.

Kivéve az anyámat. Ő nagyon akarta. Szert tett lavórra is, teknőre is. A teknőben hófehérre mosta az ingemet, a lavórban meg jól megcsutakolt.

Ahányan voltunk, mind alig vártuk az estét, amikor majd körbeüljük Khandi nagybátyámat, és ő mesél, mesél. Abba se hagyta négy-öt óránál hamarabb. A meséit nem írhatta le, mivel se írni, se olvasni nem tudott – akár az apám –, de hiszen éppen az volt a csodálatos ezekben a mesékben, hogy a pillanat szülte őket. Soha nem gondolta ki előre, mit fog mondani, de se ő nem akadt meg a folytatásban, se a hallgatók nem pilledtek el az álmodástól. A végtelenségig oda tudtunk figyelni a Khandi nagybátyámra.

Átéltetővé tette ő minden meséjét. Hús-vér emberek voltak a hősei, mégis a fantáziájából ugrottak elő. Ez a legnagyobb örökség, amit az öreg Khandi énrám hagyott.

Anyám meg azt az erős akaratát hagyta örökségül, hogy kiemelkedni! Kiemelkedni! Én ez ellen sokáig kapálóztam. Nem akartam feladni azt a mérhetetlen szabadságot, amit a cigány Párizsban élveztünk mint gyerekek. Emellett azért jó tanuló voltam. Ha az elemi iskolába ellátogatott a tanfelügyelő, a tanító mindig énvelem büszkélkedett. – Na, halljuk csak a kis négust! Nem a szorgalmamnak köszönhettem ezt, hanem annak, hogy valahogy, minden megragadt a fejemben, és ott is maradt. Adottság. De nem örültem neki. Hogyha jól tanulok, még majd valóra válik az anyám álma-vágya, hogy gimnáziumba küldjön. Na, Isten őrizz ettől! – akkor még ezt gondoltam. De hát, hogyan is kerülhettem volna oda? A putriból?! Onnan nem volt kijárás. De ismertem anyámat. Senki-semmi nem tántoríthatta el attól, amit egyszer a fejébe vett. Igaz, hogy most hihetetlen ez – de majd csak történik valami. Ezt hitte, erős hittel az anyám.

És mit tesz Isten, csakugyan történt valami.

Méghez a egy szerencsétlenség. Ami akár a halálomat is okozhatta volna, tíz évesen.

A vésztoji vadásztársaság multságán – ahová bohócnak hívták el a cigánygyerekeket, jókat röhögve rajtuk – a holtrészeg gimnáziumi igazgató utánam lött. Megsebesültem. Az igazgató ijedtében eljött hozzánk: ha leteszünk arról, hogy peres útra vigyük ezt a dolgot, kieszközli, hogy felvesznek engem a gimnáziumba – tandíjmentesen. Ezt az ajánlatot tette.

Hát az anyám... éppenhogycsak meg nem csókolta az igazgató úr kezét. S rá is ütötték a pecsétet a megállapodásra. Én meg csak álltam ott, és majdnem sírtam. Én? Idegen emberek közé? Megint iskolapadba? Pedig alig vártam már, hogy kikászálódhassak belőle.

A gimnázium úgy kellett nekem, mint hátamra a púp – hát még, hogy ott az első időben ki is gúnyoltak mint cigány fiút. Össze is pakoltam egyszer a tanszereket, hogy mindet kidobom: nem megyek többé iskolába. Akkor történt az a beszélgetés az anyámmal, ami eldöntötte a sorsomat.

– A cigányoknak – valahogy így beszélt hozzám az anyám – benned van minden reményük. Hát... hogyha te tanult ember leszel, mindenki láthatja: egy cigány is kiemelkedhet, boldogulhat. Ha csalódnak benned – nem vesz többé senki semmibe. Ezt akarod?

Nem, ezt nem akartam, így hát másnap mégiscsak elmentem az iskolába. Anyám nem engedte meg, hogy akár egyszer is otthon maradjak. Pedig nagyon megszenvedte, megéhezte a család az én iskoláztatásomat – iskolaszerek, egyebek –, máig se tudom, honnan teremtette elő erre anyám a pénzt. No meg hát, nekem úgy kellett az iskolába járnom, hogy a báró úr vagy a nagygazdák fia előtt se kelljen szégyenkezni a ruházatom miatt. Úgy is jártam, de hiába: így is csak azt lesték az iskolatársaim, mibe kössenek bele, mivel fejezzék ki, hogy én nem vagyok idevaló.

A megaláztatást a cigányok nagyon is jól ismerték – de mert sohasem volt másként, hát beletörődtek, hogy így volt, így van, ez a sorsunk. Ám aki megismert egy másik világot, és kezd megkülönböztetést tenni a kettő között, annak kegyetlenül fáj, ha megalázzák. Ilyen személy a cigány Párizsban csak egy volt, mégpedig én.

Én éreztem. Én meghallottam.

Az ember aztán sokféleképpen válaszolhat erre. Én is átmentem a különböző fokokon. Először – mint amikor valakinek ököllel az arcába vágna. Égett az arcom, legszívesebben a föld alá süllyedtem volna, és egy szó se jutott az eszembe, amivel visszaválaszoljak.

Aztán arra jutottam, hogy megmutatom. Csakazértis. Sose felejttem el a tanárom meghökkenő arcát, amikor az addig hallgatag, sose jelentkező félszeg cigánygyerek valóságos kiselőadást tartott a matematikaanyagból, úgy elemezve azt, ahogy talán a tanár se tudta volna.

Úgyhogy beékelődtem már abba a világba is. Nem úgy voltam, hogy vagy idetartozom, vagy oda, hanem ide is, meg oda is. Két merőben különböző, egymástól idegen, sőt egymással ellenséges világban éltem nap mint nap. Ha hazamentem, el kellett felejtennem az iskoláit, ha iskolába mentem, még csak gondolni se lehetett az otthonira. Kettős életet éltem, ami különösebb megrázkódtatás nélkül sikerült, amíg csak – másokkal együtt – ki nem dobtak a gimnáziumból.

1944-ben történt ez.

Nem sokkal később összegyűjtötték mind a cigányokat: sorakoztatok, megyünk Németországba!

Németországba? Hű, de jó lesz! Mi másra vinnének oda, mint munkára. Ha pedig munkára, akkor jóllakatnak, hogy legyen erőnk.

Jóllakni! Messzi útra kelni! Embermód élni! Hát az csak jó lehet.

Mindig is nagy nyomorúság volt a cigány Párizsban, de az semmi volt az 1944 alattihoz. Nem elég, hogy koplaltunk, és az éhség, a járványok sorra lekaszálták a cigányokat – még csendőrből is többet kaptunk, mint azelőtt. És nemcsak hogy többen voltak, hanem gonoszabbak is. Ütötték-verték a cigányokat, látszott, hogy teljes szabadságot kaptak ebben a dologban.

Hát, ennél már nem lehet rosszabb, ennél csak jobb lehet.

Aztán – de minek beszéljek erről? Mindenki tudja, mik történtek a táborokban. Ami a zsidókkal, az a cigányokkal is. Csak mi jobban kibírtuk – már aki –, mert az a kutya élet, amit addig éltünk, igen megedzett bármiféle dologhoz.

Ahhoz azért nem, hogy kísérleti állatok legyünk. Birkenauban. Az ember olcsóbb volt ott, mint a fehéregér.

Én is ilyen kísérleti állat voltam. Betettek egy nagy kádba, leszíjaztak, és lehűtötték a testemet 22-23 fokra. Aztán két nő közé fektettek meztelenül, kikísérletezve, hogy át tudják-e adni nekem a testük melegét. Aki kibírta, kibírta. Aki nem bírta ki, megfagyott.

Én kibírtam. Itt vagyok. Olyan nagy volt bennem az élni akarás. A két nővérem nem bírta ki. Szegények.

Aztán hazajöttünk. Már aki hazajött. Nekem szerencsém volt. Én hazajöttem. Otthon addigra megindult az élet, feltaláltuk magunkat. Hamar megtanultunk oroszul, minket nem bántottak, aztán átjártunk Nagyváradra, csencselünk, feketéztünk – volt, amikor tíz disznót is levágtunk egyszerre. Elboldogultunk valahogyan.

Én aztán beiratkoztam az Arany János Gimnáziumba. Elvégeztem két osztályt, utána a műszaki egyetemen tanultam tovább.

Két dolog volt, amit mindig is szerettem. A matematikát, meg az írást. A példatárból minden egyenletet megoldottam – és minden szerelmes levelem elérte a célját. Versek is írogattam, de ezeket nem mutattam meg senkinek. Aztán...

Egy kis házat akartam építeni a családomnak, de akkoriban nem lehetett téglát szerezni. Egyszer csak az egyik rokonomnak jó ötlete támadt: mi lenne, ha vályogot vetnénk, és abból építenénk meg a házat?

Tényleg. Miért is ne?

Valamikor nem kalászok szedegetéséből éltünk, eltartott minket a vályogvetés. De ma már mindenütt csak téglaházat építenek, így szép lassan elhalt ez a foglalkozás.

– Nem felejtí el az ember azt, amit már tudott – fejtegette az elgondolását a rokonom. – Összeáll a család, és megcsináljuk.

Így kezdődött.

Amikor már téglát égettünk, és a téglát el is adtuk, és volt szárító szín is, amikor mind több és több gépet vásároltunk, és téglagyár lett, és futószalag a téglák szállításához, amikor minden hónapban rendes fizetést vihettek haza, kétszer-háromszor annyit, mint amennyit máshol kerestek a cigányok, akkor állt meg az ember, és csodálkozott.

Mert nemcsak arról volt szó, hogy 150 cigányembert foglalkoztató téglagyár épült a semmi-ből, és ez a gyár az ott dolgozóké volt mindenestől: tulajdonosok lettek. Hanem olyasvalamiről, ami már messzebbre mutatott a téglagyárnál: arról, hogy nem valami őseredeti átok üli meg a népet. Csak egy lökés kell, jó ötletek, jó adag teremtő készség, egy ember, aki erre teszi fel az életét, és – ha a szerencse is mellénk szegődik – megtörténhet bizony a csoda.

Valami végleg eldőlt bennem akkor. Egyszer és mindenkorra beálltam közéjük.

De nem volt elég, hogy aki akart, az dolgozhatott. Másról is szó volt. A legfontosabbról. Hogy hogyan éljenek az emberek odahaza már ezután.

A máshogyan élés bizony elképzelhetetlen volt egy putriban. Azon a hat négyzetméteren, ahol embertelenül összezsúfolva éltek a családok, hogyan várhattunk volna el rendet, tisztaságot, felelős gondoskodást a holnapról? Ezért hát elhatároztuk, hogy építkezünk. Három ház már fel is épült, fürdőszobások. Lett a téglagyárnál egy melegedő is, ott tanulták az ábécét az analfabéta fiatal emberek. Sokuknak meg is van erről az iskolai bizonyítványa.

A gyár mellett körülkerítettünk egy részt – ott volt a cigány óvoda. Ilyen nem létezett sehol az országban. Volt cigány iskolai osztály is, ahol a tanulás mellett a tisztaságra is rászoktatták – az asszonyokat. Minden héten megfürdette valaki azokat a gyerekeket, akik piszkosan jöttek

iskolába, kimosták a ruháikat – aki lusta asszony volt, az mind elszégyellte magát, más csutakolja le, tetvetlenítse a gyereket? Majd én magam!

Négy évig működött az a téglagyár. Akkor a tsz – akinek a területre tulajdonjoga volt – rátette a kezét. Felmondta a bérletet: csak akkor maradhattunk volna meg, ha belépünk a térszbe.

És vége lett. Elvették tőlünk.

Amíg tapostuk a téglát, senkinek nem voltunk az útjában. Amikor elkezdünk gyárszerűen dolgozni, téglagyári gépeket, síneket vettünk – jobbára az én pénzemen, mert az államtól egy fillért se kaptunk –, megirigyelték, hogy mire jutottunk. Majd lefölköz a hasznot ők maguk!

De nem fölközheték le ők sem, mivel a cigányok nem maradtak ott.

Rendszeres fizetés helyett most már munkaegység járt volna: de azt csak év végén osztották. Miből éljenek meg addig? Sorra elmentek az emberek, ingázók lettek – akkor már a városokban lehetett munkát találni –, vitték magukkal a 14 éves gyereket, hogy azok is megkóstolják azt az életet: egész héten távol a családtól.

A téglagyár elnéptelenedett, mert a parasztemberek nem akartak ott dolgozni. Idegen volt önkik ez a fajta munka. A gépeket ócskavasba adták el, a síneket felszedték, a téglákat eldobálták, az épületeket széthordták, csak a hült helye maradt meg annak a gyárnak. Ahol pedig 300 ember dolgozhatott volna azután is. Hogyha hagyják.

A magánéletem is tönkrement ezen a játékon. Mindig vitatkoztunk, mért ölöm én a pénzemet abba a gyárba, sose tudtunk megegyezni, a végén elváltunk. Feljöttem Budapestre, utánam jöttek a gyerekeim is.

Soha többé nem mentem vissza.

A harmadik, a legnagyobb fordulat csak később következett be az életemben.

A Tudományos Akadémián dolgoztam akkor, felméréseket készítettem, tanulmányokat írtam cigány témában, de ez borzasztóan száraz munka volt. Van-e télikabátja? Mit evett ma? Mindig ugyanaz, ugyanúgy. Volt bennem egy jó adag feszültség emiatt, és hogy ezt egy kicsit levezessem, elkezdtem novellákat írogatni. Meg meséket. Kékszakállas farkas. Öreg fazék fűzfa. Hosszú éjszakák meséi. Ilyeneket.

Egyszer egy, a cigánysággal foglalkozó nemzetközi konferenciára hívtak meg Franciaországba. Hazamentem – Pasaréten laktam akkor albérletben –, és otthon levél várt az Új Írástól. Megnyertem a novellapályázat első díját – ezt olvastam elképedve. A díjat is elküldték, hatezer forintot. A pénz sose jöhetett volna jobbkor – 2200 forint volt a fizetésem az Akadémián, két gyerekről kellett gondoskodnom ennyiből. De – sejtelmem se volt róla, hogy miről van szó. Miféle novellapályázat? Sok novellát írtam, de csak az íróasztalom fiókjának. Hogyan van ez?

A lányom elárulta aztán, hogy amikor eljöttek hozzá a barátnői, kivallatták az íróasztalomat. Megtalálták a novellákat, felolvasták egymásnak, aztán azt, amelyik a legjobban tetszett, elküldték a pályázatra. Bízta benne, hogy nyertes lesz az írásom, szurkoltak nekem – és igazuk lett.

Utána sorra kaptam a leveleket. Újságoktól, folyóiratoktól. Küldjek nekik is novellát! El is küldtem vagy harmincat, mindet leközltek. De még akkor is maradt a fiókomban tartalék.

Egyszer csak kaptam egy levelet. A Szépirodalmi Kiadó igazgatójától. Arra kért, hogy ekkor és ekkor menjek be hozzá. Bementem, leülte, és legnagyobb meglepetésemre megkérdezte, nem volna-e kedvem most már egy nagyobb lélegzetű regény megírására.

Őszintén mondom, hogy nem volt hozzá kedvem. Más egy novella, és megint más egy regény. Erre én nem lennék képes.

Elmentem a barátaimhoz, az ismerőseimhez. Mindegyik azt mondta, hogy üljek neki! Írjam meg! A gyerekeim is nagyon biztattak: menni fog, apu! Jó, hát legyen. Aztán hónapokon át nem is gondoltam rá, hogy mire vállalkoztam – de amikor a kiadó elküldte a fizetésemet – hű, hát most már tenni kell valamit! Nekiültem. Megírtam. Három hónap alatt.

Tele voltam félelemmel. Jó lesz-e? Mit szólnak hozzá? Egy kis igazítás – és a lányom barátnőjének az anyukája legépelte az első könyvemet. Füstös képek. Ezt a címet adtam a regénynek. Szétkapkodták, nagy sikere volt: százezer példányban kelt el a négy kiadás. És utána: novellák, újabb regény, mesék. Felsorolni se tudnám így hirtelenében. Író lettem. De minden könyvemben, novellámban azokat az élményeket vettem papírra, amiket magam átéltem. S Kandhi nagybátyám csodás meséi voltak az ihletői ennek.

A Büszke

Daróczi Gusztávné

– Amikor én – lánykoromban – egy Hajdú-Bihar megyei cigánytelepen éltem, mifelénk a cigányok aszerint szólították egymást, hogy kire mi volt a jellemző. Én a Büszke nevet kaptam, így hívott mindenki a cigánysoron. Úgy kaptam ezt a nevet, hogy az öcsém egyszer szólt hozzám és nem feleltem. Megsértődött. De büszke vagy! – És hát csakugyan büszke voltam. Ha úgy értem ezt a szót, hogy nem hagytam magam megalázni.

Kislány voltam még – úgy tíz éves –, amikor már napszámban dolgoztam a nagygazdánál. Fillérekkel fizették ki azok a gyerekeket.

Iskolába nem engedett el az édesanyám. minek az? Még az első elemibe se íratott be, nagy bánatomra. Ő a nevét se tudta leírni, ákombákom keresztet rajzolt a papírra, ha eléje tettek nagynéha egy hivatalos írást, és – A szegénységet úgyse hessenti el az iskola, akkor meg minek? – ezt tartotta. Én meg – magam se tudnám megmondani, miért – elhatároztam, hogy igenis, tanulni fogok.

Hajnalok hajnalán elszöktem hazulról – a tanító, aki a cinkosom volt ebben a lázadásban, adott nekem könyvet, füzetet, ceruzát. Nem olyan sokszor sikerült ezt észrevétlenül megtennem – írni-olvasni így is megtanultam. Úgy-ahogy. A második osztályt már nem jártam végig, nagyon elkelt az a kis pénz is odahaza, amit megkerestem. Ha meg az édesanyám jutott munkához, akkor az én tisztém volt, hogy a kistestvéreimre vigyázzak. És – mivelhogy jószerint abból a kicsi pénzből élünk, amit ő takarítással vagy napszámmal megkeresett – nem is lázadoztam ez ellen. Otthon maradtam.

Az édesapám? Ő otthagyt minket még a háború alatt, hírt se hallottunk felőle sok-sok éven át. Egyszer csak – akkor már harmincéves voltam – váratlanul jött tőle egy levél Romániából. Ő ott élt, új családot alapított – és miért, miért nem, arra szánta el magát, hogy hazajön, és itt is marad. És csakugyan, egy szép napon beállított.

Huszonhét év után! Hát, olyan kettős érzés fogott el. Idegenkedés is – mert milyen apám volt ő énnekem –, meg boldogító is, hű, hát ő az én apám! Mentem is volna a közelébe, meg nem is. Köszöntem is volna, meg nem is. Vagy ő is ugyanígy lehetett ezzel? Mikor meglátott egy felnőtt, jóképű nőszemélyt. Hogy ez az ő lánya!

Azt tudtam, hogy gyönyörű ember volt az apám – amikor visszajött, még mindig szép volt. Annakidején a nők bolondultak érte. Az anyám soha nem tudta őt elfelejteni, és most, hogy újra eljött, képzeld el, mindent megbocsátott. Még csak azt se kérdezte, hogy miért tetted ezt velünk: összeállt vele, mintha misem történt volna. Jött egy kis boldogság is az életébe, de nem tartott sokáig. Apám megint otthagya őt, visszament Romániába. A másik családjához.

Na most akkor, visszatérek a gyerekkoromra: anyám egyedül nevelt fel négy gyereket. Sok helyen dolgozott, az éjszakát is nappallá tette, mégse jutottunk semmire. Néha, amikor már nagyon éhesek voltunk, alamizsnáért is kellett kunyerálnia. Mit tehetett volna? Muszájt.

Meg hát...

A bedői cigányok igen-igen béketűrő, megalázkodó emberek voltak. A kérés, könyörgés – magyarul koldulás – nem is igen volt fájós nekik. De én ilyenkor a föld alá bújtam volna legszívesebben. Mert semmit se éreztem át olyan fájdalmasan, mint a megalázkodást.

Sose felejttem el azt a napot. 1942-ben.

Megyek az anyámmal az utcán. Nyár van, a forró homokban elsüpped a láb – és megyünk, én fogom az anyám szoknyája szélét, jaj, csak nehogy elmaradjak tőle. Szembejön két csendőr, hetykén. Megállítják az anyámat. Tiszta ruhát hordott mindig az anyám, szappanra nem telt, de ő apró pernyéből lúgot főzött ki. Azzal mosott.

Azt mondja az egyik csendőr az anyámnak: – Hol loptad ezt a ruhát, te koszos cigány? Nem loptam. Kimostam. Ennyit. De már ezért a visszabeszélésért is ütni, rúgni kezdik. A szemem láttára. Fogom az anyám szoknyáját – Istenem, mintha most lett volna! –, könny nem jön ki a szememből –, ő a két csendőr előtt térdepel a homokban, összekulcsolja a kezét, könyörög: – Ne bántson, drága, kegyelmes biztos úr! De úgy emlékszem rá, hogy ha meglátnám, ma is megismerném azt az embert. És amikor ezt később felidéztem magamban, mindig ugyanazt mondtam: Ezt nem. Ezt nem. Én ebből kilépek.

Azzal kezdtem, hogy nem hagytam magam. Lázadoztam, ha úgy találtam, hogy valami mocskos, igazságtalan. Hát például. Egy gazdánál dolgoztunk. A reggelit szűken porciózták, ebédet nem adtak, majd a vacsoránál jóllakunk. És mit raktak elénk? Romlott krumplilevest. Mondom a gazdának, ez meg van romolva. „Hogyhogy? Ha mi meg tudtuk enni, akkor miért nem jó maguknak?” „Maga csak egye meg! Én akkor se fogom megenni.” A falu leggazdagabb embere volt. Soha többé nem mentem – nem is mehettem volna – ehhez a gazdához. De másutt is volt úgy, hogy poshadt ételt adtak, avas zsírt, vagy más ilyenfélét, és ezt nem hagytam szó nélkül soha.

Ilyenkor aztán ment a beszéd a faluban. Már megint a Büszke! Mit tart az magáról! De a szegényebb emberek kezdték azt mondani, hogy bizony, igaza van ennek a lánynak. Poshadt ételért, avas kenyérért mi se dolgozunk!

Hiszen, ha megtehették volna! Kiszolgáltatottak voltak, ez az igazság. Kénye-kedve szerint bánhatott el velük, aki csak akart.

De én kitarítottam amellett, amit feltettem magamban. Dolgozom szakadásig, félreteszem a pénzt, hogy egy szép napon kitörhessek ebből.

Igen, de ...

A bedői cigányok mind nagyon dolgos emberek voltak. Én ilyen dolgos népeket sehol se láttam, csak – nem tudták a pénzt beosztani. Májna hopp, holnap kopp. Mindenki így élt, és furcsán néztek rám, mivel én nem így éltem. Én azt a kis pénzt is beosztottam. Holnapra is jusson. De ez se elég, hanem holnaputánra. Kuporgatni, hogy egyszer majd legyen mivel kezdek valamit.

Hol egyet léptem, hol még egyet, de ez sohase mehetett perpatvar nélkül. Veszekedtem, hadakoztam. Szájára vett a falu, mint kivagyit. Nagyszájút. Mire nézi magát már megint a Büszke?!

De én csak mentem a magam útján.

Közbe jött aztán, hogy férjhez mentem. Nem fogod elhinni: tizenöt évesen. De mint férjes asszony is, ha lefeküdtem, mindig akörül forgott az agyam... hogyan kerüljek ki? Hogyan kerüljek ki? Mit tegyek, hogy a gyerekeimet majd taníttatni tudjam? Kulturáltan viselkedjenek, legyen megbecsülésük, legyen szép lakásuk, jó ruhájuk, ne sírjanak egy darab kenyérért, ahogyan én sírtam, mint kicsi gyerek. Ez a cél volt előttem sok-sok éven át, és ebből egy percig sem engedtem soha.

Ahol én születtem, 1938-ban, az egy kicsi falu volt. Ott mást se láttam azon kívül, hogy az emberek a határban, a nagygazdáknál dolgoztak. De az anyám bejárt takarítani az orvoshoz, nagyobb gazdákhöz, és többször magával vitt engem is. És láttam, hogy mi van. Belül a lakást, az életet, és kívül az utcán is azt láttam, hogy másként is lehet élni, mint ahogyan mi élünk. Török-szakad, én eljutok oda.

Csak hogy ez nem ment perpatvarok nélkül. Hát, mi együtt laktunk az anyósommal. Ő úgy akarta volna, hogy minden közös legyen, és hiába dolgoztam hajnaltól estig, estétől reggelig, semmit se tudtam félretenni: együnk-igyunk, míg telik a pénzből. Az nem számított, hogy az enyémből. Együnk-igyunk! Így ment ez valami négy évig. Akkor aztán azt mondtam, nem. Ebből elég. Nekem van egy külön családom, és én a gyerekeimnek más életet kívánok. Ezért dolgoztam, ezért vertem a fogamhoz a pénzt. Ezt nem engedem ki a kezemből a kedvetekért.

Ehhez először is külön lakás kellett. Megvettünk a sógoromtól egy szoba-konyhásat, és elköltöztünk. Szentségtörés! Mifelénk a gyerekek tíz-húsz évig is együtt laktak a szülőkkel. Öregkorukra legyen keresőjük. Nagyszülők, szülők, vők, sógorok egy csomóban. Így se boldogulni, se élni nem lehet. Hát még tanulni! Azt semmiféleképpen.

Én pedig feltettem magamban, hogy na most, tanulni akarok. Sikerült is ez.

No hát, nem mindjárt, hanem majd... majd... apródonként. És úgy is lett. Arra akkor még nem gondoltam, hogy iskolába járjak, hanem cselesen tanultam, a gyerekeimtől. Mikor a legnagyobb lányom, az Ági, iskolába ment. Azért cselesen, mert röstelltem volna azt mondani: na most, kislányom, ülj le velem, és taníts meg erre-arra! Hanem úgy, hogy na most, kislányom, mondd fel szépen a leckédet! Szívesen felmondta, én meg jól figyeltem, hogy amit csak tudok, ellessem tőle. Ez így ment éveken át.

Egyszer aztán történt valami, ami az egész életemet megforgatta. Akkoriban még nagyon kevés házban volt televízió, nem volt nekünk sem, de nagyon mondták, hogy ezt és ezt a filmet meg kell nézni. Az iskolában volt tévé, odamentek, akik látni akarták. Elmentem én is. Hát, odajön hozzám az igazgató. Mondd csak, Ági, megvan neked a nyolc osztályod? A nyolc? Jó, ha le tudom írni, amit nagyon akarok. Ne viccelj! Nem viccelek. – Nagynehezen elhitte, és adott egy jelentkezési lapot a hatodikra. Persze az estin. Tanultam, a lányom sokat segített. Aztán letettem a vizsgát, mindjárt a hetedikből is. Nem hagytam abba, letettem a nyolcadikat is.

Hogy mit szólt ehhez a család? Ezt még így-úgy lenyelték, mert nem került pénzbe. A baj akkor jött, amikor szentül megfogadtam, hogy én bizony továbbtanítatom a gyerekeimet. Először Ágnest. Ehhez már zsebbe kellett nyúlni, emiatt volt a fogcsikorgatás.

De valami nagyon a segítségemre jött, és éppen az, ami a legfájdalmasabb volt az életemben.

Ági lányomat negyedikes korában megműtötték, és egy évet az egyik pesti kórházban kellett töltenie. A tanulást nem hagyta abba, rendre követte az iskolai tanmenetet. Én pedig, amikor csak tudtam, ott voltam mellette.

A kertben ültünk az egyik napon, egyszer csak odajött hozzánk Ágikám oroszstanárja. Mindjárt azzal állt elő, nem adnám-e neki a kislányomat. Örökbe.

Fennakadt a szemem. De mért adnám oda? Maga úgyse tudná őt taníttatni, én meg kitaníttatnám. Kár lenne, ha elkallódna ez a nagyszerű gyerek. Mi az, hogy nem tudnám kitaníttatni? Hát persze hogy kitaníttatom! Megmondom, előtte még nem volt ekkora az elhatározottságom, hogy így lesz. De most megfogadtam magamban, hogy török-szakad, gimnáziumba adom az Ágimát.

Jött a felvételezési idő, elvittem a lányomat a debreceni Kossuth gimnáziumba. Kint vártam a folyosón, egyszer csak kijött az igazgatónő, fáradjon be, asszonyom. Bementem, hát: A maga lánya fel van véve. Ilyen talpraesett kislányt még nem láttam, ilyen bárat, ebből a gyerekből lesz valami!” Megkaptuk az értesítést. Majd kiugrottam a bőrömből, persze a kislányom is.

No aztán, jött a feketeleves! Azt mondja az anyósom, nem is akármilyen hanghordozással: Hallod?! Hát mit képzelsz te? Honnan lenne a fiamnak ennyi pénze?

Ez örökre megmaradt bennem.

Ránéztem az anyósomra: Tudja mit? Ha a fiának nem lesz rá pénze, hát majd lesz nekem! Aztán jött az uram is a szöveggel: Hogy képzeled? Honnan vegyem?... Összekapkodtam a holmimat: Te csak maradj itt az anyádnál, én meg elmegyek a gyerekekkel!

De aztán... rendbe jöttek a dolgok közöttünk. Már úgy, hogy ő is megmaradt a nézete mellett, én meg a magam feje után mentem – de együtt maradtunk. Hiszen ott voltak a gyerekek...

Hogy miből tellett a taníttatásukra? Hát, keményen meg kellett dolgozni érte. Az uram Pesten vállalt munkát, csak hétvégén láttuk – én meg a téészenben. Akkor a faluból minden cigány odatartozott. Ott mindenkinek úgy fizettek, ahogy a munkájával megérdemelte. Ez nagy igazság. És én két ember munkáját végeztem el. Egyszer a téészelnök azt mondta: Emberek, száz forintot kap, aki odamegy felrakni a kocsira a kendert. A férfiak kényelmes úriemberek voltak, leültek, rágyújtottak. Ekkor én elkezdtem veszekedni, kiabálni: Miért nem mentek, menjetek! Mire ők: Rakd te fel, ha olyan nagy a szád! Fel is rakom, az anyátokat! Felraktam. Az a száz forint is jól jött.

Felkeltem négy órakor, otthon elláttam a jószágokat, mert volt mindenem: három fejőstenem állt az istállóban, volt húsz-harminc disznóm, és annyi aprójószágom, hogy a számát se tudtam. Este hazajöttem, addigra az anyám megfőzött. Elvégeztem megint a jószágokat, megfejtem a teheneket, vittem a tejet a csarnokba, és ezek mind úgy mentek, mint a karikacsapás.

Hét órakor befejeztem mindent. Akkor jött az, hogy kihallgattam a gyerekeket. Én főztem, ők mondták. Hangosan tanultak, hogy én is megértsem. Meg is maradt minden a „komputeremben”.

És közben mindig az járt az eszemben, hogy: innen kiszakadni! Már a cigányok közül. Igen, mert azok irigykedtek rám. Csakhogy a magyar társadalom se fogadott el, mert cigány vagyok. Tudod, mi ez a kettős valami?! Én úgy próbáltam kibújni a csávából, hogy a cigányoknak példát mutatok. Rávezetem őket arra, hogy lehet másképpen is élni. A magyaroknak pedig megmutatom, hogy én is vagyok annyi, mint ti. Komoly játékok voltak ezek az életemben. Nagyon komoly játékok.

Mikor megvettem azt a házikót, amiről beszéltem, annyira tudtunk boldogulni, hogy egy év alatt környöskörül kerítettem a kertet, ne mászkáljon át mindig valaki az udvaromon. Mikor ezt meglátta a többi cigány, hozzáfogtak, és ők is megcsinálták a kerítéseket. Én a kertemet felszántottam, bevettem. A másik évben mindegyik ezt tette. Ági lányom hét éves volt akkor, Tibor fiam hat, és ott volt már a pici is.

Akkor aztán felköltöztünk Pestre. Ott elkezdtem én népművelési tanfolyamra járni. És azok előtt vizsgáztam, akik a lányomat is tanították. Mit gondolsz, milyen érzés volt az?

A népműveléshez énnekem addig is volt közöm. Már annyiban, hogy énekeltem, táncoltam. De abban a szabolcsi faluban, ahol születtem, a cigányok mindig énekeltek, táncoltak. Ha

éhesek voltak, ha szomjasak, akkor is. Én két éves koromtól annyira megtanultam ezeket a táncokat és énekeket... És jól csináltam. Mikor egy másik községbe költöztünk, ott már nem volt olyan jókedvűség. Más emberek voltak. Más életet éltek. De amit gyerekként megtanul az ember, az megmarad benne.

Gyerekkoromban mindig voltak álmaim, hogy nagyon szép lakásban éljek, meglegyen a mindennapi betevő falatom, ne szoruljak senkire, és a magam gazdája legyek. Most már elértem, amire igen nagyon vágytam. A gyerekek tanultak, aminél nincs nagyobb boldogság, bárkinek a szemébe tudnak nézni, a cigányság megbecsült szószólói. Művelt emberek lettek, de nem távolodtak el a cigányságtól – ez is nagy boldogság. Kell ennél több? Én megelégedett vagyok. És mindehhez csak annyit tennék hozzá, amit mindig is vallottam: Ki-ki a maga szerencséjének kovácsa. Ez a közmondás énnálam bevált.

Csoli! Költő vagy!

Choli Daróczi József

– Csupa-csupa cigánygyereket tanítottam az újpalotai lila iskolában a nyolcvanas évek második felében. Akkor ez merőben újdonság volt, kísérlet, amelyről még senki se tudta, beválik-e, vagy csúfosan megbukik.

Ma már cigány osztályok sora létezik, de azóta is tart a vita, hogy jó-e ez, vagy éppenséggel gettósodás. De énszerintem csak akkor lenne gettósodás, ha a gyerekek kényszerűen csak cigány osztályban kezdenék el az iskolai életet. De hogyha a szülő szabad akaratából adja oda a gyerekét, akkor igenis, jól látja át, mit nyerhet vele. Hogy mit nyerhet? Azt is elmondom.

A kislány vagy a fiú hat-hétéves koráig – hacsak nem járt óvodába, de az ritkaság – csak azt éli meg, amit odahaza lát. A teljes szabadságot. Hát akkor? Átmenet nélkül beletuszkolni őt egy szabályokkal szorosan megkötött, merőben idegen világba? Ahol őt csak kudarcok érik! Vegyük hozzá még sok helyütt a megalázó cigányozást is! Mitől is szeretné meg az iskolát? Nem szereti, és kiszökik onnan, amint csak teheti. És ezzel megpecsételi a jövőjét.

Én ilyen gyerekeket tanítottam, még hozzá az első cigány osztályban, ami valamikor is létezett. Véletlenül csöppentem bele, mint mindenbe, ami az életemet megfordította. És sok fordulat volt az életemben.

Mind szerencsés fordulat volt, és azt is elmondhatom, hogy boldogultam. Megvan a tanári diplomám, a megélhetésem, taníthatok, és a közéletben is kaptam, nem is kis, szerepet. A magánéletem is olyan, hogy nem kívánnék jobbat.

Tegnap a cigány szakiskolában tizenkét lány hallgatta az órát, és olyan nagy volt a csend, hogy a légy zümmögését is meg lehetett hallani. – Miért néz minket így, tanár úr? – Azért, mert felnőtt ember létükre olyan figyelmesen hallgatnak engem, mint a kisiskolások.

Figyelmesen hallgatják meg, amit prófétálok. Ez, micsoda öröm! Mert én, próféta akartam – és most is akarok – lenni, még hozzá a magam hazájában.

Azt hirdetem a cigány gyerekeknek – és a felnőtteknek is –, hogy vallják, tudják, ismerjék a származásukat, de keveredjenek is ki az elmaradottságból, a befelé fordulásból – s európai módon éljenek, gondolkodjanak. Minden ezen múlik! Ezt kell mindig újra és újra elmondani.

Milyen úton értem el odáig, hogy mások odafigyeljenek a szavamra? Az akaraton múlt persze, de én a szerencsés véletlenekre is esküszöm.

Oda kell visszamennem, hogy én nagyon mélyről jöttem. Ha most úgy visszagondolok, szinte elszédülök attól, hogy milyen mélyről. Először is a nagy-nagy elmaradottságból: a családomban, az atyafiságomban, mindenki analfabéta volt. Mindenki! Nem volt kivétel! Aztán a nagy-nagy nyomorúságból. Harmadszor a nagy-nagy bezűkültségből. A világ elzárkózott előlünk, és mi is távol maradtunk a világtól.

A szüleim is úgy éltek, mit a többiek. Igen. Azaz hogy egy kicsit mégis csak másként. Nem viskóban laktunk, hanem rendes házban, és a megélhetésünk is megvolt úgy-ahogy. Mint a zselléréké, olyan szinten. Apám mindig kitalált valamit, kicsit kereskedő volt, kicsit vándor iparos. Faluról falura járt, edényeket javított, kisebb szerszámokat fabrikált, napszámot is

vállalt, meg lókupekedett is közben: ami jött. Mi meg a vásárokon varázsoltuk elő a semmi-ből a vattacukrot, s eladtuk. Ez is hozott valamit a konyhára.

Jött negyvenhat, és minálunk minden cigány család kapott földet. Mi is. Az édesapám művelte is szorgalmasan, amíg csak be nem tereltek minket is a termelőség szövetkezetbe. 1959-ben. Az egész falut. Kivéve, akiket nem vettek be, mivel kuláknak lettek kinevezve. Ne tessék ám azt gondolni, hogy veréssel tereltek a jó útra minket, mint némelyik községben. Nálunk ilyesmi nem volt. Miért is vertek volna meg akárkit is? A tanácselnök megmondta, hogy mindenkinek be kell lépni. Ha be kell lépni, hát be kell lépni. Engedelmes népség volt a mienk.

De hát, ott voltunk, és onnan semerre se vezetett visszaút. Nem is annyira az, hogy szövetkezet, hanem a gyengécske szövetkezetek közüli volt a mienk. A megélhetés, hát az is, bizony gyengécske volt. És a reménytelenség, hogy ebből valaki is kikeveredjen. Egy út lett volna csak – és ez a tanulás, a tudás. De... akár a többi cigány családban – a mi környezetünkben legalábbis – erre gondolni se lehetett. A tanulás – naplopás. Így gondolták mások, az én apám is ezt tartotta, és mi se nagyon törtük magunkat azért, hogy az iskola rendjébe beleszokjunk. Nem is küldött volna az apám sohase oda, de végül is, amikor kilenc éves voltam – megunva a sok felszólítást, hogy az iskolába járás kötelező – Isten neki, beiratott az elsőbe.

Ez ment végbe a bedői cigány családoknál sorra-rendre. Kijártuk a hármát, a négyet, vagy az ötöt – én az ötöt – úgy-ahogy. Több lógással – vagy kenyérkeresettel –, mint iskolába járással.

Az öt osztály is elég volt ahhoz, hogy beállhassak Várpalotán vājártanulónak – a csepeli gyárban se kérdezték meg, mikor segédmunkásnak jelentkeztem, hogy hány osztályt jártam, felvettek, és a keresetemre se panaszkodhattam.

No, akkor történt az első olyan szerencsés véletlen, ami megfordította a életemet. Amikor behozták az NDK-ból az első olvasztókemencéket, négy fiatal, velem egykorú technikus mellé kerültem, segítőként. No várjunk, ez még nem lett volna sorsfordító. Csakhogy ezek egyszer csak olyan dolgokról kezdtek beszélni, mint teszem fel, a kvantummechanika. Meg más hasonlók. Nekem ez mind törökül volt mondvá.

A négy technikussal jó barátok lettünk, mégis kívül kellett maradnom a beszélgetéseiken. Főleg, mikor a kvantummechanikáról váltottak szót. És sok szót váltottak a kvantummechanikáról. Mi a csuda lehet az?

Dehogy is kérdeztem meg ezt a technikus barátaimtól. Akkor kitudódott volna, amit eltitkoltam. Az, hogy csak öt osztályt jártam ki, akkor is inkább az iskola mellé mentem, mint oda. Az, hogy 21 éves koromig egy könyvet se olvastam el! Elképzeltem, hogyan néznének rám ezután. Hát nem! Inkább vettem egy mély lélegzetet – és beiratkoztam a hatodik osztályba. Persze az estire.

De erről ne tudjon a világon senki! A gyárigazgatót, aki az ajánlást adta – mert ez kellett a felvételhez –, megkértem: Zoli bácsi, el ne mondja ám az ismerőseimnek, hogy felnőtt koromban erre adtam magam!

No aztán, a hatodikban-hetedikben-nyolcadikban megtanultam tanulni, és sok mindent megtanultam, de azt nem, hogy mi is az a kvantummechanika. Továbbra is hallgatnom kellett, mint a kuka, ha a szó erre terelődött. Mit csináljak? Elmentem a Kossuth Lajos Gépipari Technikumba.

Mégse lett belőlem technikus. Mert mire végre megtudtam, hogy mi is az a kvantummechanika, addigra már egyáltalán nem érdekelt. Sokkal jobban kedveltem az irodalmat, a klasszikus regényeket, a verseket – kivált József Attilát, Babitsot, Ady Endrét. Csak úgy faltam a költeményeiket.

Akkor aztán gondoltam egyet, és veszni hagyva a technikumi éveket, gimnazista lettem. Igaz, ez már nem a véletlen műve volt. De az igen, hogy annyit hallottam a kvantummechanikáról. Ha ez nincs, akkor még most is segédmunkás lennék Csepelen. Talán.

Az apám még azt se tartotta semmire, hogy leérettségiztem. Amíg csak élt, haragban volt a tanulással. Kárba veszett időnek tartotta – és nemcsak ő, hanem a testvéreim is. A bátyámtól akkor kaptam az első elismerést, amikor a kollégája elújságolta, hogy olvasott tőlem valamit az egyik újságban.

Akkor már – a hatvanas évek közepétől – Budapesten élt az egész család. A szüleim, a testvéreim, a nagynénéim, a nagybátyáim, az unokatestvéreim. Ott dolgoztak ők is, ahol én. A Csepel Vasműnél. Megbecsült munkások lettek, meg is fizették őket, tőlük se kérdezték meg, hogy jártak-e valaha is iskolába.

A legelmaradottabb zugból a legmodernebb gyári életbe kerültünk. A nyomorúságból a jobb megélhetésbe, de ez nem kavarta meg az otthoni életünket. Ha levetettük a munkaruhát és hazamentünk, ugyanúgy éltünk, mint azelőtt. Egymás között csak cigányul beszéltünk. Megmaradt a szoros családi összetartozás – ami jó volt –, tovább éltek a régi szokások, amelyek között szintén volt sok jó és szívet melengető, de volt éppen elég taszító is. Az például, hogy az apa akarata szentírás... Szóba se jöhetett, hogy kapálózunk ellene.

A nővérem se kapálózott, csak sírt, amikor az édesapám nem engedte meg, hogy ahhoz menjen, akit szeretett. Egy zenész cigányhoz a szomszéd faluból.

Az oláh cigány szerint a zenész cigány áruló. Elhagyta a nyelvet, a kultúrát, a szokásokat, hogy hozzádörgölözhesen a gádzsókhöz. Nem is cigány. „Az én lányom pedig csak cigányhoz mehet.” Mikor aztán én is elmondtam, hogy kit akarok elvenni, haragosan rám kiabált az apám: – Megbolondultál? Magyar lányt akarsz hozni a házhoz? De én makacs voltam. Azt mondtam, apám, te már öreg vagy, ne foglalkozz ezzel! Mit tehetett volna? De érezhető volt, hogy neki a cigány menyei az igaziak, az én feleségem meg a betolakodott. Mint ahogy az anyósom se állhatott soha engem. Mikor, mint udvarlója, hazakísértem a lányát, kijött a kapuhoz: – Bűdös cigány, mit keresel itt? Takarodj haza! Azóta megbékült, jön is sokszor az unokákhoz – de amikor hazavisszük, a kapuban elbúcsúzik tőlem. Egyetlen egyszer se hívott be a lakásába.

A szerencsének köszönhetem azt is, hogy költő lettem.

Pellér Béla bácsi tanította nekünk a gimnáziumban az irodalmat – nagyszerű ember volt, kitűnő tanár –, őnála írtam dolgozatot József Attiláról. Húsz perc alatt elkészültem, unalmas volt ott ülni, hát gondoltam, elolvasom a pad alatt a fordításomat. Ez volt az első kísérletem – József Attila Ars poeticája –, már kívülről tudtam, de szerettem újra és újra elolvasni.

Egyszer csak hallom, hogy a tanár szólít: Daróczi, maga mit csinál? Azt gondolta, hogy puskázom. – Adja csak ide. Nézi az öreg. Mi ez? Az egész osztály azt találgatta, hogy mit csinált ez a Daróczi. Szörnyű volt. – Ez egy József Attila vers. – És milyen nyelven van ez írva? Égő arccal mondtam meg, hogy cigányul, azt vártam, hogy mindenki kinevet. De nem nevettek ki. Szerettek az osztálytársaim, de a tanáraim is. Jó tanuló voltam.

Aztán Pellér Béla bácsi összehajtogatta és eltette a fordításomat. El sem tudtam képzelni, hogy mit akar vele, miért tette el.

Egyik nap, a lépcsőn felfelé mentem, láttam, hogy az egész osztály felém rohan. – Csoli! Csoli! Költő vagy!

Megmutatták a Nagyvilágot. Benne volt a fordításom. Az Ars poetica. Cigány nyelven. Pellér Béla tanár úr előszavával.

Költő vagyok!

Hát – a szerencse...

Mert máskülönben mikor mertem volna én azzal előállni, hogy lefordítottam cigány nyelvre egy verset – és mikor merészeltem volna a fordításomat elvinni egy szerkesztőségbe? Kit érdekelne ez? És én akkor még nem is olyan nagyon akartam kinyilvánítani, hogy cigány vagyok. Igaz, úgymond tudták, hiszen csak rám kellett nézni, de nem éreztették. A szülőfalumat cigányok és románok lakták, a román maga is kisebbségi volt – jól kijöttünk velük mint gyerekek. És sem a gyárban, sem az iskolában nem hangzott el még az a szó se, hogy cigány. A barátaim magyarok voltak. Hát akkor, miért hozakodnék én elő a cigányságommal?

A versfordítás sikere után egyre jobban éreztem, hogy odatartozom. De próféta akkor még nem akartam lenni. Csakhogy a véletlen megint közbejött.

Mert mi másnak köszönhetem, mint a szerencsének, hogy éppen akkor akarták elindítani az ország első cigány osztályát, amikor felfigyeltek rám a versfordításom miatt, és mit ad Isten, ez éppen akkor történt, amikor érettségi előtt álltam. Mert ha hamarabb jött volna, még nem, ha később jött volna, már nem történt volna meg az, ami bekövetkezett.

Az történt, hogy egy szép napon szóltak, menjek el a Világosság főszerkesztő-helyetteséhez. Odamentem. – Mondja, Choli, maga miért akar érettségizni tulajdonképpen? – kérdezte, minden bevezetés nélkül.

Néztem rá, csodálkozva. Még sose tettem fel magamnak ezt a kérdést. – Ugye azért, mert cigány gyerekeket akar tanítani. Akkor hát menjen el a pestújhelyi tanács oktatási osztályvezetőjéhez. Éppen most keres egy tanítót az első cigány osztályba.

Nem volt mese. Elmentem szépen Pestújhelyre, megkerestem az oktatási osztály vezetőjét, aki eligazított az egyik iskolába: ott kell nekem az első cigány osztályt megcsinálnom. De hogy az mi fán terem? És milyen legyen? És hogyan fogjak hozzá? Nem mondták meg, már csak azért sem, mert fogalmuk se volt róla. Tőlem várták, hogy majd csak kitalálok valamit. Sok idő se volt arra, hogy kitaláljam, mert ez júniusban volt, és ősszel indulnia kellett a cigány osztálynak. Jaj, mi lesz? Elindult a tanítás – ott voltam a gyerekek között, és rögtön könnyebb lett a szívem. Én is ilyen gyerek voltam. Tudtam, mi kellett volna ahhoz, hogy az iskolában jól érezzem magam. Most a sors úgy adta, hogy meg is csinálhatom. És megcsináltam. Ez az, amire én a legbüszkébb vagyok.

Azóta sokfelé tanítottam, gyerekeket is, felnőtteket is. Mindenhol arra neveltem a romákat, hogy vallják, tudják, ismerjék a származásukat, de európai gondolkodású emberek legyenek. És fáradhatatlanul prófétáltam, hogy tanulni kell, a cigányok a három-négy osztályukkal előbb-utóbb még segédmunkásoknak se fognak megfelelni. És ez utol is ért minket. Sajnos, bevált a próféciam. De mintegy kétszáz cigány pedagógus tanít már az országban, és ebben részem van nekem is.

Amiben született, azt senki se felejtí el

Mohácsi Viktória

– Hogy hogyan kerültek a cigányok Erdélyből Bedőbe? Órákon át mesélték a históriát az öregek, és mi úgy vettük, hogy igen, amit ők elmondanak, az mind színgaz.

Így szól tehát Bedő története:

Élt egyszer egy erdélyi faluban, Kisdarócon, még a mi öregjeink öregjeinek idején a cigány-soron egy roma család. Vándor oláh cigányok voltak, egyik helyről a másakra jártak kereskedni, munkát vállalni, és itt is, ott is megkérdezték tőlük: – Kik vagytok? – Hát, daróciak.

Rajtuk is maradt ez a név, hogy Daróci, mert a cigányoknak akkor nem volt családi nevük, mindig elkeresztelték egyiküket is, másikat is valamiről. Hát őket Darócról.

Történt egyszer, hogy egymásba szeretett egy oláh cigány leány Kisdarócról, és a szomszéd faluból egy magyar cigány fiú.

Igen ám, de szigorúak a hagyományok. A leány csak szűzen mehet a házasságba, nem állhat össze mással, mint oláhcigánnyal, és öközülük is egyedül csak az a fiú és lány lehet egy pár, akiket a szüleik már gyerekkorukban egymásnak szántak. Telik-múlik az idő, s a fiú meg a lány szüleik egyszer csak összebeszélnek: ez és ez lesz a napja, hogy a fiatalok egybekeljenek. Addig nem is láthatja egymást a lány és a fiú – ezt parancsolja a régestelen régi hagyomány.

A fölöttem levő generációk még így házasodtak. Az én szüleim is – de a gyerekeik már elhagyták ezt a szokást. Én is. Sajnálom egyébként. Mint sok minden mást, ami azelőtt szent volt. Az unokáik pedig már!...

De azért, akadnak még hűségesekek. Az én barátnőim között is. Különös kettősségben élnek ezek a barátnőim. A belvárosi rengetegben laknak ők is – de egymással cigányul beszélnek, a modern technika rabjai ők is, de otthon – miközben a tévét nézik, vagy a mélyhűtőből veszik ki az ételt – hűen a régi szokásokat követik. Minden hónapban találkozunk, és jól érzem magam közöttük.

De én már nem úgy élek, sajnos, ahogyan ők. A testvérem gyerekei pedig már azt se értik, miért beszélünk mi cigányul, ha egymás között vagyunk, hát hiszen nagyon jól tudunk magyarul is, és miért is tiszteljük mi azokat a szokásokat, amiket a déd- vagy a nagyszüleink ránk hagytak, hiszen óriásit fordult azóta a világ.

Pedig hát sokat veszítettünk mi a hagyományok elvetésével. Valami drágát, amit nem pótol semmi más.

Jó, hát vannak kemény hagyományok. Sokan azt mondják, barbár szokás, hogy a szülők választanak párt a gyerekeiknek – már azért is, mert hátha nem illik össze az a két lény, akiket összepárosítottak. Lehet. Ilyesmi is előfordult. De ha eleinte nem illettek össze a párok, később összecsiszolódtak. Vagy ha nem – együtt maradtak akkor is. Nem hagyták el egymást.

Érdekes, hogy miközben ezt a régi hagyományt szentül tisztelik, mégis szájról szájra adják annak a párnak a regényes históriáját, akik szembeszegültek a szülői akarattal. De hát – most már folytatom a történetet, ahol abbahagytam.

Szóval, amikor a fiú és a lány azt látta, hogy ha otthon maradnak, erőnek erejével szétválasztják őket, csak azt tudták kitalálni, hogy megszöknek együtt.

Meghányták-vetették a dolgot, hová szökjenek? Arra jutottak, hogy messzire innen, a magyar határon is túlra, és addig-addig mennek ott, amíg csak nem találnak olyan falut, ahol befogadják őket. Éjjel, amikor már csend volt odahaza, akkor indultak el, és sikerült is a határon átjutniuk. Úgy érezték, hogy ott már biztonságban vannak – ha üldözőbe veszi is őket a két család, nem találnak rájuk.

Az első faluban megkérdezték a kocsmázóktól, hogy hol vannak, és olyan hely-e ez, ahol letelepedhetnének. De akár románul szólaltak meg, akár cigányul, senki se értette meg a szavukat. A szomszéd faluban se jártak szerencsével. A harmadikban, a negyedikben sem. Egyszer csak egy Bedő nevű községbe értek. Ez volt harminc kilométeres körzetben az egyetlen román falu. Ott legalább tudtak beszélni az emberekkel.

Ottmaradtak. Házat építettek, maguk verték hozzá a vályogot, és családot alapítottak. Fiaik a környező falvakból vettek el cigánylányokat, a leányok is onnan vitték férjet. Ritka volt, hogy a leány ment el máshová a férjével, ritka volt, hogy a fiú ment el, inkább Bedőbe hozta az élete párját. És az újonnan jöttek is csakhamar otthonosan érezték magukat az új családjukban.

Szegről-végről mind rokonok voltak a bedőiek. És oláh cigányok. Magyar cigány lányt nem hoztak a házhoz, és oláh cigány lány se lett ezután sem romungró fiú felesége.

Bedőről sok mindenfélét mondanak. Jót is, rosszat is. Én nem tudom. Én nagyon szerettem ott élni. Sehohol másutt nem éreztem magamat olyan otthonosan, mint abban a faluban.

Ott mindenki három nyelven tudott beszélni, románul, magyarul meg cigányul. Még aki nem volt cigány, az is tudta a mi nyelvünket. Egyszerű emberek éltek ott – az állatokat gondozták ők is, mi is –, ami gondunk volt, az őket is nyomta, ami örömünk, ők is olyasfélében találtak gyönyörűséget. Ha egy román asszony kiült a háza elé a kispadra, és egy cigány nő arra jött, biztos, hogy megállt egy kis csevegésre. Ha egy cigányasszony ült kint, és egy román asszonyt vitt arra az útja – biztos, hogy volt miről beszélgetniük egymással.

Bedő egy kis sziget volt. Ott nem bántott senki. És ez volt a szerencsém. Akit már óvodás korában megsebeznek, az ezt nem tudja kiheverni. De mivel nekem boldog volt a gyerekkorom, nem ivódott belém az az identitási frusztráció, ami sok roma gyereket megbetegített.

Ott nagyon odafigyeltek mindegyik gyerekre. Ha roma volt, ha magyar, ha román. Fogyott a falu – sokan elvándoroltak onnan –, fogyott a gyerek – ha nincs gyerek, akkor nem kell a tanító sem. Vigyáztak ránk, jaj, csak ki ne maradjunk az iskolából! Ennek meg is lett a látszatja. Az én osztályomban mind a négy cigánygyerek befejezte a nyolcadikat, kettő tovább is tanult, így volt az utánunk következő osztályban is. Ez a romák között nagyon jó arány.

A nővérem is már úgy kezdte el Bedőn az iskolát, hogy amikor eljön az ideje, tovább tanul. Leérettségizett, irodalom–történelem szakra jelentkezett Debrecenben az egyetemem – és akkor érte őt az a megrázkódtatás, hogy nulla pontot kapott a felvételiztető tanártól. Itt látta először, mi is a megkülönböztetés.

Szabadon választhatták meg a felvételizők, melyik költő műveit akarják elemezni. Ő a nagyszerű cigány költőt, Bari Károlyt választotta – de a vizsgáztató tanár dühbe gurult. Éppen Bari Károlyt? Szó se lehet róla! Azzal a nulla ponttal eltanácsolta a nővéremet az egyetemről. Aztán felvették őt az ELTE-re, szociológia szakra, de azt a debreceni megbántást nem tudta elfelejteni.

Én amikor gimnazista voltam, hétvégéken feljártam Budapestre. A nővérem ott lakott. Balogh Béla híres roma táncos volt a férje, jártam cigány klubestékre, ezeket Choli Daróczi József szervezte a hétvégeken. Ott hallottam valakitől, hogy újságíró-iskola indul Budapesten. Berettyóújfaluból – 220 kilométer távolságról – hetente egyszer én is eljártam oda. Amelyik

évben leérettségiztem, akkor végeztem el az újságíró-iskolát is. Néhány cikkem megjelent az újságokban.

1992 nevezetes év a mi számunkra: akkortól sugározta a tévé a Cigány Magazint. Mindjárt elkezdtem oda is írni – aztán az Európai Roma Jogok Központjába kerültem. Erősen kötődtem és kötődöm ma is az enyéimhez. A romákhoz. Mindig olyan foglalkozást és elfoglaltságot választottam, ami valamiképpen összefűz velük.

A legszebb, számomra mindmáig legdrágább hagyományunk: a családszeretet. Mi otthon nagyon jó, nagyon összetartó család voltunk. Még csak azt se mondhatom, hogy a szegénység miatt bújtunk össze. Nem. A mi családunknak jól ment. Nem voltunk gazdagok, de mindig megvolt a három-négy-öt tehenünk, némelykor nyolc is. Nagy kertünk volt, ahol zöldséget termesztettünk. És amikor megszűnt a termelészövetkezet, és kaptunk öt hold földet művelésre, megéltünk belőle – pedig hatan vagyunk testvérek.

De közben nagy változás történt az életünkben. Akkoriban az OTP kedvező építési kölcsönt adott olyan családoknak, akik valamennyit a magukéból is hozzá tudtak adni. Nekünk volt egy kis pénzünk, hát belevágtunk. Háromszobás komfortos lakásunk lett – jól elfértünk benne, örültünk a nagy kényelemnek, csakhogy minden annyira szokatlan volt nekünk. Igen, mert abban az utcában mi voltunk az egyedüli roma család – a többiek nem cigányok, tehát idegenek. Igazán nem volt egymással semmi bajunk, csak hát... mások a szokásaik, a játékaik, az, hogy mit szabad és mit nem szabad – nekünk kellett alkalmazkodnunk ahhoz, ami náluk szabad, és nem nekik ahhoz, ami minálunk van szokásban.

Még gyerek voltam akkor, kilenc éves, és sehogyan se tudtam megbarátkozni azzal, hogy kiszakadtam a régi környezetemből. Alig vártam, hogy átszaladhassak pár utcával arrébb, a cigánysorra, ott mindenki olyan volt, mint én, nem kellett kibújni a bőrömből, hogy elfogadjanak. Jókat játszottunk, jókat hancúroztunk. Ott nem várta el senki, hogy viselkedjünk, senki sem szólt ránk, hogyha rosszkodtunk. Arrafelé nem is ismerték azt a szót, hogy rosszkodás. A teljes szabadságot éltük át mi ott, a cigánysoron. Este kis tábortüzeket gyújtottunk az utcán, és az öregek meséltek. Ez is nagyon jó volt.

De a legboldogabbak mégis akkor voltunk, amikor együtt volt a család. A hétvégéken! Amikor mind körülültük az asztalt, s az apám helye se maradt üresen.

Ő Budapesten dolgozott, a Csepel Vas- és Fémműveknél, és csak a hétvégéken jött haza. De az édesanyánk mindig ott volt velünk, az ő szeretete, gondoskodása tette igazi otthonná az otthonunkat. Csak nekünk élt, nem is volt más gondolata, és mindegyikünkről mindig mindent tudott. Mikor hazaértünk az iskolából vagy máshonnan, jöttek sorra a kérdések. Mi történt? Hogyan történt? Jaj, nem történt-e valami baj veled? És mi mindent el is mondtunk neki, apróra.

Az ő gondoskodása nekünk soha nem volt terhes. Természetes volt, mint az, hogy süt a nap. Ő kérdezett, mi feleltünk, ő tanácsot adott, mi megfogadtuk. Meg se fordult a fejünkben, hogy vitatkozzunk vele. Ő az anyánk, ő tudja a legjobban, hogy mit kell tenni. A legbelsőbb ügyeinkbe is beleszólt. És nem emlékszem olyan esetre, hogy ne lett volna igaza.

14 éves voltam, amikor egyszer el akartam menni a diszkóba. Nagyon szerettem volna. De amikor az anyám azt mondta, hogy nem enged el, mert ehhez még túl fiatal vagyok, nem pöröltem vele. Még magamban sem. És így volt ez minden dologban. Így van ma is.

Ő volt a legfontosabb azok közül, akik miatt olyanná lettem, amilyen vagyok.

A másik egy nem cigány, nagy személyiség volt – sajnos már nem él –, Csalog Zsolt. Ő amikor Bedón járt, hogy szociográfiai munkájához a cigányok közt anyagot gyűjtsön, az én szüleimet is felkereste. Én éppen akkor jöttem a világra, és a szüleim megkérték Zsoltot, hogy

legyen a keresztapám. Elvállalta. 16 évig felénk se jött, én se emlékeztem vissza őrá, azt se tudtam, hogy ő a keresztapám. Aztán egyszer csak megint mifelénk volt dolga, és amikor belépett hozzánk, mindjárt úgy szólított meg, hogy: keresztleányom.

Keresztapaság vagy nem – én nagyon sokat kaptam tőle. Nem ajándékokat: gondolatokat. Beleszerelmesedtem az ő szavai által abba, amit cigány folklórnak nevezett – de szóba kerültek a mi hosszú beszélgetéseinken a világ másféle dolgai is, amikről én addig semmit se vagy csak keveset hallottam. Kinyílt a fülem arra, hogy ne csak ösztönösen éljem át a cigányságomat, hanem tudva tudjam, mi a gondom-dolgom, hogyha tenni is akarok érte. Vele beszélgetve jutottam arra a gondolatra, hogy szociológus leszek – másként alakult, de amit akkor tanultam, az később is a hasznomra volt minden dolgomban.

Hogyha akkor nem találkozom Csalog Zsolttal, a cigányságomról meg a világról csak az érzelmeim közvetítettek volna. A tudatosságot ő oltotta belém.

Éjszakákba nyúlóan beszélgettünk. Mindig nagy szeretettel beszélt velem, olyan öreges tanácsadónak mondhatom, mert hozzám képest öreg volt – és a tanácsai most is eszembe jutnak, amikor megoldást keresek valami fogas kérdésre.

De ami a legnagyobb élményt adta az életemben, azt mégis a sógoromnak köszönhetem. Annak a csodálatos táncosnak: Balogh Bélának.

Tisztán emlékszem arra a napra, amikor bemutattak neki. Hétvégén mi mind otthon voltunk, én is, ott volt az édesanyám, az apám is, ő akkor már nem dolgozott Budapesten. Bemutatta őt a nővérem a családnak, és ő az egész hétvégén keresztül nem beszélt mással, csak az édesapámmal. Hogy mikről, milyen fontos dolgokról, azt nem tudom, mert mi csak az étkezéseknél voltunk együtt velük – de maga az, hogy ennyire komolyan vette, így tisztelte az apámat, nagyon megmaradt bennem. Rögtön közelinek éreztem magamhoz Balogh Bélát emiatt. Aztán minél jobban megismertem, annál nagyobbra tartottam őt.

Egyszerre volt bölcs, okos, humoros, és olyan, akire mindenki odafigyel. Büszke, nyílegyenes tartású, nagybajuszú. A tekintete meleg volt, de össze is húzta a szemét, hogyha valami nem tetszett neki.

Már a megjelenésében is kifejezésre jutott az a természete, hogy nagyon közeli, nagyon emberi tudott lenni – de szigorú is. A táncitanításnál volt nagyon szigorú. Ott a pontosságot, a fegyelmezettséget a legmesszebbmenően megkövetelte mindenkitől.

Részem volt abban a nagy örömben, amit csak a tánc adhat az embernek. Balogh Béla volt az, aki ebbe belevitt.

Úgy háromhetenként járt haza hozzánk a nővéremmel, és egyszer, amikor én is ott voltam, megkérdezte, nem akarok-e elmenni egy tánc táborba.

Elmentem. Akkor voltam először idegen cigányok között – mert azok a cigányok, akiket addig ismertem, mind a rokonaink voltak, csak a nemcigányokat vettük mi idegeneknek. És most olyan cigányokkal vagyok együtt, akik se rokonaim, se ismerőseim – de már a második napon olyan közel kerültem hozzájuk, mint a rokonokhoz odahaza. Csak ez másféle közelség volt: a tánc szédülete húzott egymáshoz minket.

És az a színesség, az a változatosság! Az ország lekülönbözőbb részeiről jöttek a táborba a táncokat tudó romák, hozták magukkal a más és más magatartásukat, a más és más dalaikat és táncaikat. Köréjük gyűltünk, eltanultuk tőlük a tánc lépéseket, annak a táncnak az egyediségét, szellemét, amit ők a szülőfalujukból hoztak. Gyönyörködtünk bennük, de mégis annak örültünk a legjobban, ha valamelyik táncos nem értett a betanításhoz, mert ilyenkor Balogh

Béla mutatta be a táncot. Ő mindet ismerte, akármilyen vidékről való volt is. Fantasztikusan táncolt! Amióta járni kezdett, azóta tudott táncolni is. És mindig improvizált.

A nővérem két gyereke is – 2-3 évesek voltak – beállt a táncolók közé, de beálltak más gyerekek is. Felnőtt és gyerek együtt örült annak, aminek nagyon lehet örülni. Reggeltől estig, éjfélig táncoltunk. A tánc volt a mindenünk. Kivételesen mindegyikünknek.

Balogh Béla volt a tábor vezetője, ő gondolta ki a programokat. Ő alakította meg az ország első roma táncházát is, az Újpesti Művelődési Házban. Ő volt az igazgató, ő tervezte a darabokat, ő tervelte ki és mutatta meg a táncokat. A tíz pár táncost ő tanította meg az ösztönösség mellett tudatosan, művészi táncolni. Én is közöttük voltam.

Del o brishind. Esik az eső. Ez volt a címe az első táncdarabnak, amit betanultunk. Egy falu történetét mutatta be. A végig zuhogó eső a hatalmat testesítette meg. A zsandárnak volt esernyője, a cigánynak nem – az eső őt csapkodta folyton-folyvást ebben a szimbolikus darabban.

Mindennap legalább négy órát próbáltunk. Halálosan kifáradva, de végtelenül boldogan mentünk mindig haza.

Sikeres volt az előadás. Kezdtük betanulni a második darabot – de mire azt bemutathattuk volna, Balogh Béla már nem volt az élők sorában. A temetésén rengetegen voltak. Iványi Gábor mondta a búcsúztatót. Utána még egy évig fekete ruhában jártunk – úgy, ahogyan a hagyományok előírják.

Annak a táncháznak a sógorom volt az éltetője. Az ő halálával a táncház is megszűnt élni. De őt sohase fogja elfelejteni, aki olyan szerencsés volt, hogy megismerkedhetett vele.

Amikor aztán mi felkerültünk Pestre, az anyám is feljött velünk. Az apám nem akart jönni, ő foglya volt Bedőnek, s ott van a házuk, ott van a kert is – ki gondolzza? Az anyámnak is fáj eljönni onnan, ő is nagyon szerette Bedőt – Budapestet nem, az idegen maradt. De hogy csak időnként láthassa a gyerekeit és az unokáit, hogy ne szóljon bele a dolgainkba, azt nem tudta volna elviselni.

Minden érdeklő. A magánéletem is, a munkám is. A legaprólékosabban elmondok mindent neki, és hogyha egyszer nem hívom fel, vagy nem megyek el hozzá, ő veszi a telefont, és kérdez, kérdez. Eszembe se jutott soha türelmetlenkedni, vagy azt mondani – de akárcsak gondolni is –, hogy ez az én dolgom, te ne szólj bele! Még most is, ha két-három napra elmegyek vidékre, vagy amikor külföldön van dolgom, előtte mindig megbeszélések mindent az anyámmal. Ő kérdez: miért kell odamennem, mit csináljak ott, és ha úgy gondolja, hogy ne menjek, hát akkor én nem is megyek.

Ilyen is megtörténik – féltésből. Legutóbb például, amikor Hajdúhadházra kellett utaznom – oda, ahol az egyik tanítónő a roma gyerekeket megkéselte –, azt mondta az anyám: – Ne menj el, baj lehet belőle! Mikor aztán belátta, hogy muszáj odamennem: hát ha muszáj, akkor én is elmegyek! Aztán másképpen alakult, főznie kellett a nővérem gyerekeinek, de hogyha velem jött volna, örülök neki. Van, akinek elmondjak mindent, és adok a véleményére, ki is kérem. Hát miért ne jöhetett volna el velem? Eszembe se jut, hogy ezt furcsállhatja valaki. Ő mindenütt feltalálja magát, mindig mindigjárt megkedvelik, és rögtön tudja, mi az a pont, amikor őt is használhatják valamire.

Halottak napján, karácsonykor, de más alkalmakkor is összejön az egész család, azok is, akik már Budapesten élnek. A rokonsághoz a második vagy a harmadik napon megyünk el – ez azt jelenti, hogy mindenkit meglátogatunk, aki még Bedőn él, mert hiszen ott mindenki rokon.

Amiben született, azt senki se felejtheti el. Sokkal kisebb lett az a község. De azért az mégis csak Bedő.

Az ország egyetlen cigány téészelnöke

Farkas Tibor

– Nagyon rossz, csapadékos volt az időjárás 1980-ban, és én a téészben cukorrépat termeltem 380 hektáron. Francia gépeket szereztünk be a felszedéshez, de a gépek nem tudtak rámenni a vizes talajra. Mit volt mit tenni, elrendeltem, hogy kézzel szedjék fel az emberek a cukorrépat, akármilyen cudar munka ez.

A közgyűlésen aztán felállt egy idős téésztag, és kihívóan vágta a szemembe: Ha a cigány elnök ennyi cukorrépat vettett velünk, hát akkor szedje fel a két kezével saját maga! Ne minket nyúzzon ezzel a szar munkával!

Jól megnyomta azt a szót, hogy cigány: mindenki hallja – még a megyei fejesek is –, hogy ő mit merészel. Le meri cigányozni magát az elnököt. Erre mindenki rám szegezte a szemét. Jól láttam, mi minden múlik azon, hogy én hogyan vágok vissza – és vissza merek-e vágni egyáltalán.

Nyugodt hangon azt feleltem erre: én sose titkoltam el, hogy cigány vagyok. És most engedjék meg, hogy bemutassam a családomat. Hat testvérem van, négy közülük diplomás. Szégyellenem kellene őket? A cukorrépat pedig nem azért kell felszedni, mert az elnök így akarja, hanem azért, mert hogyha nem mentenénk meg, annak az egész tagság kárát látná.

Senki se szólt többé se a cukorrépaszedésről, se arról, hogy én cigány vagyok. Az sem, aki az ülésen kimondta ezt a szót. Másnap ő is munkához fogott, mint a többiek. És se ő, se más nem cigányozott többé a szövetkezetünkben. Azt ugyan nem tudhattam, hogy mit mondanak a hátam mögött, de négyszer választottak meg elnöknek – titkos szavazással. Egységesen. Csak két ellenszavazat volt, abból is az egyik az enyém.

Nem mai gyerek vagyok, 1933-ban születtem. Mindig is büszke voltam arra, hogy híres cigányzenészek a rokonaim. Ökrös Oszkár cimbalmos és a fia a száztagú cigányzenekarban játszanak, Ökrös András pedig híres prímás volt a maga idejében.

Neves cigányzenész több is van az országban – de hogy egy cigány hangszerkészítő legyen, az párját ritkította. Márpedig az én apám ennek volt a mestere.

Ennek pedig az a története, hogy nagyapám a kenderesi Horthy-birtokon, Kakaspusztán volt kovács – ami viszont tipikus cigány mesterség, és apáról fiúra száll –, és ott megismerkedett egy zongorahangolóval. Nem tudom, mit látott meg ez a zongorahangoló a nagyapámban, de valamit csak megláthatott benne, mert szépen kitanította a mesterségére. Nagyszerű hangszerkészítő lett a nagyapámból, szíves-örömezt üzte ezt a mesterséget, jól is keresett vele, és amikor a fia – az én apám – felcseperedett, őt is beavatta a mesterség titkaiba.

Hanem mire az apám is megszédhette volna magát a hivatásából, fordult a világ. Háborús szelek fújtak, más gondjuk volt akkor az embereknek, minthogy míves hangszerek készítésébe öljk a pénzüket. A háború alatt senki se készítettett hangszert, még az orgonák hangoltatása is elmaradt. A háború után meg az elszegényedés miatt nem volt, aki rendelést adott volna fel az apámnak.

Később sorra épültek a művelődési házak, lassan a templomi orgonákat is kezdték rendbe hozatni, volt egy kis fellendülés a családban, de hogy meggazdagodtunk volna? Nem. Ami kevés jövedelme volt az apámnak, azt az öt gyerek taníttatása ette fel.

Se a nagyapámtól, se az apámtól nem húzódott el senki sem amiatt, hogy cigány. Minket mindig is tiszteltek-becsültek. Látták, hogy az apám iparkodik, taníttatja a gyerekeit, szép a családi élete. És ezért mi azt gondoltuk, hogy így kellene minden cigánynak élnie, és akkor őket is úgy megbecsülnék, ahogy a mi családunkat. Igaz, más cigányt nem ismertünk közlelől, csak zenész cigányt.

Egyszer aztán – akkor én még kisgyerek voltam – úgy adódott, hogy a legfeketébb cigány-életet ismerhettük meg közvetlen közlelől. És nemcsak hogy megismertük ezt az életet, de meg is éltük a legcsúnyább megaláztatást.

Amikor Kassát bombázták, édesanyám nagyon megijedt: jaj, mi lesz velünk, itt van a háború! Egy olyan nagyvárost, mint Miskolc, nemsokára biztosan utolér a baj. Arra jutottunk, hogy akkor hát költözzön a család Törökszentmiklóásra, a Farkas nagymamához – a nagyapapa akkor már nem élt. Az olyan kis hely, hogy arra nem dobnak majd bombákat. Összepakoltunk, vonatra ültünk, és elutaztunk Törökszentmiklóásra. Ha sejtettük volna, mi vár ott ránk, még a tájékat is elkerüljük annak a községnek.

A törökszentmiklósi cigánysor – Csisznyikónak nevezték – a magyarok lakta utca folytatása volt, és éppen ott ért össze, ahol a nagymamám háza állt. Utolsó volt a magyar részén az utcának? Vagy a cigánysor első háza? A nagymamám szerint az ő házuk még nem tartozott a cigánysorhoz, mert ők mindig úgy éltek, mint a magyarok, és sokkal inkább barátokztak a magyarokkal, mint a cigányokkal. De a magyarok se sorolták a Csisznyikó házai közé a nagymamámékét.

Nagy deszkakerítéssel volt körülkerítve az a ház, parasztház volt, vályogfalú, nádtetejű. Konyha, tisztaszoba, még egy szoba, és egy külön egyszobás épület. Itt laktunk mi pár hétig a szüleinkkel.

A cigánysoron kíváncsiak voltak, kik ezek a városi gyerekek, szerették volna, hogyha átme- gyünk hozzájuk játszani. Mentem volna én szívesen, de a nagymamám nem engedte meg. Nem szabadott odamennem, hogy miért, miért sem, azt nem kötötte az orromra a nagy- mamám, én meg féltem megkérdezni, de a testvéreim sem kíváncsiskodtak. Szót fogadtam, olyan nem volt, hogy ne fogadjak szót a nagymamának, úgyhogy amikor át kellett mennem a cigánysoron, nem álltam szóba senkivel. De a szememet nem köthették be, és a két szemem- mel láttam, hogy azoknak a cigányembereknek valami szörnyű lehet az életük. Én olyant addig nem is tudtam elképzelni, amilyen feneketlen szegénységben ezen a cigánytelepen éltek. Laktak ott muzsikus cigányok is, azoknak egy kicsit jobb volt a soruk, de a többieké iszonyú.

Láttam azt is, hogyan bánnak velük – csendörök, hivatali emberek nem átallották őket örökkön örökké megalázni –, de mivelhogy idegenek voltak, nem tudtam igazán átérezni a sorsukat. Meg kicsi is voltam ahhoz, hogy a teljes valóságában átéljem ennek a szörnyűségét.

Aztán az történt, hogy a szörnyűségek miránk is ránszakadtak.

Abban az időben szokás volt, hogy a cigány családokhoz elmentek tetűvizsgálatra. Akinek a fejében vagy más szőrzetében tetűt találtak – ha egyet is –, vagy akár csak serkét, azt ott rögtön kopaszra nyírták. Jöttek a cigánysorra egészségügyi emberek, jöttek csendörök is, mert a hosszú hajú cigánylányok foggal-körömmel ellenálltak a megnyíratásnak. A sikoltozásuk behallatszott a mi szobánkba is.

Aztán az egyik vasárnap reggelen dörömböltek a nagymamám házának deszkakerítésén. Kiment az apám – idegen emberek álltak ott, csendörök is voltak velük. Megparancsolták, hogy mindenki jöjjön ki az udvarra, mert ők most rögtön elvégzik a tetűvizsgálatot, és ne is próbáljunk ellenállni, mert nagyon megjárjuk.

Az apám kiállt keményen. Neki is akart menni a csendőrnek, de mondhatott akármit, ki figyelt rá? Parancsszóra mindenkinek pucérra kellett vetkőznie, és így álltunk ott, amíg csak a vizsgálatot el nem végezték rajtunk.

A nővéreim már nagyok voltak, és most meztelenre kellett vetkőzniük. Iszonyatosan szégyellték magukat. Tudnivaló, hogy a cigánylányok mennyire szemérmesek, és ott kellett állniuk, idegen emberek, meg a fivéreik, az apjuk előtt!... Aztán vége lett. De ami történt, az bevésődött az emlékezetünkbe.

Attól fogva a nagymamám még jobban távol tartott minket a többi cigánytól, nehogy még egyszer egy kalap alá vegyenek minket övelük, és szigorúan meghagyta nekünk, gyerekeknek, hogy ha átmegyünk a Csisznyikón, nehogy a cigányokkal szóba elegyedjünk.

Nemsokára eljöttünk a nagymamámtól – és többé nem ért minket ilyen szörnyű sérelem. Tisztelték-becsülték Miskolcon a mi családunkat, nemcsak a munkánk után, hanem azért is, ahogyan éltünk. Meg hogy tanult emberekké lettek a gyerekek.

Hogy hogyan tellett a szüleimnek az én és a testvéreim tisztességes felnevelésére és taníttatására – mert hiszen nemcsak hogy hat gyerek tanult, hanem közülük négy fiú, akik jól kereshettek volna –, vagyis hogyan tudtunk kilencen egy keresetből megélni, s fedezni az iskola költségeit – ez az apám titka. Meg az anyámé, mert azzal a kis pénzzel ő bűvészkedett. És nem is panaszkodtak, nem is mondták soha, hogy egyikünk vagy másikunk maradjon ki az iskolából – ilyen sohase történt. Inkább ők biztattak, hogy az istenért, ne hagyjuk abba.

A többi testvérem tanárember lett. Csak én lettem más – mezőgazdasági szakember –, de én sem a magam jószántából. Ugyan, dehogy! Városban nőttem fel, a rokonaim – kivéve a zenészeket – iparosemberek voltak, kis túlzással azt mondhatom, hogy nem tudtam, melyik a kapa és melyik a kasza. És borsódzott a hátam attól, hogy tehenekkel meg malacokkal bíbelődjem. Hanem az történt, hogy odairányítottak. Biztosan tudja: gyakori volt az ilyen átírányítás abban az időben. Ebből már elég van, abból meg kevés – eszi, nem eszi, nem kap mást. Akkor indult meg a környékünkön egy mezőgazdasági technikum. Ott nehezen jött össze a létszám, hát engem is, másokat is odavezényeltek. Tudtam, hogy nincs mese. Hát elkezdtem járni a mezőgazdaságiba.

De teljesen ki voltam akadva. Még a gondolatától is irtóztam, hogy mezőgazdász legyek. A tananyag egy cseppet sem érdekelt, az első évben bele se néztem a tankönyvbe.

Úgy alakult, hogy aztán megszerettem. Az agráregyetemre már nem kellett irányítani, örültem, hogy odamehetek. És mikor végeztem, akkor se bántam meg, hogy ezt tanultam, ellenkezőleg...

Az elején főagronómus voltam, később egy nagy termelőszövetkezet elnöke. Hogy a kettő között mi volt – mert mindenféle volt –, azt hosszadalmas lenne felsorolni. De – bár tizenegy évig dolgoztam az államigazgatásban is, vezető beosztásban –, akkor éreztem igazán, hogy na most a helyemen vagyok, amikor először választott meg elnöknek a tagság.

Az ország egyetlen cigány téeszelnöke voltam, méghozzá Szabolcs-Szatmár megye második legnagyobb szövetkezeténél.

Több mint nyolc és félezer hektáros terület!

Szakosított tehenészeti telep, külön tejházzal, fejőházzal – a tej nem érintkezett a levegővel, hanem egyenesen a hűtőbe ment. Évente kétmillió liter tejet adott el a téesz. 300 férőhelyes hízómarha telep! 300 férőhelyes borjúnevelő! Évente 15 ezer eladott sertés! 300 vagon alma,

2 millió liter almalé! 17 kombájn, 52 kisebb erőgép, két szupermodern amerikai gépsor! Saját helikopter!

8000 köbméteres faipari üzem, 40 asszonyt foglalkoztató varroda, a ládaüzemben hetvenen dolgoztak, a gépműhelyben ötvenketten. 17 diplomást – mérnököket, állatorvosokat, jogászokat, közgazdákat – foglalkoztatott a szövetkezetünk. És kivétel nélkül minden év nyereséggel zárult.

Micsoda feladat! És micsoda büszkeség! Egy ilyen téesz elnökének lenni! És még hozzá egyetlen cigány téeszelnöknek az országban!

És én arra külön büszke vagyok – hihetetlennek tűnik, ugye? –, hogy 17 500 forinttal mentem nyugdíjba – mert a becsületességért is érezhet az ember büszkeséget. Háromszor visszaadtam a nyereségrészesedésemet, mivel olyan sok volt, hogy nem tudtam volna felvenni arcpirulás nélkül. Ez aztán nagyon lenyomta a nyugdíjamat.

Eleinte nem sok közöm volt a cigánysághoz, mert a barátaim között kevés volt a cigány. Még a családban is elég vegyesen voltunk: az apám testvérei közt is akadt, aki magyarral házasodott össze, a testvéreim pedig mind vegyes házasságot kötöttek. Az én második feleségem cigány, de az első magyar volt. Nagyapámtól számítva a harmadik generációban pedig már olyanok is vannak, akik csak negyedrészen cigányok, az én unokáim között pedig egyetlenegy tiszta cigány se akad.

Sose tagadtuk előttük a származásukat – persze nem is tudtuk volna, hiszen látszott rajtuk –, de azt is érezték, hogy mi beleilleszkedtünk a többségi társadalomba. Csak magyarul beszélünk, a cigány szokásoknak csak egy részét – a szebbeket – tudjuk a magunkénak, és az igazat mondva zavarban vagyunk, ha az unokáink megkérdezik, hogy hol vannak a gyökerek. Nem ismerjük a gyökereket – annyit hallottunk csak ködösen, hogy valahonnan a Kárpátok környékéről kerültünk ide.

Elfelejtődtek ezek a történetek? Vagy nem voltak mesemondó kedvűek az elődeink? Annyi biztos: az oláh cigányoknál sokkal jobban kivirágzott a meseszeretet, sokkal hűbbek ők a hagyományokhoz, mint a romungrók. A magyar cigányok. Mert mi azok vagyunk. És mi itt érezzük otthon magunkat. Talán ezért felejtődött el, hogy honnan is származunk. Legfeljebb csak a dédapáinkig tudunk visszamenni.

Aztán egyszer csak úgy adódott, hogy összekötöttem a sorsomat a cigánysággal. Egyszer meghívtak egy összejövetelre. Öntudatos cigány embereket, okos beszédeket, töprengéseket hallottam ott – de milyen hőfokon! Felelősségteljes szavakat arról, hogy mit tehet a roma értelmiség a cigányság ügyéért.

Roma értelmiség! Még ezt így nem hallottam kimondani. Tudtam, hogy vannak kiemelkedő cigányok – kevesen –, de így, összefogottan, hogy cigány értelmiség, soha nem hallottam.

És kik voltak ott! Személyes ismerősöm csak Raduly József volt, mert ő zenész cigány. De a nevét vagy a művét már sokuknak ismertem. Ott találkoztam Lakatos Menyhérttel – aki azóta testi-lelki jóbarátom. Choli Daróczi Józsefnek is csak a nevét hallottam addig. És micsoda okosan beszélt a roma értelmiség hivatásáról! És arról, hogy egy út van a felemelkedésre: a tanulás. Milyen élmény volt Orsós Jakabbal megismerkedni! Annak aranyból van minden szava. Sokáig sétáltam és beszélgettem vele. Egy egészen új világot, világlátást tárt fel előttem.

És ott volt Péli Tamás, a nagyszerű festőművész. Fátyol Tivadar. dr. Szirtesi Zoltán. Hollai Kálmán és Jónás Judit színművészek. Rostás Farkas Gyuri. És Horváth Aladár és Osztójkán Béla és Hága Antónia. Mind közismert nevek ma már.

És egyszerre, magam se tudom, hogyan történt, felnyújtottam a kezemet. A cigány értelmiségről ugyan még nem hallottam, de abban, hogyan kell valamit jól megszervezni, otthon vagyok. És – meglepetésemre – mindenki felfigyelt arra, amit mondtam. Utána körülálltak, kérdezgettek. Úgy láttam, csakugyan hasznossá tehetem itt magamat.

Úgyhogy aztán bevásztottak engem is az elnökségbe.

Mint ahogy később bevásztottak az Országos Cigány Kisebbségi Önkormányzatba, kurátora lettem a Magyarországi Cigány Kisebbségért Alapítványnak is – amelyik sok kezdő vállalkozónak nyújtott segítséget az elindulásnál –, és sok más feladatot is elvállaltam a romák ügyéért. Azóta ezt az utat járom.

Kislány, táncolj, kapsz kenyeret!

Raffael Jánosné

– Egyik este jöttem haza Pestről, a vasútállomással szemben van egy élelmiszerbolt, és három ismerős cigányembert láttam ott, amint hadonásznak, és nagyon hevesen mondanak egymásnak valamit. Közelebb mentem, és azt hallottam, hogy a polgármestert szidják irgalmatlanul. Nem értettem minden szót, de azt többször is hallottam, hogy „Megverjük! Megverjük!”

Mért akarják ezek megverni a polgármestert?

Nem ment ki ez a fejemből, amíg az autóbuszon utaztam haza, a Vaskapu utcába. A cigányokat is ismertem – tudtam, milyen hamar felmegy náluk a pumpa –, de a polgármestert is, mert abban a zeneiskolában volt zenetanár, ahol az én két lányom tanult.

Csak szépeket hallottam róla. Nagyon jó és okos embernek ismerték az iskolában is, és mióta polgármesternek választották, azóta is úgy tartottuk, hogy ő egy nagyon jó és okos ember.

Akkor az lehet, hogy a cigányok és a polgármester nem értik egymás nyelvét. A polgármester nem tud a cigányok fejével gondolkodni, a cigányok pedig a polgármesterével. Én viszont a cigányokéval nagyon jól tudok – mint közülük való –, de a polgármester úréval is. Mi lenne, ha én lennék a közvetítő közöttük? Talán itt is, meg ott is a hasznomat vehetnék.

Leszálltam a buszról, és hazáig azt forgattam a fejemben, mit lehetne tenni. A romáknak, anyi szent, van okuk panasza. Adonyban a cigányok 90 százaléka munkanélküli! Hát van mit tenni. Odahaza a férjemmel is erről spekuláltunk lefekvésig. Így most utólag belátom, álmokban ringattuk magunkat több dologban... de álmok nélkül hozzá se fogjon az ember semmihez. Bárcsak a polgármester alkalmat adna, hogy legalább azt, ami az erőnkől kitelik, valóra válthassuk!

Tanfolyamokat kellene indítani. Ez jutott az eszembe legelőször. Írni-olvasni már addig is megtanítottam az analfabéta romákat, de ez nem elég. Olyasvalamit kellene megtanulniuk, amivel rögtön pénzt is kereshetnének.

Másnap találkoztam az utcán a polgármesterrel, és elmondtam neki, hogy mit szeretnék. Megköszönte, majd átgondolja, és szólni fog. De láttam rajta, hogy fog ez menni. Amint később megtudtam, negyven-ötven roma van ott mindig a fogadónapjain, és ő iparkodik, iparkodik, de nagyon sokszor nem tudja túlharsogni a hangjukat. Lehet abban valami, hogy egy cigányasszony talán jobban fogja érteni őket.

Ez 1993-ban történt, egy keddi napon.

Szerdán a polgármester kiküldött hozzám egy levélkével egy fiatalasszonyt. Aranka, holnap reggel jöjjön be az önkormányzathoz. És ettől kezdve részleges munkában – mert rokkantnyugdíjas vagyok – elkezdtem dolgozni a polgármesteri hivatal szociális osztályán.

A legbüszkébb a két, tartós munkanélkülieknek szervezett tanfolyamra vagyok, a rongyszönyegszövésre a nőknek, és a műanyag-feldolgozásra, vashasznosításra a tartósan munkanélküli férfiaknak. 1995-ben fogtam hozzá, hogy ezek meglegyenek. Hosszú lenne felsorolni, mi mindennel járt ez, de két év után elmondhattam, hogy sikerült, sőt, újabb tanfolyamot is indítottunk.

Legalább annak a pár tucat embernek lesz valami a kezében, amivel valahogy elboldogulhatnak.

Talán annak is meglesz az értelme, hogy Szolnokon, a börtönben szövést és cigány nyelvet tanítok.

Csepp a tengerben? Hát igen. De mégiscsak valami.

Kislánykoromban szabad voltam, mint a madár. Nélkülöztünk, de oda se neki! – élveztük azt a sok színt, azt a változatosságot, amit az élet adott.

Cegléden laktunk, de megfordultunk mi az országban mindenütt. A szüleim kereskedők voltak, piacról piacra, vásárról vásárra, búcsúról búcsúra jártak. Nekünk, gyerekeknek meg az volt a dolgunk, hogy kimenjünk a terepre, és mindent előkészítsünk az árusításhoz. Hú, de mennyire szeretjük ezt a foglalatosságot! Már előre vártuk, hogy eljőjön az a nap. Szaladtunk haza az iskolából, egyikünk felült a bakra, és hó! hajtottuk a lovakat, hogy minél előbb oda-érjünk.

De az igazi multság csak ott kezdődött. Kirakni szép mutatósan az árut, rásózni a vevőre azt is, amit nem nagyon akart, jót kuncogni, ha valakit be tudtunk csapni az árakkal: ez milyen buta, hogy hagyta magát! Mi meg milyen okosak vagyunk, hogy rá tudtuk őt szedni.

Csak az volt a baj, hogy az aput nem tudtuk rászedni. Rögtön rájött, hogy rosszalkodtunk, és jól kikaptunk, hogy miért csináltuk ezt. Becsületes kereskedő volt az apám – és jó kereskedő is, mert tudta, a vevőt csak egyszer lehet becsapni. Többé felé se néz annak a kereskedőnek. Mi is tudtuk ezt, de ízlett a tiltott gyümölcs.

Jaj, de jók voltak ezek a kiruccanások! Szabadok voltunk, nem parancsolt senki, jöttünk-mentünk, csakazértis rosszalkodtunk, és hogyha kellő pénzt összesepertünk a vásározással, attól fogva azt tehattük, amire kedvünk támadt.

Mikor később – nem sokkal a gyermekem születése után – gyárba mentem el dolgozni, börtönben éreztem magam. Mindennap pontos időben beérkezni? Estig egyhelyben lenni, akár egy faszent? Azt tenni mindig, amit megparancsolnak? Majd kiugrottam a bőromból, szerettem volna elszaladni, de nem lehetett.

Másnap megint ugyanazok a mozdulatok. Ugyanaz a feszes fegyelem. De azt azért valahogy még kibírtam volna. Hanem azt már sehogyan sem, hogy nap mint nap a legrosszabb munkákat rakták elém. Amit mindenki visszadobott, hogy ő ezt nem csinálja. – Adjátok csak oda annak a cigánylánynak!

Meg voltam szeppenve, elfogott a tehetetlenség érzete ebben az idegen és ellenséges világban. Dehogyan mertem volna szétütni közöttük, mint gyerekkoromban, amikor valaki rámkiabálta, hogy te cigány. Mert akkor nekimentem annak, aki csúfolódott, és jól elagyabugyáltam. Bevallom, nemcsak a sérelem miatt. Nagyon szerettem akkor még verekedni, ez az igazság.

Már nem voltam kisgyerek, amikor majdnem megfojtottam valakit. Ez a nagyapám háza előtt történt. Sokszor elmentem hozzá, és ilyenkor a biciklimet mindig a ház falának támasztottam; félttem is kicsit, hogy elviszi valaki. Az, hogy felvigyem a nagyapámhoz, szóba se jöhetett. Kihajít a bicajjal együtt, de előbb jól megkapom a magamét: Lánynak – biciklizni?! Hányszor kikaptam emiatt a nagyapámtól! Meg más miatt is, ami nem egyezett az ő felfogásával. Néha bizony még meg is pofozott, ha valamivel felmérgettem. De akármennyit kaptam tőle – senkit se szerettem úgy, mint a nagyapát. Még most is imádom, 84 évesen.

Csodálatos ember ő ma is. Hát még fiatalkorában! Először is, nagyon szép férfi volt. És méltóságteljes. A külseje, a tartása, a beszédmódja, minden – akár egy grófé. Az emberek utánanézték az utcán, és a nők bolondultak érte, ha magyar nő volt, ha cigány. Ő meg

válogatott közöttük. Ha cigány nő volt, ha magyar. Csak szép legyen. A szépekből is talált minden ujjára egyet.

Az egyik barátnője egy gyönyörű szép cigány nő volt. Kalapban járt, ez a roma nőknél nagyon kirívó dolog: nem is láttam akkoriban más cigány nőt kalapot, egyedül csak őrajta. És lopós volt. Haj, de mennyit lopott! Értékeket. Aranypénzeket. Kihasználta, hogy mindenki bámulja a szépsége miatt, a magyarok is – megbíztak benne, és ő meglopta őket. Volt úgy, erre nagyon jól emlékszem, hogy kötényben hozta haza az aranypénzeket. Sosem tudtuk meg, hogy honnan valók.

Arról, ami öközte meg a nagyapám között volt, mindenki tudott. Még csak titkolóznia se kellett. Ha egy nő volt hűtlen, az se volt ritkaság, hogy megcsúfították – de ha egy férfi? Miért ne?! Őneki szabad.

Azt, hogy a nagymamám mit érzett e miatt a viszony miatt, nem tudtuk, mert ő sohasem beszélt róla. Mindenesetre, nem veszekedett. És hogy ő emiatt otthagya a nagyapámát? Vagy örökösen szemrehányásokat tegyen? Nem. Szerette, de meg hát, volt tőle három gyereke, hova is mehetett volna velük? Meg minek is ment volna el, amikor máskülönben aranydolga volt a nagyapám mellett. Ő mindig előteremtette a pénzt, épített egy szép házat, adott rá, hogy tiszták legyenek a gyerekek, meg a házban is ragyogott minden, mert ő nem bírt volna meglenni piszokban. Még most is, pedig már megöregedtek, a vendégnek a teraszon kell a papucsot felhúznia – kár lenne bepiszkolni azt a ragyogó parkettát.

Egyszer azért, jól emlékszem, mégiscsak rendezett a nagymamám egy emlékezetes jelenetet. Az a bizonyos kalapos nő hozta ki őt a sodrából – min is vesztek össze? már nem tudom – de csúnyán veszekedtek, verekedtek. A végén a kalapos nő leharapta a nagymamám orrát. Az orrát! Jól hallottad. Ma is szép asszony a nagyanyám – de nincs meg az orra hegye.

Nevelés? De minálunk nem volt nevelés, mert a hűtlen asszonyokat azzal büntették, hogy levágták a hajukat – vagy az orrukat. Igaz, a nagymamám nem lett hűtlen az urához, mégis az ő orrát... de az volt a helyzet, hogy előbb ő akarta levágni a kalapos nő orrát, nagyapám biztatására, aki lefogta a kalapos nő kezét, és a nagyanyámnak azt kiabálta: vágd le az orrát! Vágd le az orrát! De nem volt kés a nagymamámnál. A kalapos nő kiszabadult, és a fogát használta. Így rövidült meg a nagymama orra.

De én akkor is a nagyapám pártján álltam. Mindig az ő pártján álltam. Pedig nem egyszer én is jókat kaptam tőle – ha nem is harapta le az orromat.

Ma is jól emlékszem arra az esetre, amikor egyszer otthon felejtettem az értesítő füzetemet. Éppen akkor feleltem magyarórán, a tanító ötöst akart adni, no de nem volt nálam az értesítő. Mindenáron be akarta írni az ötöst, hát szólt az egyik fiúnak, vigyen haza engem a kerékpárján. Haza is vitt, én mögötte ültem, a csomagtartón... és akkora pofont kaptam a nagyapámtól, hogy nekiestem a falnak. Először azért, mert biciklin jöttem. Másodszor azért, mert egy fiúval jöttem. Harmadszor azért, mert egy magyar fiúval jöttem.

Ő lovakkal foglalkozott egész életében. Hát mivel tudott a cigányember pénzt keresni? A ló volt a kereseti forrás, a ló volt a becsület. Akinek lója volt, azt vették minálunk emberszámba.

Nagyapám annyira megsajnálta azt a cigányt, akinek nem volt lója, hogy behívta őt az istállóba. Na, gyere, nézd meg, melyik tetszik! És nekiadta azt a lovat. Ha nem volt kocsija, egy hónap múlva adott rá pénzt. – No, ha lovad van, legyen kocsid is, pajtás!

A dédapám is lovakkal foglalkozott, biztosan az ő apja is, és visszafelé menve ki tudja meddig. A vérükben volt, hogy értsenek a lovakhoz. Szemre meg tudták mondani, hogy az a ló hány éves, mi a baja, mitől lesz kehes, eret vágta rajta, hogyha kellett, felismerték a

betegségét, sokszor többet tudtak segíteni rajta, mint az orvosok. De senki annyira nem értett minálunk a lóhoz, mint a nagyapám. Ezért volt olyan nagy a tekintélye – amellet, hogy írni-olvasni, számolni tudott –, ezért volt a szava döntő minden dologban, de leginkább azokban, amikben ló volt a tárgya.

Az egyik cigány eladta a lovát. A vevő fizetett, de amikor hazaért, azt látta, hogy a ló köhög, fújtat, fullad – hiszen ez kehes! Szaladt vissza a lóval az eladóhoz, de a cigánynak esze ágában sem volt visszaadni a pénzt. Vitatkoztak, a végén abban egyeztek meg, hogy a nagyapám döntse el, kinek van igaza. Ő aztán szigorúan megparancsolta az eladónak, hogy adja vissza azt a pénzt, amivel a vevőt becsapta. És vissza is adta. Mert amit a nagyapám mondott, az szentírás volt. Cigány csapjon be cigányt? Azt a nagyapám nem tűrte el. De – mi tagadás? Hogyha nemicigányt csapott be a lókereskedő, ilyen ügyben a nagyapám nem ítélkezett. Aki olyan buta, hogy rá lehet szedni – az megérdemli a sorsát.

Hogy nekem is szentírás volt-e a szava? Ezt így azért nem merném kijelenteni. Hát ugye, szerettem verekedni, amiről hallgattam, mint a sír. Hát ugye, bicikliztem, ami őszinte nem való egy lánynak. Meg arról se számoltam be én öneki gyerekkoromban, hogy én akkor még, mi tagadás, nagyon szerettem lopni. Hát például, a közelünkben volt egy kertészet, és onnan elcsentem egy pár szál virágot. Annyira megtetszett! Szerettem volna megkapni, de nem volt rá pénzem – hát beosontam... aztán kiosontam. A pozsonyi kiflit is nagyon szerettem, addig bámultam rá, amíg egyszer csak a kezemben volt. Mákos és diós. Szép sárga. De a pénztárosnő észrevette. Kikapta a kiflit a kezemből, elmondott mindennek – én meg, cserében, megátkoztam őt.

De loptam én mást is, mert nagyon szegények voltunk. Az anyám elment vásárolni, kecske- és birkabőrrel kereskedett, akkor ez nagy sláger volt – én meg a gyerekekkel egyedül maradtam. Hideg volt a kályha, üres volt az asztal, mit csináljak? Loptam fát és szenet a vasútnál. Meleg lett, a gyerekek nem fáztak, mi rossz van ebben? Nem találtam akkor benne semmi rosszat.

És kértem is pénzt, kaptam is pénzt, szívesen adták nekem, mert helyes kislány voltam. És igen jól tudtam táncolni. Volt egy öreg néni, az mindig bíztatott: táncolj, kislány, kapsz kenyeret! Táncoltam, és adott egy hatalmas, gyönyörű házi kenyeret. Még egészen friss volt.

Egyvalami volt, amivel szívesen dicsekedtem el a nagyapámnak. Az imádott iskola. Nagyon jó tanuló voltam. Csak énekből és tornából volt négyesem, a többi mind ötös. De a szüleimnek nem beszéltem az osztályzatokról – minek? Ötöst kaptam, kettést kaptam – mindegy volt nekik. És legjobban szerettem volna kivenni az iskolából – a fiúnak még, üsse kő, de a leánynak, minek a tanulás – csak azért nem vettek ki, mert jöttek a felszólítások. Hiszen kötelező volt az iskola.

Sírtam, de másik oldalról kicsit meg is értettem őket. Az apám alig volt otthon, mert vásárolt, az anyám meg a bőrökkel házról házra járt – ki vigyázzon a kicsikre, ki adjon enni nekik? Persze hogy a legnagyobb leány. Az én voltam. Úgyhogy azt is megcsináltam, meg a tanulást is. Hajnalban kitakarítottam, meg is főztem, ha nem volt otthon az anyu – aztán rohanás az iskolába.

Hazamentem, akkor megint a mosás, főzés, takarítás... mikor már mindenki lefeküdt, én akkor vettem elő a leckét, a paplan alatt. Mert a villanyt nem szabadott égetni. Hogy azért lássak egy kicsit, meggyújtottam a gyertyát, egyik kezemben az, a másikban a könyv – egyszer ki is gyulladt fölöttem a paplan.

Az volt az álmom, hogy fehér köpenyben eladó legyek, de míg mások hármassal is bekerültek a kereskedelmi iskolába, én a jelessel sem voltam elég jó nekik. De miért? Mert egyszerű ruhában mentem el felvételezni? Vagy azért, mert úgyse vennének fel egy cigánylányt eladónak?

Gimnáziumba felvettek volna, de azt nem engedték meg odahaza. Úgyis férjhez méysz. Minek ez neked? Az anyám sohase járt iskolába – talán ezért nem vette azt semmibe. A nyolc év alatt csak egy szülői értekezletre jött el, akkor is azért, hogy kieszközölje, ne kelljen a tornaórán levetkőznöm tornaruhára. Mert mi, cigányok egymás előtt sohase vetkőztünk, öltöztünk, soha nem mondtunk ki nemhogy durva, de egyáltalán a szexre vonatkozó szavakat, nem volt téma a szex. Egyáltalán.

Lehet, hogy hihetetlen, de én nem emlékszem, hogy észrevettem volna... márhogy az anyám és az apám között mi történt... Pedig egy szobában aludtunk, amíg férjhez nem mentem. 17 évesen.

Nálunk az volt a szokás, hogy a szülők hozták össze a házasságot. Az én nagyszüleim, szüleim és az ő szülei, nagyszülei ismerték egymást. Megállapodtak, hogy mi összeházasodunk. A nagyapám vitte ebben a prímét, ő ezt így akarta, és nem engedett. Ugyanígy volt a fiú szüleinél is. Őnekik még külön okuk is volt rá, hogy sürgessék a dolgot.

A kollégiumban, ahol a nekem szánt fiú lakott – gázszerelői szakmát tanult –, volt neki egy német barátnője. Szerette, el is vette volna, de a szülei nem engedték. Oláh cigány fiúnak csak oláh cigány lány lehet a párja. Mi oláh cigányok voltunk. A fiú is. Ez így jól összejön, no de egy német lányt elvenni!

A cigánygyerekek neveltetése annyira irányítva van, annyira hallgatnak a szüleikre, hogy nem is háborognak, ha rájuk parancsolnak, hogy ezt tedd, vagy azt ne tedd. Így aztán – ahogy a Raffael Jancsi ki volt jelölve nekem, én is ki voltam jelölve neki. Isten neked, fakereszt.

De ez még semmi. Nekem a dolgról egy árva szót se szóltak. Csak itt hallottam valamit, ott hallottam valamit. A férjem is így lehetett vele, mert amikor egyszer összetalálkoztunk – régen ismertem, mert a bátyám barátja volt –, még csak nem is célzott rá, hogy mi is készül. Én meg azt mondtam neki: – Hallom, hogy mit beszélnek a cigányok. – Mit? – Hát, hogy nemsokára jönnek engem megkéretni. Nem szólt semmit, én se mondtam utána már egy szót sem. Ennyi volt. Egyszer aztán, egy márciusi napon, sokan eljöttek hozzánk. Az egyik férfi elkezdett kérdegetni: Szeretnél-e férjhez menni? Mit gondolsz a házasságról? Tetszik neked ez a fiú? De nem sokat törődtek vele, hogy mit felelek. Ha ezt mondom, ha azt mondom, mindenképpen úgy lesz, ahogy ők akarják.

De én szívből mondtam, hogy igen, akarom ezt a házasságot. Tetszett nekem a fiú – nagy szerencsémre, mert ha nem tetszett volna, akkor is hozzá kellett volna mennem. Göndör hajú, jóképű, intelligens fiú volt, a nők mindig irigyelték tőlem. Örültem, hogy a felesége lehetek.

De hogy visszatérjek arra az esetre, amikor meg akartam valakit fojtani – az történt, hogy lejövök a nagyapámtól, és ahogy nyúlok a bicikliért, hangot hallok valahonnan a sötétből: el ne lopd a biciklit, te büdös cigány! Na, csak ez kellett! Mögéje mentem, hátulról megmarkoltam a nyakát, és nekifogtam, hogy én ezt a szemetet most rögtön megfojtom. Úgy szedtek le a nyakáról. Maga ez a szó akkora dühöt váltott ki belőlem!

Később rájöttem, ha én így gyűlölködöm, hát akkor mivel vagyok különb önáluk? De akkor szívből gyűlöltem azt a fiút.

Valamiről még nem beszéltem, pedig azt nem lehet kifejezni, mert hozzátartozott az életünkhöz. A jósolás. A nagyanyám is jósolt, az anyám is. A nagynéném is szeretett jósolni. Mondtam a nagynénémnek, tanítson meg engem is. – Figyeld meg, hogy csinálom! Megfigyeltem, és hamarosan már tudtam is a fortélyokat.

Én cérnával tudok nagyon jól jósolni.

Négy szál cérnát veszek elő. A négyből hármát odaadok annak, aki jósoltat velem. Kösse csomóra a cérnákat, aztán adja vissza. Ha eltűnnek a csomók, akkor teljesül a kívánsága.

A trükk abban van, hogy amíg ő a csomókötéssel van elfoglalva, én addig egy másik cérnaszálát úgy csúsztatok a középső vagy a gyűrűs ujjam hosszú körme alá, hogy ezt az illető ne vegye észre. Mikor az ő cérnaszálát visszaadtam, én – miközben szavakkal elvonom a figyelmét –, kiviszem a körmöm alól a csomó nélküli cérnaszálát, a másikat gyorsan eltüntettem. Örvendezve mondom: no lám, eltűntek a csomók, úgy lesz minden, ahogyan maga szeretné. S hát – a mutatóujjamon közben azt szedek ki belőlük, amit csak akarok. Ők azt hiszik, ha így olvasok a gondolatokban, akkor már megbízhatnak abban, amit mondok nekik.

Ha valakiből kinézem, hogy másodszor is áldozna a jósoltatásra, annál nem csinálom meg a cérnatrükköt, hanem azt mondom neki: nem tűnt el a csomó, az Isten most nem hallgatta meg a kívánságát. Majd ha újra eljön, biztosan meghallgatja. Megint eljön, tényleg eltűnik a csomó, de akkor már kétszer fizetett nekem.

És tudod, mi a különös dolog? Ami akkor nagyon tetszett nekem? Az, hogy amikor elhívtak a lakásukra jósoltatni, azt láttam, ezek gazdag emberek. Tanult emberek. Mi meg tanulatlan cigányok vagyunk, és be tudjuk őket csapni, és hasznot tudunk húzni belőlük.

Nem bántott a lelkiismeret emiatt. Mért olyan buták? De meg – nem állt ez az egész csupán-csak csalásból. Erős késztetés, készség is kell ahhoz, hogy belelássak, beleérezzek egy másik ember érzéseibe.

Ugye, veled is megtörtént nem egyszer, hogy úgy érezted, mintha valaki a szádba adná a szót? Nem gondolkodsz, hanem minden, amit teszel vagy mondasz, csak úgy jön magától. Ilyen lehet az ihlet is a művésznél. Valahogy így vagyok én a jósolással is, amikor nem pénzért csinálom. Ilyenkor tényleg csak az van előttem, hogy segítek annak a másik embernek kimászni a bajból, mert jósoltatni az megy el leginkább, aki bajban van. Kiviszem belőle, hogy mi bántja, pedig talán még soha nem mondta el senkinek. Ez már maga is megnyugvást, biztonságot ad. Aztán, mivel nagyon beleérezek a helyzetébe, tudok is tanácsokat adni neki. Ha más adná, bizonyára elhárítaná, de akinek a jóstehetségében megbízik, abból az Isten szól, hallgatni kell a szavára. És megfogadja. Beteljesíti önmaga a jóslatot.

A munkahelyemen nem pénzért csináltam. Nem is akartam akkor már csinálni, de nem hagytak békén, hogy Aranka, jósolj nekem! Aranka, jósolj nekem! Megtettem néha, de egyszer aztán történt valami.

Volt egy főnöknőm, nagyon szerettem, és ez a szép és kedves asszony sírt, zokogott, amikor azt mondtam neki, hogy a férje megcsalja. Tényleg megcsalta, képzeld el... Németországban dolgozott, és ott... Sejtette, hogy így van, de amikor én ki is mondtam – mert amiket kivettem belőle, abból nagyon jól leszűrhettem, és hát a megérzésem is közrejátszott –, ez az asszony egészen összeroskadt. Akkor éreztem először, hogy galád dolog ezt tenni azokkal, akik megbíznak bennem, és megfogadtam, hogy nem jósолоk többé.

De valami azért ezekből a jóslási gyakorlatokból megmaradt. Talán többet tudok az emberekről, mint mások, talán jobban megbíznak bennem, mint másokban. Átjárnak hozzám csak úgy beszélgetni, kiöntik a szívüket, és már ezzel is segíték nekik. Persze mással is, főleg, mióta az

önkormányzatnál dolgozom. Ezer apró dolog, de sokszor nagyobb ügyek is, amiket el tudok intézni. Most talán még többet tehetek majd, mert megválasztottak kisebbségi önkormányzati képviselőnek.

Most akkor visszamegyek oda, amiről már beszéltem – hogy miképpen ismerkedtem meg én a Mechanikai Műveknél a munkásérettel. Akkor adtam be a kislányomat a bölcsődébe, ő ott sírt, én meg odahaza. Négy nap után azt mondtam, nem megyek be többé. És máshova se megyek. Semmiféle gyárba. Pedig nagyon kellett otthon a pénz.

Aztán egy tündéri nő a bérszámfejtésből megkeresett a lakásomon. Kérdezte, Aranka, miért nem jött dolgozni? Jöjjön vissza, áttetem egy másik helyre! Visszamentem. Áttetett a kis-mamaszalagra – ott is éreztem, hogy nekem adják a legrosszabb munkákat, de azt mondtam, azért is megmutatom, hogy megcsinálom azt is. Megcsináltam. Látták, hogy nem tudnak kifogni rajtam, és elfogadtak. Annyira megszerettek, hogy mindenki azt akarta, az ő párja legyek. Egy év múlva megválasztottak brigádvezetőnek és bizalminak. Szépen is kerestem, 3000 forintot, jó pénz volt az akkor.

Aztán átmentem a Mechanikai Művektől egy kötődébe, ott egy nagyon aranyos főnökünk volt. Egy tanfolyam elvégzése után meős lettem. Ott is nagyon szerettek, ott is megválasztottak brigádvezetőnek, mert mindig kiálltam a munkásokért.

Sokat javított rajtam, hogy elmentem dolgozni. Munkások közé kerültem, láttam, milyen az életmódjuk, én is sok mindent elvettem tőlük abból, ami tetszett. Hozzászórtam a rendszerességhez, ahhoz, hogy fegyelmezetten a munkára kell figyelni. Láttam, mennyi munka van azokban a dolgokban, amiket én néha elcsentem, és soha többé nem loptam el még egy gombostűt sem. A jósolást is végleg abbahagytam. Mindkét gyermekemet taníttattam, ne járjanak úgy, ahogy az anyjuk járt a tanulással.

Valaki felfigyelt rá, hogy azzal a kis cigánylánnyal mi van? Hiányzik a munkahelyéről, de miért? Gondolt rám, valami arra indította, hogy eljőjjön hozzám. Hogyha nem keres meg, ha nem szán időt rám, akkor minden másként alakult volna az életemben. Ennyin múlik ez. Kár, hogy nem mindig így történik.

Megrémültek – ennyi cigány!

Danyi Sándor

– Én tudom, mi a szegénység. Tudom, mi az, zsíros kenyéren élni. És most, ha húst akarok enni, azt eszem. És ha luxusautóra van kedvem – hát miért ne?

Sokan meg is kérdezik tőlem, minek jársz, te, Sándor, ilyen kocsival? Gyerekkorodban az asztal körül kergettek, ha nem ilyenekkel furikáltál? Hát, a szüleim nem is álmodtak arról, hogy nekem egyszer majd ilyen kocsim... És hogy az ő fiuk kétszáz embernek ad majd kenyeret. Mert én annyinak adok. Kétszáznak! És – amire nagyon büszke vagyok – száz közülük cigány.

Ezt az autót – és mennyi minden mást is – kinek másnak? – magamnak köszönhetem. Legelőször is, a fantáziámnak. Megálmodni. Megcsinálni. Ebből áll az én sikertörténetem. Fantázia nélkül hogyan tudtam volna megálmodni, hogy mire juthatok? Eltökélttség nélkül mire mentem volna a fantáziámmal? Soha nem szabad feladni. Ezt mondtam magamnak. És így is lett. Nem adtam fel soha.

Sok éjszaka van beleépítve ebbe a kocsiba. Higgye el. Éjjel felébredek, és csak fekszem, fekszem. Nem tudok elaludni. Akkor jönnek a fantáziálások. Hogy holnap mit és hogyan teszek. Mi újat tudnék megint kitalálni. Fél hatkor felkelek. Amit kigondoltam, azt meg is csinálom.

Este fél hétkor érek haza. Otthon még két-három órát dolgozom. Kilenc körül leülök a tévé elé. De nincs ott a fejem. Már a holnapi napról fantáziálok.

Hogyha összejön a nagycsalád, akkor is legtöbbit a munkáról beszélgetünk. Már a gyerekeimet is beavatom – az egyik hét, a másik kilenc éves. Kérdezzük, mi volt ma kint, apu? Örülnek, ha ott lehetnek az építkezésen.

Nekem nagy szerencsém volt azzal, hogy olyan család vett körül, ahol mindenki felpártolta azt, aki valamibe belefogott.

Szerencsém volt a házasságommal is. A feleségem 14 éves volt, amikor megismertem, még általános iskolás. Egymásba szeretünk. Másfél évig jártam hozzájuk. Biciklivel. Busszal. Kocsival. Egyszer elkértem a lányt, hogy moziba megyünk. És nem is ment haza többé. Aztán összeházasodtunk.

Nem jó férjhez adni a lányt 14-15 évesen. Nem tud akkor még felelősen választani. Ma már így gondolkodom. A mienk, hála isten, mégis jól sikerült. El ne kopogjam! – én szerencsés voltam.

A másik nagy szerencsém abból állt, hogy a barátaimtól eltanultam az oláh cigányok ésjárását. A kereskedői vért. Az életrevalóságot. Okosabbak ők a magyar cigányoknál énszerintem. A magyarok gyalog jártak. Ők kocsival. Faluról falura. Összeszedték a kacatokat. Adtak értük egy üvegpoharat. A rongyokat eladták a másik faluban. Maradt szépecskén a csereberén.

A magyarok ezalatt vályogot vetettek. Jött a tavasz. Egy másik faluban találta őket. Dolgoztak, dolgoztak. De mire? Ősszel üres kézzel battyogtak haza. Mi, gyerekek is vályogot tapostunk minden nyáron. És mi is – mire?

Az én szüleim is így éltek. Egy ideig ők is így. Aztán az apám segédmunkásnak ment el Budapestre. Nagy busszal hordták őket. Reggel elindultak. Este megjöttek. De szegények voltak így is. Vályogkunyhóban laktak. Volt, hogy tizennyolcan egy szobában.

A gyerekek akkor már a tsz-ben dolgoztak. Én is. Vízet mertünk. Dinnyét szedtünk. Kapáltunk. Ami jött.

Egy kis Heves megyei faluban éltünk akkor. Tarnaörsön. Hatszáz lakosa volt. Jórészt cigányok. Híres-nevezetes zenészek is voltak köztük. Mint mondjuk Bangó Kálmán. Ők úriemberek voltak. Nem keveredtek közénk. Egy egészen más világ volt, amiben ők éltek.

Úgy tizenöt év múlva aztán, kezdett gyarapodni az a falu. A cigányok se voltak már úgy lemaradva. Szép, új házakban éltek. De mi akkorra már máshová költöztünk. Ott csak mi voltunk romák. Az iskolában csupa magyar gyerekkel jártam. Sokat tanultam tőlük.

Egy kicsikét én is magyar vagyok. Az anyai nagyanyám révén. Őt mindig csodáltam, hogy milyen tartása van. Még most is ilyen. Pedig már hetven éves.

Hogy kitől örököltem a kereskedői, vállalkozói szellemet? Az biztos, hogy nem az apámtól. Ő csak dolgozni tudott. És felhajtani a pálinkát. Verni a kártyalapokat. Veszíteni a szerencsejátékokon.

Az anyám ilyenkor persze, hogy lármát csapott! De az apám nem felelt vissza. Morgott magában. Aztán hagyta, hogy az anyám rendbe tegye. Lefektesse. Elaludt. Nem verte fel a házat. Ő részegen is békés ember volt. Akárcsak józanon. És barátságos. Jólelkű. De kereskedni, vállalkozni? Azt nem. Arra az anyám született. Neki köszönhattük, hogy meg tudtunk élni.

És mégis az apánkat szerettük jobban. Nem is tudnám így most hirtelen megmondani, hogy miért. Talán, mert ő soha nem bántott minket. Az anyámtól ma is kijár nekem olykor a pofon. Harmincévesen. A testvéreimnek is lekever ő néhanapján. De az biztos, hogy rendet tudott tartani ezzel a természetével. Hét gyerek! Hát nem volt könnyű dolga.

Reggeltől estig kenyérkereset után szaladgált. De azért nem futhatott el a ház. Nem maradhattak éhen a kicsinyek. Hát ránk várt, a 10-12 évesekre, hogy tisztán tartsuk őket. Etessük őket. Rendet tartsunk a ház minden szögletén. Az anyánk kiszabta a regulát. Kinek kell takarítania. Kinek kell fát vágnia. Melyik napon kell telehordani a húszliteres edényt vízzel. Én nem szerettem mosogatni. Utáltam a zsíros edényt. De kitakarítottam. Megágyaztam. Kisöpörtem. A boltba mentem. Amit csak rám bízta, mindent megcsináltam. Jó gyerek voltam. Szelíd. Szót fogadtam a szüleimnek. A tanítóimnak is. Mindenben.

Szelídséggel, jósággal ritkán nyernek csatákat. Én mégis ezzel nyertem. Meg tudtam fogni az embereket. Akikkel dolgom volt. Magammal tudtam húzni őket. Szerettek.

Mikor elköltöztünk a cigánysorról a falu közepére, csak mi voltunk cigányok azon a részen. Gyönyörű, zöld fű nőtt a házunk előtt. A falu gyerekei odajöttek focizni. Soha nem mondták azt nekem, hogy te cigány. Egyformának vettek. Szerettek.

A szakmunkás-kollégiumban – kőművesnek tanultam – volt egy 36 fős csoportom. De szép is volt az az idő! Én voltam értük a felelős. Másfél év után a diákegység titkára lettem. Mért választottak volna meg, ha nem szeretnek?

De hát... az nem létezik, hogy minden sikerüljön. Én is álltam úgy, hogy most aztán nincs tovább. Úgy kezdődött, hogy – érettségi után – elvittek katonának. Tiszti iskolába jártam. Tiszthelyettes lettem. De nem szerettem volna ottmaradni. Kutyával járó rendőrnyomozó legyek. Erre vágytam. El is végeztem egy átképző tanfolyamot. Utána jelentkeztem a rendőrségnél. De nem vettek fel. Miért? Miért?

Csak tartottam a kezemben a levelet. Nem értettem. Hiszen jó véleményt küldtek rólam a katonaiskolából. Még ma sem értem. De most már azt mondom, hogy hála Isten. Hát hiszen az én munkám nem elég kalandos? Abban nincsen elég izgalom? Dehogy nincs! Ahány nap, annyiféle-fajta. S mennyivel több pénzt fial! De akkor azt hittem, hogy vége a világnak.

Ez volt az első kudarc.

De nem sokáig rágódtam ezen. Kőműves vagyok. Az egy jó szakma. Nem lehetek rendőr – kőműves leszek.

Fel is fogadtak. A brigádom vezetőjének tett meg. 21 évesen! A tanulásban nem jeleskedtem annakidején. De a szakmában elismertek. Álomban sem gondoltam már a rendőrkyutyákra.

Jött a rendszerváltozás. Felszámolták a munkahelyeket. Ki merre látott, arra mehetett. Én is ebbe estem. De máshol sem kaptam munkát. Ez volt a második törés az életemben.

Három hónapig voltam munkanélküli. Akkor megráztam magam. Hogy én így éljek tovább? Azt már nem! És kimásztam a bajból.

Itt jön be aztán a családi összetartozás. Hogy mi mindenben egyek vagyunk. Ez az anyám műve. Ő szorított rá minket, ha néha pofonnal is, hogy minden a család.

Összecsődítettem a famíliát. Egyiknek is volt ötlete, a másiknak is. Arra jutottunk, hogy én kocsmát nyitok. A kocsmák még sosem álltak üresen. Nekem megvolt a felszolgálóiskolám is. Elmegyek kocsmárosnak. Ha már kőműves nem lehetek.

Megálmodtam. Megcsináltam.

Találtunk a falu szélén egy kis parasztházat. Átalakítottuk kocsmának. Nem volt semmi sem a közelében. Itt – kocsmát? És lám, mégiscsak bevált. Először egymagam dolgoztam. Aztán odajött a sógorom is.

Amikor az építkezésnél felszámoltunk, kaptam pár forintot. Abból futotta az átalakításra. Aztán kértünk hitelt a takarékszövetkezettől. Nyolcvanezret. Meg is kaptuk. Ebből tellett ki a berendezés.

Az árut hozomra kaptuk egy nagykereskedőtől. Láttá, rendesen kifizetjük, ami jár. Adott megint. Itt jön be, hogy a becsületesség is lehet kifizetődő. Akiben megbíznak, az nyeresre áll. Amíg nem él vissza vele. Addig.

Mindig sikerült jó partnereket találnom. Akik nem a bőr színét nézik, hanem belelátanak, hogy az az ember milyen. A csapatomat is mindig elfogadták. Önáluk se a bőrük színét nézték. Szerencsés voltam ebben is.

A kocsmából úgy-ahogy meg tudunk élni. De... megelégedjem ennyivel? Feladjam, amit pedig eltökéltem? Hogy én jólétben fogom felnevelni a gyerekeimet?

Megint töprengtem. Itt jön be újra a fantázia. Kinézek magamnak egy építkezési vállalkozást. Elmegyek a vállalkozóhoz. Apróra elképzelttem, mit mondok neki. Megnyerem a vállalkozó bizalmát.

Más talán megfékezte volna a fantáziáját. Ugyan hát! Egy vadidegen ember előálljon ilyennel? Akinek ebben nincs tapasztalata? Miért bízna bennem egy fővállalkozó? Pedig így lett. Vakon megbíztak bennem. Már az első helyen is. Persze, csak amikor elmondtam, hogy mit hogyan csinálnék. Akkor mindjárt a tenyerembe csapott. És – két napra rá! – el is kezdtük a munkát. A Phönix Kft-nél. Mesébe illő fordulat. Pedig így történt. Ez nem mese!

Akkor aztán – no most, mitévő legyek? Nem aludtam éjjel. Spekuláltam. És sorra kitaláltam, hogy mit és mikor. És reggelre összeállt az egész. Igaz, hogy vállalkozó nem voltam addig a napig. De a munkaszervezést megtanultam a kőműveseknél. A kollégiumban azt tanultam meg, hogyan kell az embereket magam mellé állítani. Most is ráéreztem, hogyan kell magamhoz húzni őket. Jöttek. De ebben tengernyi munka volt.

Faluról falura jártam jó kőművesekért. Találtam. Felkerestem a cigányokat. Jöttek. Összeállott egy húszfős csapat. Innen-onnan jött, jórészt ismeretlen emberekből. Nem volt ez gyerekjáték. Mert ha bárki is elbarmolja a munkát, ha akárkinek is enyves a keze – vége a bizalomnak. És megbukunk.

No, együtt volt az a húsz ember. Tartottam egy kis eligazítást. Mit kell csinálni, mit nem szabad csinálni, ha meg akarják tartani a helyüket. Meg akarták tartani: kéthetenként rendszeren kifizettük őket. Ez nagy csáberő. Meg az előleg. Ha valaki kért, kaphatott. Hú, de nagyon tudták ezt méltányolni! Az is tetszett az embereknek, ha együtt ünnepezt a társaság. És mindig voltak ilyen alkalmak.

Akkor már az öcsém is ott volt mellettem. Ő a munkahelyen intézkedett, én pedig jöttem-mentem. Ami elintézni való volt, azt én csináltam. És – nem lett semmi baj. Amit elvállaltunk, annak meg is feleltünk.

De én úgy gondolkodtam, hogy több lábon kell állni. Ha az egyik nem jön be, ott van a másik. Élelmiszerbolt. Zöldséges bolt. Nagybani üzlet. Még egy élelmiszerbolt. Aztán ott volt a kocsmá is.

Később sorban eladtuk a boltokat. Akkor már volt elég munkánk az építkezésen. Többre nem futotta az időből. Csak a kocsmá maradt meg. Az asszony kezén. Szóval – sikerült.

No de – miért is hallgatnám el ezt – volt az üzleti életben is olyan eset, amikor úgy éreztem, hogy most már nincs tovább. Nagy kudarc volt ez. Borzasztóan nagy csalódás. És majdnem az egész vagyonom ráment.

Száz támogatott lakást építettünk fel. Sokgyerekes roma családoknak. A pénzt nem mi kaptuk kézhez, hanem azok, akiknek a ház épült. Aztán elkezdtek mondogatni egymásnak: minek adjuk oda azt a pénzt? A házat így is, úgy is megcsinálják. Jó lesz az a pénz másra is.

És nem adták oda.

Az építkezést abbahagytuk. Ott állnak a házak most is, majdnem készen. És a pénzem elűszott. 15-16 millió! Tele voltam adóssággal. A tönkremenés szélén álltam. A házasságom is majdnem ráment erre a csúnya históriára.

Túl hiszékeny vagyok. Ráfaragtam. Becsaptak.

És itt jön megint, hogy nem szabad feladni. Lábra kell állni. Túltenni magamat az egészen. Vagy ne tegyem túl magamat? Üljek le, és szenvedjek? Nyalogassam a sebeimet?

Ez nem az én stílusom.

És most itt vagyok – egy városrész építésére vállalkoztam. Kétszáz emberrel dolgozom. Nem adtam fel. És kikecmeregtem a bajból.

Ezt a nagy munkát is valahogy úgy szereztem meg, mint a legelsőt. Fantáziáltam. Elmentem egy építési vállalkozóhoz. Apróra elmondtam neki, hogy hogyan csinálnám. Kezembe csapott. Aztán már el is kezdődhetett a munka.

Ilyen egyszerű ez.

Hogy a cigányok nagy többsége miért nem jutott egyről a kettőre? Hát... kit a szerencse került el. Kit az önbizalom. Úgyse fog menni, mert én cigány vagyok!

És még egyet mondok. Sokan épp olyan elfogultak – rossz értelemben – a nemcigányokkal, mint a cigányok övelük. És éppúgy nem hallják meg a másik fél érvelését, mint ahogyan ők a mienkére nem figyelnek.

Vegyünk egy példát. Bemegy egy cigány a kocsmába – és nem szolgálják ki. Tényleg szemétség. De arra is gondolni kell, hogy... hátha korábban bement egy másik cigány, vagy a harmadik is, és ramazurit csapott. És féltek, hogy más vendégek elkerülik majd a kocsrát emiatt.

Velem is megtörtént bizony ez a dolog. Tavaly, egy diszkóban. Ahol ismernek. Ahol rengeteg pénzt hagyott ott az ember. Látták, mindenki a feleségével van. Nem is voltunk részegek. Mégis azt mondták, hogy minket nem... De most mit csináljak? Csapjak lármát? Írjam tele az újságokat? Tegyem még nehezebbé a romák helyzetét?

Azt mondtam: menjünk tovább. Felálltunk. Továbbmentünk. Jó ez? Persze, hogy nem jó. De még rosszabb lett volna, hogyha botrányt csapunk.

Vannak, akik szerint ha így teszek, akkor már nem is vagyok jó cigány. Pedig úgy tartom, hogy én az vagyok, mert amit lehet, megteszek az enyéimért. Ha csak arra a száz emberre gondolok – de nemcsak övelük törődöm. Tarnaörsön a cigány önkormányzat elnöke vagyok. A megyei roma vállalkozó központ vezetője. Megpróbálunk minden megyében egy-egy irodát létrehozni. Én ezt tartom valódi melléjük állásnak. És nem azt, hogyha mindenért felhördülünk.

Olyan kétszáz roma vállalkozó van Nógrád megyében. Majdnem mindegyik építkezési vállalkozásba fogott. Az a célunk, hogy segítsünk egymásnak.

És hát... a foci. Azt nagyon szeretem. Közel három éve foglalkozom az országos cigány válogatottal. Már mindenkit jól ismerek a csapatból. Tardoson volt a második nemzetközi cigány kupa. A szervezését, lebonyolítását én vállaltam el.

Évente háromszor-négyszer is meghívnak engem, hogy tartsak előadást. Általános iskolákba. Szakmunkásképzőkbe. Úgy mutatnak be a gyerekeknek, mint példaképet. Jólesik. És én mindig egyről beszélek nekik. Arról, hogy mi a boldogulás titka.

No, még egyvalamit elmondok magának.

Azt a városrészt, amiről már beszéltem, három éve építjük Egerben. Húsz településről jönnek ide. Kőművesek. Segéd munkások. Jászladánytól Mezőcsátig, Egerig. Nagy buszok hozzák-viszik az embereimet reggel-este. Látták az egriek: jönnek-mennek mindennap a kocsik. Mi ez itt? Megrémültek. Ennyi cigány! Már látták magukat kirabolva, az utcáikat teleszemetelve.

Fél év múlt el, és... Hát hogyan? Ezek nem azért jöttek ide, hogy betörjenek! Nem azért jöttek, hogy a napot lopják! Eszméletlenül sok munkát végeztek el fél év alatt! Hát akkor el kell gondolkodni azon, amit eddig mondtunk a cigányokról.

Egy másik – magyar – vállalkozó jött oda utánunk. Ők három év alatt ötven hektárt építettek fel, mi pedig hetvenhatot.

Hiszi, hogy a réműletek úgy elszálltak, mint a füst?

Így lehet csak kifüstölni az előítéleteket. Az én véleményem szerint.

Majd lesznek kőművesek is közöttük. Majd. Idővel. Nemcsak segéd munkások. Most is dolgozik nálam öt tanuló. Lesz majd még több is. Akkor másznak ki igazán a gödörből! Akkor keresnek meg annyit, hogy rendesen meg tudjanak élni! Mert nagy különbség van a

kőműves és a segéd munkás keresete között. Talán azok is többen lesznek, akik bele mernek vágni egy vállalkozásba.

Mert ahhoz mersz is kell. Nemcsak szerencse. És sok-sok – de mennyi! – munka is.

Eszembe jut, milyen szörnyű érzés volt, amikor iskolás koromban a faluból a gyerekek színházba mentek, és én csak álltam és bámultam őket. Láttam, amint felszállnak a buszra, de én nem utazhattam velük. Mi soha sehova se mentünk. Legfeljebb néha a moziba. Nem tudtuk, milyen egy kirándulás. Milyen az üdülés. Az én korcsoportom – a cigánygyerekekről szólva – nem élt át semmit sem ezekből, és ezt már később semmi sem pótolja.

Mindig is az volt a szemem előtt, hogy a gyerekeimnek mindenük meglegyen, amiben nekem nem lehetett részem. Hát ez bejött, ezer százalékban.

Mindent elővarázsoltunk a kis kalapból

Déki Lakatos Sándor

– Nekünk könnyű volt a helyzetünk. A mi generációnknak. Mi már eleve úgy kezdtük, hogy sütkérezhettünk a dicsőségben, mert akkora zenészek voltak az őseink, sok-sok generációra visszamenően, hogy az ő hírnevükből nekünk is jutott. De elveszíthettük volna ezt egycsapásra, ha alább adjuk. Nem lehetett alább adni. Ilyesmi nem is fordult elő.

A mi zenénk nem cigány folklór, hanem a magyar népdalból vette eredetét, azt gazdagítja. A hangszerünk is egészen mások. Nálunk a hegedű és a klarinét viszi a prímet, a cigány népzenéknél meg a gitár és a vizeskanna, amelyen a ritmust kiütik.

Mind a kettőnek megvan az értéke: mi az övéket sokra becsüljük, de ha akarnánk se tudnánk utánozni. Mint ahogy ők se tudnák azt, amit mi tudunk.

A cigányzenekarok a magyar népzenei játszó együttesekkel se téveszthetőek össze. A mienknek megvan a sajátossága: ez is mutatja – nemcsak a bőrünk színe –, hogy mégiscsak cigányok vagyunk.

De közelebb vagyunk a magyarsághoz, mint a cigánysághoz.

Kövezzenek meg, de én váltig azt tartom, hogy a zenész cigánynak más a származási fája, mint a többinek. Nekünk talán végtelen idők óta az volt a dolgunk, hogy szórakoztassuk, mulattassuk a magyarokat. És ehhez igazítottuk az egész életünket.

Teszem fel, én Budapestről elutaztam – mert ott éltek a rokonaim – Győrbe. Ott – érdekes – az utca egyik oldalán zenészek laktak, a másik oldalán oláh cigányok. A magyar zenész cigányok nemcsak hogy nem beszéltek cigányul, de meg se értették azt a beszédet. 89-90 éves embereket ismerek, akik egy szót se tudnak cigányul.

Ha összetalálkoztak az utca két oldalán lakók, legfeljebb a köszönésig mentek el. Barátkozás? Nem. Laktak ott olyan oláh cigány családok is, akik rendezetten, sőt jómódban éltek. A szegkovácsok. De övelük se barátkoztunk. Ilyesmi egyáltalán nem fordult elő.

Az oláh cigány nem adta volna a lányát zenészhez, és a zenész cigányt is elverték volna a háztól, ha azzal áll elő, hogy egy oláh cigány lányát veszi feleségül.

Idegenek voltunk egymásnak.

És amikor hazajöttem, Budapestre?

Itt még a hely is távol volt egymástól, ahol mi laktunk, és ahol ők. Nem is kerestük az alkalmat, hogy összetalálkozzunk, hiszen ahol mi töltöttük a napot, és ahol ők – hát az megint csak két külön világ.

Ha a muzikus cigány beült az Emkébe, és a szomszéd asztalnál mondjuk egy gróf vagy egy herceg ült, nem fordítottak hátat, sőt el is beszélgettek vele. Politikáról, lóversenyről, futballról, akármiről. Persze, nem álltak volna szóba velük, ha slamposan öltöznek, ha retkes a nyakuk, pongyola a beszédük, vagy kirívóan viselkednek. Ezt egyetlen zenész cigány sem engedhette meg, és nem is engedte meg magának. Életösztönük súgta, hogy alkalmazkodniuk kell ahhoz a világhoz, amelyből élnek.

És szépen megéltek a régi világban. Száz kávéház is volt talán akkor Budapesten, és ezekben cigányok muzsikáltak. A legjobbak. A középszerűek a kocsmákban vagy lakodalmakon,

alkalmi összejöveteleken keresték meg a kenyerüket. Ez is más világ volt persze, mint amiben mi éltünk – de mi mégis befogadtuk őket. Hozzánk tartoznak: zenész cigányok. Amikor valamelyik kocsmában letették a hegedűt, átjöttek a kávéházakba. Megpróbálták kilesni, hogyan öltöznek, beszélnek, viselkednek ott a zenészek, nehogy kinézzék őket a kávéházból.

Az nem létezett, hogy például egy oláh cigány jött volna be, hacsak nem koldulni. De hogy kávézni? Á, ez nem fordult elő.

Szóval, a zenész cigányok mindig úgy érezték, hogy „oda” tartoznak. És a Lakatos család különösen úgy érezte, mert nagy becsületük volt mind az úri, mind a polgári vendégek között. Igaz, a zenész cigányok is tisztelettel emlegették a Lakatos nevet.

Annak Győrött is megvolt a becsülete, ahol a nagyszüleim éltek. Sok szép nyarat töltöttünk el ott. Sose felejttem el a nagymamám – Déki Rozália – becézgetését, a finom reggeliket – de legszívesebben a mesemondó kedvére és tehetségére emlékezem.

Vagy hát – mesék voltak ezek? Vagy igaz történetek, és csak a költői megfogalmazás, a mesélő hang tette őket olyan mesésekké? Ki tudja, hiszen legtöbbször a messzi-messzi múltba vittek vissza minket.

Egy biztos. Mi akkor megesküdtünk volna rá, hogy minden szava igaz. Ő is letette volna erre a nagyesküt, mert hiszen maga is tátott szájjal hallgatta valaha az anyja vagy a nagyanyja történeteit – amiket aztán továbbadott, de sohasem ugyanúgy. Más és más színe, íze volt a történeteknek, a mesélő személyisége is benne volt, nemcsak azoké, akiről mesélt.

Az biztosan igaz volt, hogy a mi őseink vagy 250 évre visszamenően mind híres primások, zenészek voltak.

Most hallottam a televízióban, hogy állítólag találtak Győrött egy XV. századbéli dokumentumot, bizonyos Lakatos Ferdinánd nevű hangász letelepedési okiratát. Lakatos nevű elődünk szép számmal élt Győr városában, és mind „hangászok” voltak. Hát, könnyen lehet, hogy ez a Lakatos Ferdinánd nevű hangász a mi majdhogynem félévezred előtti ősünk. Erről megint legendák szövődnének, ha nem hunyt volna ki mára az a híres-csodálatos mesélőkedv a cigányokból.

De amikor a dédanyám élt, akkor ez még a virágjában állt.

Dédanyám kedvenc történetét bizvást elmondhatom, mert az a közelmúltban történt, és – legalábbis a lényegét tekintve – minden bizonnyal igaz.

Egy háromnapos lakodalom, dáridózás után egyszer csak azt mondta a földesúr a nagyapámnak: itt van, fiam, ez a csekk, neked adom. Már holnap beválthatod Győrben. Nem nézte meg a dédapám, hogy mennyi van rajta, csak befogatott, aztán be a bankba: odaadta a csekket, várta a pénzt. A banktisztviselő összecsapta a kezét. Tudja maga, hogy ez mennyi? Ilyen sok pénzünk nincs is a bankban, Budapestről kell kérni, jöjjön holnap, akkor megkaphatja.

Hát hogy tényleg nem volt annyi pénz a bankban, vagy a banktisztviselőnek gyanús volt, hogy hátha nem egyenes úton jött az a pénz – nem tudom. De azt tudom a dédanyám meséjéből, hogy maga a nagyapám is megijedt: ennyi pénz! – Én ezt nem fogadhatom el – mondta másnap a földesúrnak. – De csak tedd el! – Nem! A nagyapám erősködött. – Akkor hát legyen a tiétek az a négy ház, amiket a családot most bérel tőlem.

Mi igaz belőle? Az biztosan, hogy a négy ház, amíg csak le nem bontották, csakugyan a családotunk nevére volt írva. Honnan lett volna annyi pénzük, hogy megvegyék?

És hogy miért volt ez a dédanyám kedvenc meséje? Biztosan azért, mert őneki minden kedves volt, ami a családuknak hírét, dicsőségét öregbítette. Akkor ez újabb adalék lesz a folytonosságra, amire büszkék vagyunk. Az apa átörököltette a fiára, az megint az ő fiának adta át a művészetét. Nem szakadt meg a lánc, amíg teltek az évszázadok.

Csak egyszer látszott úgy, hogy vége a világnak.

Attól a naptól, amikor az apám megszületett, húsz – húsz! – éven át nem jött a világra fiúgyerek a családban. Volt is a rokonok közt nagy sopánkodás: jaj, jaj, kihalt a dinasztia!

Hanem akkor – húsz év után – megszülettem én. A megváltó. A Messiás. Képzelték, hogy hogyan fogadtak! Csak én számítottam valakinek az unokatestvérek közül. A Sanyika. Jöttek sorba a rokonok, hozták az ajándékokat: Ez a Sanyikáé. Mi van a Sanyikával? Hol van a Sanyika? A lányokra rá se néztek, csak a Sanyikára. Én meg, persze, ezt jól ki is használtam. Boldogan hagytam, hogy kényeztessenek, és akkor is elhalmozzanak ajándékokkal, amikor a jómódú Lakatos családot is utolérte a szegénység.

A háború alatt volt ez.

Minket nem hurcoltak el, mert először az oláh cigányokat vitték, és mire ránk kerülhetett volna a sor, addigra az egész borzalomnak vége lett. De – ki zenélt volna a háború alatt?

Volt pénzünk, de nincs olyan zsák, amely egyszer ki ne fogyna. A miénk is kifogyott.

Dédanyámnak – így mesélték – a háború előtt volt egy vánkosa, telis-tele ékszerekkel, de mire vége lett a háborúnak, az a vánkos teljesen kiürült. Tani bátyámnak ugyanis, akit kibombáztak, és a lakásából nem maradt más, mint az éléskamra ajtaja, akkor is csirkepörköltet és túrós csuszát kellett feltárolni, amikor a cukor, a zsír, a liszt aranyat ért. Aranyat is adott érte Rozi néném: a vastag arany láncából mindig levágott egy darabot, az egyikből csirke lett, a másikkól túró, és liszt a harmadikból. Így ment ez, amíg csak az egész láncot le nem csipegette Rozi néném. Akkor aztán a nincs is beköszöntött, és jó ideig nálunk is maradt.

Ami sok cigánynak felemelkedés volt, mert munkához jutottak, az a muzsikos cigányoknak nagy lecsúszás. Mert mit kezdhettek egy cigányzenész éttermek, hotelek, ezüsttükros kávéházak nélkül? Kocsmák ugyan akkor is voltak, de nem szerződtek zenészeket. Most ehhez azt is hozzá kell tenni, hogy minket a Rákosi-érában kikiáltottak az úri világ hű szolgálóinak. Mire számíhattunk ezek után?

Ehhez képest egy idő után kezdtünk egy kicsit jobban élni: megalakult a Magyar Rádió Népi Zenekara, és az én apám lett a vezetője.

Hogy a többi cigányzenésszel mi lett? Beálltak gyári munkásnak. Vagy koplaltak. Ilyen is előfordult. Még a mi családuknak is.

Nekem mint gyereknek nagy élményem volt a Rádió. A Mária utcában laktunk, a Rádiótól kétugrásnyira, szépen odasétáltam, és a rendezőfülkéből hallgattam nagy áhítattal, ahogyan az apukám hegedült.

Nekem mindig ő volt az istenem.

Géniusz volt.

Hozzá képest mi többiek – csak mesteremberek. Egy élet kellett hozzá, hogy megszenvedjük, megtanuljuk, ami őneki a kisujjában volt.

Talán nem is hiszi el, de ha az én muzsikámat dicsérték, mindig azt mondtam: az apámat hallgassátok meg, mi vagyok én őhozzá képest!

A Londoni Szimfonikus Zenekarnak is ezt mondtam.

Az Astoria Szállóban hegedültem akkor, amikor ők Budapesten szerepeltek, nagy sikerrel. Az Astoriában szálltak meg, ott is vacsoráztak – persze hogy figyeltem, tetszik-e nekik a muzsikánk, és láttam, hogy már az első hangok után felkapják a fejüket. Lelkesen tapsoltak – aztán össze is barátkoztunk, annyira, hogy lehozták a hangszereiket, és együtt zenéltek velünk.

Persze hogy örültem, amikor megkérdezték, van-e olyan zenész az országban, aki még nálam is szebben muzsikál. Van, hogyne – feleltem. – Az apám. – Kíváncsiak lettek arra a hegedűsre, hol lehet őt meghallgatni. – A Mátyás Pincében. Itt van a közelben. Átmehetünk.

Átmentünk.

Föladták a rendelést, de egy falatot se ettek, egy kortyot se ittak, amíg az apu hegedült. Pisszenés se hallatszott, úgy hallgatták az apámat. A Londoni Szimfonikus Zenekar!

Engem a nagyapám tanított meg hegedülni. Győrből feljöttek a nagyanyámmal Pestre, akkor ő már nyugdíjas volt. Hát hogy engem ne tanított volna? A család kedvencét? Persze, hogy tanított!

Nála jobb tanítót nem is találhattam volna.

Úgy képzelje el, hogy amikor kicsi voltam, a szobában nem volt más, mint egy tűzhely, az én kiságyam – és volt még ott egy hatalmas lemezjátszó, és az uralkodta a terepet. Nálunk minden Jascha Heifetz lemez megvolt, és nemcsak a nagyapám hallgatta nagy áhítattal, de köréje gyűltek a vendégek is. Fiatal művészek, akiknek nem volt pénzük lemezekre, és nálunk megkaphatták, amire a szívük vágott.

Mindig volt valaki, aki megkérdezte a nagyapámtól: – Flóris bácsi, maga ezt hogyan játszaná el? Nem kérte magát az öreg – eljátszotta. 73 éves volt, és még mindig hogy tudott hegedülni!

Hát még virágkorában!

Akkor történt egy nevezetes eset. De olyan nevezetes, hogy még az újságok is írtak róla.

Budapesten vendégszerepelt a világhírű hegedűs, Jan Kubelik, és a koncerten Paganini legnehezebb művét adta elő ráadásnak. Ezt a számot, mindenki úgy tudta, a világon egyedül csak ez a nagy művész képes eljátszani.

Nagyapám rajongott Kubelikért, otthagya este a zenekart, és elment a koncertre, majd visszatérve, nagy örömmel látta, hogy bejön a művész, és helyet foglal az egyik asztalnál. Feladja a rendelést, nekifog a vacsorának – egyszerre csak torkán akad a falat. Mert mit hall? Valaki ugyanazt a Paganini művet hegedüli, amit ő a koncerten játszott el ráadásnak. Amit a világon egyedül csak ő...

Mintha darázs csípte volna meg, úgy ugrott fel erre a művész, odadobott az asztalra egy nagyobb pénzösszeget, és ki a helyiségből! A nyitott ablakon át, hogy gyorsabban kiérjen.

Azt tetszik gondolni, hogy ez a poén? Nem. Mert a történet másnap délben folytatódott.

Ebéd után volt, a nagyapám lefeküdt szundikálni – hát, kopognak. Nagyanyám ajtót nyit. Beenged egy nagyon elegáns úriembert. A látogató köszönt, és megkérdezte, otthon van-e Lakatos Flóris cigányprímás. – Itthon van, de alszik. – Csak keltse fel, asszonyom, nagyon fontos és sürgős ügyben vagyok itt.

Kijött a nagyapám, kidörzsölte a szeméből az álmot: – Kihez van szerencsém? Morcosan, mint akit felébresztettek. – A Ketter étterem tulajdonosa vagyok. (A Bartók Béla úton a

Bukarest étterem lett később ennek a helyén). – És mivel szolgálhatok? – Hogyhogy ilyent kérdez? Hát nem látta a mai újságot? – Nem láttam. Miért, mi van benne? – Az, hogy maga a magyar Jan Kubelik. Mondja, mennyi most a fizetése? – Ennyi és ennyi. – Na, hát én a dupláját adom, ha ma estétől az én éttermemben játszik. Úgy is volt aztán hirdelve az étterem falán vendégcsalogatónak: itt játszik Lakatos Flóris, a cigány Kubelik.

És ilyen ember tanított engem gyerekkoromban. Ezért mondom, hogy szerencsés csillagzat alatt születtem.

A fiúkkal 6-7 éves korukban kezdett el foglalkozni az apjuk vagy a nagyapjuk. Olyanra nem emlékszem, hogy ennél később – az előfordult, hogy korábban, de ezt a nagyapám nagyon ellenezte. Nem tesz jót a gerincnek. Meg aztán, hogyha túl korán kezdik – amikor még nem nyiladozik az értelem –, olyan lesz a fiú, mint egy kis majom. Csak idomítani lehet, tanítani nem.

De amikor az első hegedűt megkaptam, muszáj volt tanulnom, nem volt apelláta.

Minden gyerekben megvan a dac: ellenkezni azzal, amire rá akarják szorítani. De én ehhez még lusta is voltam. Irtózatosan. Megint gyakorolni! Megint gyakorolni! Ugyanazt és ugyanazt megismételni, százszor is. Ha legalább néha megengedték volna, hogy szabadon muzsikálhassak! Kotta nélkül. Azt, ami az eszembe jut – de nem. Az apu még hajlott volna rá, de nem mert ellenkezni a nagyapámmal. Egyszer titokban megmutatott egy egyszerű csárdást, de a nagyapám észrevette, hú, mi lett belőle! Nem is merte többé megtenni az apám.

Vannak cigányzenészek, akikkel másképpen kezdtek foglalkozni, mint énvelem. Mindjárt kotta nélkül, szabadon. És mindjárt nótákat. Nekem először a kottát kellett jól megismernem, klasszikusokat játszom, csak aztán jött az, amiből majd meg fogok élni: a szórakoztatás.

Akkor már nem kellett engem regulázni. Szívesen vettem a kezembe a hegedűt.

De akkor már a nagyapám nem lakott Budapesten, visszament Győrbe. Kimondhatatlanul hiányzott nekem.

1954. április elsejét sohase felejttem el.

Hajnalban érkezett egy távirat: az apu Liszt-díjat kapott. Fél óra múlva jött egy másik távirat Győrből: meghalt a nagypapa. Gyász és boldogság ugyanazon a napon!

Attól fogva Egerland Pista bácsi tanított engem, az Operaház brácsása. Kiváló tanár volt. Hetente háromszor jártam el hozzá. A szórakoztató zenére pedig az apu. És a jövőmre nézve ez volt a meghatározó.

A mi művészetünknek ez a sava-borsa. Hogy a vendéget elszórakoztatjuk. És ez a zenésznek is élvezet. Itt szabadon csaponghat a képzelet, itt mindent beleadhatunk, amit érzünk, itt ezer és ezer nótát kell ismerni – mindent! –, mert sose tudhatjuk, a vendég mire áhítozik. Isten őrizz, hogy egy vendég azt mondja, ezt húzzátok, és az ember széttárja a kezét: nagy szégyen lenne!

Minden nótának megvan a vendége. Talán harminc év is eltelik, mire eljön az a vendég, aki azt a nótát kéri – de ha azt a nótát akarja, neki van igaza, ha elvárja, hogy éppen azt játsszuk el. Sose fordul elő, hogy nem kapja meg – én legalábbis nem emlékszem ilyen esetre.

De az se fordulhat elő, hogy ugyanazon az estén feledékenységéből kétszer játsszuk el ugyanazt a nótát. Na most, erről is eszembe jut egy jó sztori.

Kint voltunk egyszer Finnországban, egy zenei fesztiválon kellett fellépünk. Húsz perccel a kezdés előtt értünk a koncert helyszínére, és legnagyobb meghökkenésünkre, az egész ház be

volt mikrofonozva. Atyaúristen! Nekünk senki se szólt, hogy a rádió közvetíti a műsorunkat! Egyenes adásban! Aztán legyintettünk: majd csak lesz valahogy. Megszoktuk már a váratlan helyzeteket.

Odajött hozzánk egy fiatal hölgy, bemutatkozott németül, ő az adás rendezője, és arra kér minket, ne lépjük túl a nyolcvan perces műsoridőt, mert egyenes adásban vagyunk, és akkor most adjuk oda neki a műsort. Milyen számok vannak, meddig tartanak a számok. De percre pontosan.

Mondtam, nem tudjuk odaadni, mert nekünk nincs műsorunk. Azt hitte, nem értettük meg, hogy mit mondott, hát másképpen tette fel a kérdést. – Mit tetszenek majd ma este játszani? – Fogalmam sincs róla. Nézett rám, gondolom, nem tudta, bolond vagyok-e, vagy csak őt ugratom. Vagy nem tudok jól németül. Most hát angolul kérdezte meg, hogy mi a műsorunk. Mondtam, én ezt angolul se tudom megmondani. A hölgy a fejéhez kapott, és elrohant.

Múlt az idő. Tíz perc se volt már hátra a műsorkezdésig.

Egyszer csak visszajött a hölgy, a finn–magyar baráti társaság elnökével. A hölgy azt kéri, hogy ő legyen a tolmács, mert nem tudja, mi lesz a műsorunk, és neki azt okvetlenül meg kell kapnia. – Figyeljen ide, uram, nem tudom. Elkezdjük valamivel, és ahogy majd a közönség reagál, úgy alakul, hogy mit adunk elő.

A döbbenet kiült az arcára. Mondtam, nekünk van egy nagy repertoárunk, és én mindent elő tudok varázsolni a kis kalapból.

Semmit se értett, de mit tehetett volna? Már itt volt a közvetítés ideje.

Mikor végeztünk, hatalmas tapsvihár tört ki. Akkor siker, hogy bátorságot vettünk magunknak: visszamentünk a színpadra, és műsoridő ide vagy oda, még vagy húsz percig játszottuk a nézőközönség előtt a ráadásokat. A hölgy fel volt zaklatva, hogy mi itt most mindent felborítottunk, de a közönség folyton újrázott, és nem merték lekeverni a műsorunkat.

Kiderült, nemcsak a műsoridő miatt akarták annyira tudni, hogy mit játszunk, hanem azért is, mert ott igen szigorúan veszik a szerzői jogdíjakat, és hogyan fognak elszámolni, ha egyszer azt se tudják, hogy a műsorban mi ment. Mondtam, nyugodjon meg, asszonyom, itt van a fejemben minden, amit eljátszottunk, veszek tollat, papírt, semmit se fogok kihagyni belőle. Nem hitte el. De tényleg nem hagytam ki semmit.

Tetszik tudni, ez valahogy olyan, mint amikor a fejszámoló művész kapásból összeszoroz négy számot. A nézőket elkápráztatja ezzel, de neki még csak erőfeszítésébe se kerül. Maga előtt látja a kérdést és a választ. Ilyen az agyműködése. A mi agyműködésünk meg olyan, hogy a fülünkben zsong az előadott nótáknak még a sorrendje is. Persze, az adottsághoz sokat tesz hozzá a rutin. Mint a fejszámoló művésznél.

Éppen ez a szép benne. Ezért olyan élvezetes.

Az apu mindig azt mondta: fiam, csak addig folytasd a muzsikálást, amíg élvezetet találsz benne. Amint úgy érzed, hogy ez munka – rögtön válassz más foglalkozást magadnak, vagy ha elérted azt a kort – menj nyugdíjba. Mert akkor már nem vagy igazi zenész.

Ha a vendég hív, ugrunk – de ne tessék azt hinni, hogy ez megalázó. A hentes is ugrik – már ha jó kereskedő –, amikor a vevő fél kiló szalonnát kér tőle. Mert azon a fél kiló szalonnán haszna van.

Mit vét a vendég azzal, hogy azt mondja, húzd rá, cigány? Hisz megadja az árát... Mit vétünk mi, hogy a fülébe húzzuk? Hisz megkapjuk az árát.

Mire az Astoria Szállóba kerültem zenésztanulónak, addigra arra is kitanítottak, hogy ne vörösödjek el, ha a vendég a zsebembe dugja vagy a hegedű húrja alá csúsztatja a pénzt, és hogyha a kezembe adja, akkor elegánsan vegyem át. Elvégre ez a foglalkozásunk. Ebből élünk.

És ez nagyon szép életpálya.

Vagyis – most már!... De valamikor igenis szép volt.

A Rákosi-korban volt ugyan egy pár év kihagyás, de a hatvanas években már kezdett a pálya fellendülni. Újra muzsikáltak a jobb vendéglőkben, mert nagyon kellett a külföldiek pénze, és ők hiányolták a cigányzenét. Igaz, apuék már előtte is játszhattak. A rádióban, és a Margit-szigeti Nagyszállóban is. Ötvenhatban pedig az Astoria Szállóban muzsikáltak.

Aztán annak is eljött az ideje, hogy nyugatra is kimehessenek. Addig nem lehetett, de akkor is nehéz volt. Emlékszem arra a telefonbeszélgetésre, amikor 1956 novemberében apu felhívta Dobi István köztársasági elnököt: Van egy érvényes szerződése Svédországba, ha nem engedik meg, hogy kiutazzon, kénytelen lesz disszidálni, mert ezt a fényes lehetőséget nem mulaszthatja el. Kimehettek.

Mikor december 24-én útnak indultunk, mindenki azt mondta, a Lakatos családot soha az életben nem látjuk viszont. De amikor lejárt a három hónapos szerződés, hazajött az egész zenekar.

Az apu nem maradt volna kint semmi pénzért. Pedig 1958-ban – a brüsszeli világkiállításon – az egész világ megismerte őt, oda mehetett volna, ahova akart. Neki kellett a Körút, kellett a kollégák, a megszokott magyar szállodák, éttermek, és az egész imádott valami, amit magyar közönségnek hívnak.

Ha az apu még élne, azt mondaná, ez a közönség már nem ugyanaz. A muzsikusoktól is mást várnak el ma, mint azelőtt.

A magyar vendégeket elveszítettük. Nincs már elég pénz a mulatozásra, és el is szoktak tőle az emberek. Hogyha megpróbálják, ma már hamisra sikerül. Szórakoztatni, azt még lehet, de mulattatni? A külföldi vendég pedig nincs erre beállítva. Az igazi mulatozás, az magyar módi.

A Mátyás Pincében ma már azt az ötvözetet játsszuk, amit azelőtt külön-külön műveltek a kávéházi, a hoteles, a kocsmai, a lakodalmos muzsikusok. De mi legalább muzsikálhatunk, és nem is akármilyen környezetben, nem is akármilyen vendégeknek. Nem is akármilyen biztonsággal. 2005. december 31-ig szól a szerződésünk. De mihez kezdjenek azok, akiket a helyükről kipenderítettek?

Régen az éttermek tulajdonosai ugyanolyan régi dinasztiákból származtak, mint a muzsikusok. A nagypapa ott is átadta tudását a fiának meg az unokájának, így aztán az unoka is épp olyan jól tudta, milyen legyen a speciális marhapörkölt, mint azt, milyen legyen a zene ahhoz, hogy a vendégek jól érezzék magukat. Ma, akik az éttermeket megvették, nem szakemberek – tisztelet a kivételnek. Azt hiszik, ha kinyitják az ajtót, rögtön ömleni fog befelé a pénz, és ha pár hónap múlva rájönnek, hogy ez nem így van, mindjárt a zenészeken kezdenek el spórolni. Sokan vannak, dobjuk ki a felét! Csak egy zongorista maradjon meg, vagy még az se. A Mátyás Pince tartja magát, de azt is inkább koncertteremnek mondanám már, mint szórakozóhelynek.

Ennek a pályának nincsen már jövője. Vagy ha van, az csak torz mása lesz annak, ami volt.

A gyerekeimnek ezt hiába mondom. Nem hiszik el, vagy nem akarják elhinni. Az egyiket, a kisebbiket ugyan rá tudtam venni – nehezen –, hogy ne zenész legyen, a nagyobbikat hiába

óvtam. Így hát, bár én nem ezt akartam, most se szakad meg a Lakatos családban a lánc. Folytatódik a zenész dinasztia. Olyan ez, mint egy fátum. Csak az a vigaszom, hogy az én fiam kitűnő zenész. Magyarországon a legjobban megfizetett muzsikus. A Király étteremben játszik, minden este operettkoncertet adnak, nagy sikerrel.

De a feleségem meg én másban találjuk meg most már a missziókat. Abban, hogy ameddig még lehet, megőrizzük a jövőnek a cigányzenét, a népi muzsikát. Lemezeket adunk ki, egy fillért se veszünk ki a vállalkozásból: a százezres példányon is túl vagyunk már. Ebben telik most az örömünk, a Lamarti hanglemezkiaadóban.

Még arról is beszélnék, hogy minek örültem a legjobban az életemben.

Úgy kezdődött, hogy az aput elküldték nyugdíjba. Láttam, hogy mennyire kínlódik szegény. Egyszer, amikor a segédprímásom külföldre ment, megkértem őt, nem jönne-e el hozzám szombat-vasárnapra, hogy segítsen. Egy szót se szólt, a szekrényhez ment, átöltözött, és elindult velem.

Vasárnap késő este bejött hozzám a kis hálóköpenyében. – Te, Sándor, mit szólnál, ha elmennék hozzád segédprímásnak? – Hogyhogy? Te, énhozzám? – Igen. Az én apám is nálam volt segédprímás, mikor megöregedett. Miért ne lehetnék én meg tenálad? – De mégis, segédprímás... te, a világhírű ember?... – Na és? Azelőtt te voltál a Déki Lakatos Sándor prímás fia, most én leszek a Déki Lakatos Sándor prímás apja. Szerepet cserélnénk. Ennyi az egész. És odajött, és ott is maradt nálunk az apám, amíg csak élt – nyolc vagy kilenc évig. Nekem volt a világon a legjobb segédprímásom. És boldogság volt, hogy mellette lehettem, hogy minden este hallhattam őt hegedülni. Együtt varázsoltunk elő mindent a kis kalapból. Ez volt az életem legszebb időszaka.

De hogy azt az örömet is megemlítsen, ami nemrégén ért, ahhoz előbb idős Magyar Imréről kell beszélnem. Ő arról volt híres, hogy ha meghúzta a hegedűjén a vonót, a hallgató mintha egy másik világba került volna. Csodálatos volt maga a hegedű is, de ahhoz a művész zsenialitása kellett, hogy méltóan megszólaltathassa.

Ő egy korszakot nyitott a rendkívül intelligens játékaival. Különlegesen játszott, igen-igen kulturáltan, sallangmentesen, azt lehet mondani, hogy klasszikus motívumokkal. Egy verbunkost úgy tudott elmuzsikálni, mintha egy Beethoven-hegedűversenyt szólaltatott volna meg. Ezzel együtt megőrizte a saját stílusát. És azért az ő zenéje magyar cigány muzsika volt.

Apámnak idős Magyar Imre volt a legnagyobb ideálja, és mindig is az volt a legfőbb vágya, hogy egyszer hozzájuthasson a hegedűjéhez. De a fia nem adta el, és az özvegye se akart megválni tőle. Igaz, nem volt kinek odaadnia, mert az unoka nem lett zenész – de hátha valamikor valaki mégis muzsikus lesz a családból.

Ötven esztendőn át nem adta fel a reményt. Most felhívott idős Magyar unokája – aki újságíró, és könyveket ír –, hogy meghalt az édesanyja, és ő eladná a nagyapja hegedűjét.

Mondtam, nagyon szeretném megvenni, de annyi pénzem nincs, amennyit az a hangszer megér. Megnyugtattott. Inkább kevesebbet kér, csak hogy a nagyapja hegedűje méltó kezekbe jusson.

Enyém lett Magyar Imre hegedűje! Ennél jobban mostanában nem örültem semminek.

Légy jó mindhalálig

Mendi Róza

– Apámék mindig azt mondták nekem, hogy kislányom, neked mindenért meg kell küzdened. Neked ötször annyit kell teljesítened, neked ötször jobbnak kell lenned, mint másnak, ha azt akarod, hogy elfogadjanak. Az egész életünk nem volt más, mint örökös bizonyítási kényszer.

Édesapám nagyon mély érzésű, mindenem elgondolkodó, érzékeny, rendkívül intelligens, külön természetű ember volt. A jóság és a becsületesség mintaképének láttuk őt, aki szerénységében, csendességében is büszke tartású.

Zenész cigány családból származott. A nagypapám, aki primás volt, azt szerette volna, hogy a fiából is zenész legyen, de apámat inkább a könyvek érdekelték, mint a muzsikálás. Megtartotta ugyan a hegedűjét, és amikor nagyon szomorú volt, elő is vette, de a zenetanulást már kilenc éves korában abbahagyta. Nem akart cigányzenész lenni, akinek odakiabálhatják, hogy „Húzd rá, cigány!” Ő a maga büszkeségében tartotta távol magát mindentől, ami oda vihett volna, hogy megalázzák.

Édesanyámat viszont a mindennapok művészenek láttuk. Ő tartotta rendben a családot, reggeltől estig dolgozott ránk. A lakásunk mindig ragyogó tiszta volt, a semmiből is teremteni tudott, nem ismerte azt a szót, hogy lehetetlen. Mindent meg akart adni nekünk, ami csak az erejéből tellett, igényesen és szépen öltöztetett minket, még azon az áron is, hogy saját magától mindent megvont: már nagylány voltam, amikor megengedte magának, hogy fodrászhoz menjen, vagy hogy vegyen egy új kabátot.

Természetesnek tartotta, hogy engem is, a húgomat is taníttasson – vigyük az életben valamire –, és súlyos betegen is felkelt, hogy a családját rendesen ellássa.

A betegsége ott kezdődött, hogy 16 évesen szült – császárral. Négy napig vajúdott a szülősobán, mire az orvos belátta, hogy itt nem várhat a természetes szülésre. Tizenegy hasi műtétje volt ezután az anyámnak.

Az ilyen asszonyi helytállás nem ritka a roma családokban. A roma nők tudják, hogy ők felelősek az életért; az érzéseik, az ösztöneik közlik velük, hogy mit kell tenniük. A családban az ő szerepük a meghatározó, de mindig tudják, hogy hol és mikor kell átadniuk az irányítást a férfinak.

Nálunk az irányítás nem hatalmaskodást jelentett. Én az apámat egyszer se hallottam veszekedni. Talán mert a saját sorsán mérhette le, mire vezethet, ha az egyik ember önkényeskedően beleavatkozik a másik életébe. A nagypapám – ahogy édesapámtól hallottam – gyakran erőszakosan döntött a család ügyeiben: amit kimondott, az parancs volt. És attól senki-semmi nem tudta eltéríteni.

Az apám életébe is durván avatkozott bele. Azt még megengedte a fiának, hogy polgárit végezzen – igaz, ez is nagy ritkaság volt a cigány családokban –, de abba már nem egyezett bele, hogy mint kiváló képességű diák továbbtanuljon. Kivette őt a technikumból. Így lett az apámból villanyszerelő, pedig az álmai másról szóltak. Azt hiszem, ő sose bocsátotta meg nagypapámnak, hogy erőszakkal eltérítette attól, amit pedig a hivatásának érzett.

Az apám – úgy gondolom – azt szerette volna látni, hogy a leányából az legyen, ami ő lehetett volna, hogyha hagyják. Biztos, hogy így van, habár ő ezt sohasem mondta. Miért tanított volna meg olvasni ötéves koromban? Miért vitt volna el a könyvtárba kézen fogva, alighogy az

iskolába beíratott? Miért örült volna, mikor nyolcadikos koromban Dosztojevszkij könyvet látott a kezemben? Nem szólt rám, hogyha éjszakánként olvastam és égettem a villanyt, pedig nagyon nehéz volt kifizetni a számlát. Ötéves koromtól balettiskolába járatott – rajtam kívül csupa jó módú gyerek járt oda –, nagyon megkoplalva ezt a fényűzést. És végtelenül boldog volt, hogyha sikeresen szerepeltem.

Ott volt a kuckóm a konyhában, a sparhert mellett, mert gyerekkoromtól nagyon fázós voltam. Ölembe vettem a könyvet, és meghalt a világ. Imádtam tanulni. Jó jegyeket szereztem az iskolában. És iparkodtam jónak is lenni, ahogyan a szüleim várták tőlem. Ötszörösen! Ez volt előttem mindig is. De hogyha arra kellene választ adnom, hogy elfogadtak-e, nem tudnék egy szóval felelni. Se nemmel, se igennel, mert akadtak, akik mellém álltak, de voltak, nem is kevesen, akik azon iparkodtak, hogy minél jobban megalázzanak.

Az első reakció, hogyha nemicigányok egy roma férfit vagy nőt megismernek, mindig a származásnak szól. Gyerekkoromtól kezdve újra és újra értetlenül álltam ez előtt. Miért van ez így? Miben vagyok én más, mint a többiek? Pedig nem akartam más lenni, igazán nem. Mindig próbáltam a többiekhez hozzáilleszkedni. És mégis...

Abban a jellegzetes proli bérházban, ahol laktunk, mi voltunk az egyetlen cigány család, és bármi rossz történt ott, minket jelentettek fel a szomszédaink. Ha túl hangosan szólt valahol a rádió: biztosan a cigányok bömböltetik. Ha nem találtak valamit, vagy azt hitték, hogy eltűnt: csak azok lophatták el. A Mendiék. A házmester kifejezetten üldözött, ha kimentünk az udvarra, késsel szaladt utánunk. Egyszer úgy megverte a testvéremet, hogy majdnem belehalt. Pedig jó gyerekek voltunk.

Óvodába kerültem, és az óvónéni szeretett. Kimondhatatlanul hálás voltam érte. Aztán volt ott egy másik óvónő is, remegve mentem mindig az óvodába, hogy jaj, csak ne találjon ki valamit már megint! Egyszer azt gondolta ki, hogy megetet spenóttal, pedig tudta, hogy annál jobban semmit se utálok. Majd én megmutatom a Mendi-féléknek! Leszorította a kezemet, és csak tömte, tömte a számba azt az utálatosságot, pedig láthatta, hogy majdnem megfulladok tőle. Sose tette ezt meg senki mással: igaz, hogy nem is volt több cigánygyerek az óvodában.

Az iskolában, ahova beíratottak, a gyerekeknek is az volt az első reakciójuk, hogy ez a Mendi Róza, ez cigány. Hozzáteszem, az egyetlen cigány, mert ott is én voltam az egyedüli.

Az egyik szünetben, amíg én a folyosón voltam, láttam, hogy a gyerekek a tanteremben összesúgnak, kifőznek valamit, de még nem tudtam, hogy énellem. Becsöngettek, jött a tanítónő, az egyik gyerek mindjárt feltette a kezét, hogy őtőle ezt és ezt ellopták, mert bent volt a táskájában, és most nincsen ott.

Ilyenkor átkutatták minden gyerek táskáját, most is ez történt. És – majdnem elájultam – az a valami az én táskámban volt. Akkor rákezdték a gyerekek, hogy persze, gondolhatták volna, hogy a Mendi Róza... és én ott álltam megszegyenítve, de a tanítónő védelmemre kelt. Ő ismert jól, „az nem lehet, hogy a Mendi Róza lopott” – és addig-addig bogozgatta a dolgot, amíg kiderült, hogy énellem ment ez az egész, és hogy ki csinálta. A végén az szégyenült meg, aki elkezdte ezt a gyalázatosságot.

Az egyik oldalon a rossz, a másik oldalon a jó. Ez a kettősség végigkísérte az életemet.

Elsőben-másodikban a tanítóim egyik kedvence voltam. De a harmadikos-negyedikes tanárok bennem valami fátumot akartak felfedezni. Nem annak láttak, ami vagyok, hanem annak, amit ők elképzelték a cigányokról. Sikerült mindig olyan helyzetet teremteniük, hogy sírva menjek haza.

De hogyha most jobban átgondolom az egészet – nem hagyott bennem mély nyomokat ez a dolog. Vagy csak mélyen elrejtve maradt meg ez az érzés? De nem. Kisírtam magam, aztán azt mondtam magamban: majd még jobban fogok igyekezni, majd még jobban fogok bizonyítani. És mi történt? Sok barátom lett a magyarok között.

A szakközépiskolában az osztályfőnököm kedvence voltam. Nagyon szerettem ezt a tanárnőt, az órái nem olyan hétköznapiak voltak, hanem nagyon érdekesek, különlegesek. Kedves volt, okos volt, és gyönyörű. Máig is érzem annak a jó melegét, hogy ő mennyire odafigyelt rám, mennyire törődött velem. Érettségi után a nyaralójába is meghívott pár napra. A példaképem volt és maradt is ez a tanárő.

Kisgyerekkoromban a hittantanárom volt rám ilyen nagy hatással. Rendkívül szuggesztív, jószágos, tudós férfi volt, és fantasztikusan tudott bánni a gyerekekkel. Neki is köszönhető, hogy én az emberekben a jót mindig hamarabb észrevettem, mint a rosszat.

Ebben mindig segítségemre volt a hitem. Vallásos voltam, mint a szüleim, a rokonaim – az ismerősem is, de főleg a cigányok. Ha az ember kitaszított itt a földön, mi másban található vigasztalást, mint az égiekben?

Az első áldozás piros betűs ünnepnap volt az életemben, Ott állunk, mindenki egyforma fehér ruhában. Mind egyformák vagyunk. És mostantól egy sokkal nagyobb, erősebb energia vigyáz ránk. Ez nagyon jó érzés. Vége van az első áldozásnak, és lehet, hogy a másik utcasarkon lecigányoz valaki. Ennek a valakinek a hitványsága, és a hittantanár jószága. Erre mondom én, hogy kettős hatás.

Ez nem rajtam múlik. De az már igen, hogy a szeretetet választom, vagy inkább a gyűlöletet. Én azt választottam, hogy jónak kell lenni, mert a gyűlölet nem vezet sehova. Lehet, hogy csak szerencsém volt – de énnálam ez jól bevált. Előbb-utóbb visszakaptam az emberektől, amit tiszta szívből adtam nekik.

Én a fiaimnak is ezt mondtam mindig és mondom ma is, hogy ne a gyűlöletet válasszák, hanem a szeretetet. Jók legyenek. Én olyant soha nem mondtam nekik, hogy ötszörösen, mert azzal azt mondtam volna ki, hogy ti mások vagytok, mint a többiek. Én azt akartam, hogy úgy érezzék: olyanok, mint akárki más. Igen, de a fiaim azt látták, hogy a többiek nem veszik őket ugyanolyannak. Miért? Hiszen ők senkit se bántottak. Akkor csak amiatt, hogy barnább a bőrük, mint a többi gyerekének. Úgyhogy, szégyellni kezdték a bőrük színét.

Egyszer az iskolában odajöttek hozzám a kisebbik fiam osztálytársai, és megkérdezték: tessék mondani, ugye a Dávid nem cigány? Ebéd után bementem a napközibe, kicsit játszottam velük, aztán elmondtam, miért van az, hogy barna a Dávid bőre. Elbeszélgettünk, minden kérdésükre megfeleltem, és attól fogva azt vettem észre, hogy már nem foglalkoztatja őket a gondolat, hogy a barátjuk, akit kedveltek – cigány származású. A fiam is kezdett szépen, fokozatosan megbékülni azzal, hogy ő cigány.

A másik fiam élménye már olyan volt, amit igen-igen nehéz megbocsátani. Vagy nem is lehet. Tavaly egy hétvégi táborban skinhead fiatalok megtámadták, és kegyetlenül megverték.

Az ütések nyoma idővel eltűnt – de a bántás bántás maradt. Figyeltem őt, és nagyon-nagyon féltem, hogy mi lesz belőle ezután. Szorongó, félelemtől remegő, gyűlölködő ember, aki – szenvedve az előítéletektől – maga is előítéletekkel és bosszúvágygal lesz tele? Ezt nem akartam. Sokáig és sokszor kellett beszélnem vele, kérni, viselje méltósággal, amit vele tettek. És – úgy érzem – hála Istennek, így is történt. Nem haragudott már néhány elvetemedett fiatal miatt az egész világra.

Én egyedüli cigány voltam az óvodától az egyetemig mindenütt. Ezért is volt nagy élmény nekem, amikor kisgyerekkoromban az unokatestvéreimnél nyaraltam. Sokkal változatosabb volt ott az élet, sokkal több volt benne a szín, a lüktetés. De ami a legjobban tetszett, az, hogy ott az emberek nem akartak másnak mutatkozni, mint amilyenek.

Ha mindig viselkedni, alkalmazkodni kell, az bizony az embert egy kicsit megmerevíti, elveszíti a képességét az igazi feloldódásra. Kunszentmiklóson, az apu rokonainál meg azt vettem észre, hogy ott a romák – saját közösségükben – önmagukat adták. Mindenki éppen olyan volt, mint amilyennek látszott. Ha okosnak látszott, tényleg okos volt, ha dühösnek látszott, tényleg dühös.

Akkor, kislány koromban, roppant rácsodálkoztam erre a világra. Sehogy sem értettem, miért élnek itt együtt a romák, miért laknak külön a nemicigányoktól.

Ezekre a nyarakra ma is szívesen emlékszem vissza. Egy kedves és tiszta világba kerültünk, a rokonaink nagy szeretettel vettek körül minket. Az ő szemükben mi voltunk a különlegesekek – a pesti kislányok. Én még azért is különleges voltam a szemükben, mert balettiskolába jártam.

Az én életemben különleges szerepe volt a táncnak. Négy éves koromtól húsz éves koromig táncoltam. Ha zenét hallottam, azonnal járni kezdett a lábam. Önfeladt öröm, kiteljesedés, a legfontosabb önkifejezés volt számomra a tánc. Egyszer aztán mégis abbahagytam a tánc-tanulást. Ez is azért volt, mert az előítéletek... Szóval, a balettiskolában az érettségi után szakvizsgát lehetett tenni. A tanárom mindenkit felkészített a vizsgára. Csak engem nem – és egy másikat. Ő is cigánylány volt. Így aztán – abbamaradt a balettezés. Mikor aztán húsz éves koromban férjhez mentem és megszülettek a fiam, már csak önekik táncoltam, odahaza.

Előbb azonban választanom kellett: melyik egyetemen tanuljak tovább. Arra nem számíthat-tam, hogy az orvosira mehetek, mert az egészségügyi szakközépiskolában, ahol érettségiztem, a fizikát gyatrán tanították, és különtanárra nem volt pénzünk. Arra is gondoltam, hogy szí-nész legyek, hiszen táncoltam, énekeltem, szavaltam, de nem volt, aki segítsen felkészülni a főiskolai felvételire. Biológiából és anatómiából viszont kitűnő voltam, ezért a gyógypeda-gógiára jelentkeztem, ahol ezek voltak a felvételi tárgyak. Fel is vettek, maximális pont-számmal.

Nem volt könnyű tanulnom a fiam mellett, de az édesanyám és a férjem segített, és vörös diplomával fejeztem be a főiskolát, nappali tagozaton.

A második gyerekem mellett már, hála Isten, otthon maradhattam, gyesen. Közben elkezdtem az egyetemen pszichológiát tanulni, el is végeztem. Most fejezem be a szakdolgozatomat, és ha lesz hozzá erőm, kitartásom, 1999-ben államvizsgázom.

Amikor kiegészítő iskolában voltam gyakorló tanításon, rádöbentem, hogy szinte válogatás nélkül ilyen iskolába küldik a cigánygyerekeket. Az egyetemen pszichopedagógiára szako-sodtam, így láttam, milyen sok cigány fiatal van – sajnos – a nevelőotthonokban, a javító-nevelő intézetekben, a fiataikorúak börtönében. Felelősséget éreztem értük. Akkor fogalmazó-dott meg bennem, hogy nekem is tennem kell valamit a romákért, én is felelős vagyok értük.

Valami rezegjen, valami lobbanjon, lángoljon

Vadászi Bálint

– Mikor 14 éves lettem, elkezdtem a világot másképpen látni, mint ahogy a szűk környezetem. Ez odáig ment, hogy lélekben elszakadtam tőlük: idegen lett számomra, ahogyan éltek.

Sokáig a körülményeim olyanok voltak, amiből akkor nem tudtam kikeveredni. Én is szerettem volna sokat utazni, jókat enni, szép és jó embereket gyűjteni magam köré. De mi nagyon szegények voltunk. Ezért nem teljesülhettek be a vágyaim.

Mi néhány évig egy kis faluban éltünk. Nyolc éves voltam, amikor a szüleim elváltak, és apám a két testvéremmel Budapestre költözött. Pesterzsébeten lakott a város szélén, vele élt a mostohaanyám is. Később én is hozzájuk kerültem: a bíróság az apámnak ítélte mind a három gyereket.

Az édesanyámat tizenhat évig nem láttam – tizenhat évig! –, és ha megkérdeztem az apámat, ez miért van így, azt mondta, anyátok másik családot alapított, és csak azokkal törődik. „Ti már semmit se jelentetek öneki.” Belenyugodtam, az igazat megvallva nem is töprengtem rajta.

Hogy mi ütött belém, már felnőtt koromban – magam se tudom. Elég annyi, hogy... egyszerre csak semmire se vágyódtam jobban, mint arra, hogy megismerjem az anyámat. De hogyan? Azt se tudtam, hol lakik. Aztán eszembe jutott a keresztapám: őtőle biztosan többet tudok meg, mint az apámtól. Szívesen mentem el őhozzá – ő volt az egyetlen, akitől szeretet kaptam gyerekkoromban, és én is nagyon szerettem őt. Örült nekem, megvendégtelt – aztán mikor az anyámról kérdeztem, elmondta, hogy ő most Kazincbarcikán él. Ilyen és ilyen utcában – de a házszámot ne kérdezzem, mert arról fogalma sincs. Úgyhogy aztán amikor elmentem – mert elmentem – Kazincbarcikára, sorra jártam a lakásokat, hogy megtaláljam őt – és egyszer csak ott állott az egyik ajtóban.

Köszöntem, bemutatkoztam, de látszott, enélkül is tudja, hogy ki vagyok. Nem volt nagy nyakba borulás, hiszen... tizenhat év! – és én is zavarban voltam, meg ő is. Kiderült, hogy van három féltestvérem. Őket is megismertem. Ők is zavarban voltak.

Aztán beszélgettem egy kicsit az anyámmal. Ő kurtán válaszolgatott, többet lehetett kutakodni a tekintetében, mint abban a pár szóban, amit mondott nekem. Mégis úgy éreztem, jó, hogy megkerestem őt. Meg kellett ismernem, hogy lássam, milyen is, hogyan is él az édesanyám. És hát – megláttam. A teljes valóságában.

Egy nagyon megfáradt asszonynak láttam az anyámat. Aki igen-igen nagy szegénységben él, és még az esélye se látszik annak, hogy ebből ő vagy a féltestvéreim kitörhetnének. Sajnáltam – de kiszökött belőlem az a nagy érzés, hogy milyen jó lesz övele összetalálkoynom.

Aztán még egyszer elmentem hozzá. Akkor velem jöttek a féltestvéreim is. Ugyanaz a zavarodottság volt akkor is, és ugyanolyannak láttuk az anyámat – eltaposottnak, kiégettnek, akarat nélkülinek.

Később egyszer a fia eljött Budapestre, és felkeresett engem. Állást keresett, mert bár kitanult egy szakmát, odahaza nem volt semmi reménye, hogy munkához jusson. Ahol lett volna, ott gyakorlott embereket kerestek, az ő szakmunkás-bizonyítványán pedig alig száradt meg még a tinta. A tetejében még – cigány volt.

Nem tudtam segíteni rajta.

Feljön egy tizenkilenc éves srác vidékről, egyetlen ruhában, ami a hétköznapija és az ünnepelője is, és ha talál is állást, nincs mit ennie, nincs hol laknia, nincs ahol lefekhessen, ahol tisztálkodhasson.

Ezek a nagy kérdések.

Egy egyszerű albérletért két-három havi előleget kérnek. De honnan vegye?

Hát hazament az öcsém, mi mást tehetett volna?!

Az, hogy meglátogattam az anyámat, semmit se változtatott meg otthon az életünkben. Ment minden a maga régi, rossz kerékvágásában.

Hogy milyen is volt az? Azt mondhatom, hogy rideg, kopár. Az apám összehúzódkodott otthon, nem volt szava, a mostohaanyámtól én soha nem kaptam semmi jót. Évek múltán most úgy fogalmaznék, hogy ő engem nem szeretett. Soha nem csókolt meg, sosem beszélt velem úgy, mint egy anya a gyerekével. Ugyanígy bánt a két testvéremmel is.

Az édesapám emberfeletti munkával felépített egy házat, hogy az öt gyerekét – mert a mostohaanyám az előző házasságából hozott egy fiút, aztán született egy féltestvérem is – biztonságban tudja. Éjjel-nappal dolgozott, de mégis csak nagyon szegényes lett az a ház. Se a villany, se a víz nem volt bevezetve. Nagyon messziről kellett a vizet hordani, az utca legvégéről, és nehéz volt hazáig cipelni azt a súlyos vödört. Ezt még kibírtuk volna, az volt az igazi baj, hogy mi nem kaptunk szeretetet, ami biztonságot, energiát, jókedvet adott volna a gyerekeknek, és dicséretet sem, ha elvégeztünk valamit.

És...

Nem akarom kerülgetni a dolgot, én nagyon sok verést kaptam gyerekkoromban. Igen, engem vertek. Gyenge akaratú ember volt az apám, és ez később még rosszabbodott. Sikertelen, meggyötört valaki lett belőle – réveteg. Egyetlen egyszer se fordult elő, hogy mellénk állt volna, amikor a mostohaanyánk rosszul bánt velünk.

Apám azt akarta, hogy zenész legyek, de nem volt kedvem hozzá. Hát akkor – azt mondta – legyél lakatos! Ebben maradtunk. Kitanultam a vas- és fémszerkezeti lakatos szakmát.

Addigra már saját belső világot alakítottam ki magamnak. Egy nagyon szép világot találtam ki, és ehhez gyűjtöttem a gondolatokat. Ezt és ezt kell elérnem, ilyené és ilyené kell válnom. Szerepeket és helyzeteket gondoltam ki. Ez nagyon fontos volt nekem. Ebben éltem.

A másik, ami nagyon fontos volt nekem – a barátaim. Az ő otthonuk volt az igazi otthonom. Ahol békeség volt, szeretet, ahol hagyták a gyereket játszani, ahol önmaga lehetett, ahol nem kellett félnie attól, hogy megverik, mert eltört egy poharat. Mert minálunk azért is pofon járt.

A legtöbbit Csillag Attila barátom jelentette a számomra, ez a barátság megmaradt mind a mai napig. Nyolc éves korunk óta ismerjük egymást. Huszonegy éve.

Nem messze laktunk tőlük, és nagyon sok játék volt ott, nagyon sok zenét hallgattunk együtt. Az édesanyja óvónő, és az iskolában bábszakkört vezetett. Leült beszélgetni velem, éreztem, hogy odafigyel arra, amit mondok: ez volt a legtöbb, amit adhatott nekem. Szembetűnő volt a különbség az ő otthonuk és a mi lakásunk között.

Ott melegség volt, otthonosság volt – jó volt.

A mi lakásunkban sem volt kisebb a rend, mint náluk. Az apám is adott magára – mindennap nyakkendőben, frissen vasalt ingben ült asztalhoz –, csak éppen a szeretet, a melegség hiányzott. Az ilyen lakásból az ember elmenekül, ha fizikailag nem is – mert ugyan hova mentem volna lakni? –, hanem a saját belső világába.

Nem is az volt a legrosszabb, hogy a mostohaanyám megvert. Ez a tortának csak az egyik szelete. A többi része az, amin nagyon sokat gondolkodtam. Hogy miért nem lehet velem beszélgetni, játszani, miért nem figyelnek rám, miért nem érdekel senkit az, amit el szeretnék mondani.

Tizenöt éves koromban még otthon laktam, de azt az életmódot, ami ott volt, nem tudtam elviselni. Hazamentem – mert hol lakhattam volna? –, az alapszabályokat elvégeztem, az alapbeszélgetések lezajlottak, de aztán elvonultam a magam kis helyére, és élveztem azt, amit a zene, a gitározás jelentett nekem. Ez egy fantasztikus világ, ha az ember eljutott olyan mélységekig, amit csak a zene tud nyújtani. Hihetetlen érzelmi kavalkádot tud megélni az ember egy zeneszám alatt.

A zene volt az, amibe a kamaszkorban igazán menekültem. Egyszer-kétszer – zenekarral – fel is léptem. Magántanárhoz jártam, akit nagyon tiszteltem. Félig-meddig olyan apaképem volt róla, akire felnézhettem – ez is nagyon jó volt. Elvégeztem a gitár szakot. Szerettem volna bejutni a főiskolára, de érettségi nélkül nem lehetett.

Húsz éves voltam, amikor elvittek katonának. 1989 augusztusában.

Ezalatt voltak a legnagyobb bajok a családban. Amíg otthon voltam, az asztalra tudtam csapni, de amikor elmentem, nem volt, aki megvédje a testvéreimet. A mostohaanyám addig is gyűlölte őket, de most nyíltan kimutatta, hogy mit érez irántuk. Az egyiket elzavarta, a másikat éhezettette. De az apám még akkor se hitte el, hogyan bánik velünk a mostohaanyánk. Nemcsak azért, mert gyenge ember volt, hanem azért is, mert a mostohánk színészkedett előtte. Mikor az apám hazajött, még a hangja is megváltozott, ő volt a gyengéd, gondoskodó anya, csak amikor az apám elment, akkor változott át sárkánnyá.

Különben sem volt könnyű az életem. Újságkihordó voltam abban az időben, hajnalban szétvittem az újságot, napközben a zenestúdióba jártam gitározni, utána az esti gimnáziumba mentem, mert közben beiratkoztam oda. Csak az éjszaka maradt a tanulásra.

Egy év alatt végeztem el az első két osztályt. Nem voltam szorgalmas, de nagyon könnyen tanultam. Meghallgattam az előadásokat, közben gondolkodtam rajtuk. Megragadt a fejemben, amit hallotta, jól tudtam beszélni is – ezek segítettek.

Aztán az az életérzés került előtérbe, hogy akkor most – élni egy kicsit. Élni! Bulizni, csajozni. Hosszú hajjat növesztettem, ékszer kezdtem hordani. Totális változást akartam, és meg is változtam teljesen. Egyszer csak hihetetlenül sok ember lett körülöttem. Nagyon sok barát, nagyon sok buli. Akkor ismerkedtem meg egy szőke, kékszemű, nemcigány lánnyal. Érdekes időszak volt ez az életemben.

De a legizgalmasabb életszakasz csak ezután következett: a nagy szerelem. Egy magáncégnél dolgoztam akkor, a főnöknőm belém szeretett, és én is szerelmes lettem belé. Csak én sok tekintetben még olyan éretlen voltam. 23-24 éves – és mégis inkább gyerek. Hiányoztak a nagy élmények az életemből. Nem jártam külföldön, nem tudtam, hogyan néz ki a világ. Hogy van egy másfajta értékrendszer is ahhoz képest, amit ismerek. Mint még szinte gyerek, úgy szerettem őt. Mert szeretetre éhes voltam, és ő nagyon tudott szeretni...

Csak hát az volt a gond, hogy férjes asszony volt, és volt egy kislánya is.

Mind a ketten sokat szenvedtünk ebben a kapcsolatban, mert jöttek az alapkérdések: mi legyen, felrúghatja-e ő a családi békét, nekem pedig jogom van-e felborítani egy család életét.

Ezek nagy kérdések voltak mindkettőnk számára.

Kivettünk egy albérletet, ott találkoztunk, aztán jött megint, hogy most mi legyen.

És volt egy olyan szakasza ennek a kapcsolatnak, amikor ő nem tudott dönteni, és én hihetetlenül szenvedtem, rosszul voltam, nem találtam a helyemet, de nem akartam őt az elé állítani, hogy döntenie kelljen.

Igazából idegenkedtem attól, hogy beleszóljak, határozza el ő, hogy mi legyen. Ne énmiattam rúgja fel a családi életét – ha rossz neki és ki akarja onnan szakítani magát, akkor sajátmagáért tegye. Aztán – döntött. Beadta a válást.

Öt évig éltünk együtt, kisebb-nagyobb megszakításokkal. Nagyon hasznos, nagyon érdekes és nagyon szélsőséges időszak volt ez az életemben. Fantasztikus dolgokat éltünk át együtt. Nagyon sokat utaztunk, nagyon sokat szórakoztunk, mindent megtettünk, amire csak kedvünk támadt. Még azt is megengedhettük magunknak, hogy elmenjünk nyaralni, és ugyanabban az évben síelni is.

Énbennem – ma már tudom – még akkor is erősen élt az anyakomplexus. Az ember próbál egy erős nőt, egy anyát is látni a másikban – ami egy férfi-nő kapcsolatban nem egészséges énszerintem. Ő megpróbált az anyám is lenni, vigyázni rám, és ez kezdetben jól is esett – de később kezdett terhes lenni ez az anyáskodás.

Ekkor már a cégnél amolyan üzletemberként dolgoztam. És énnekem borzasztóan rossz dolog volt, hogy igazából nem tudtam a magaménak érezni az üzletet, mert nem én hoztam létre. Nem azért működött, mert én is ott voltam. Valószínűleg ez másnak nem okozna gondot, és nagyon sokan vágnak is erre a viszonylag normális életre, de nekem ez már teher volt. Mert én úgy nőtem fel, hogy amit én megcsinálok, az az enyém, és azt tudom irányítani, amit a magaménak mondhatok.

Én nagyon sokat dolgoztam abban az üzletben, a munkám hasznos volt a cégnek. És nagyon szerettem is azt a munkát. De mégis rossz érzés volt, hogy nem az én pénzemmel játszom. Ezért nem tudok olyan döntéseket hozni, amin lehet, hogy egy ideig vesztek, de egyszer mégiscsak bejön. Ez is megzavarta egy idő után a kapcsolatunkat – akár a túlzott anyáskodás.

De ezek talán nem érintettek volna annyira, hogyha nem múlt volna el a szerelem. De elmúlt. Véget ért az izgalmas élet, és a hétköznapi dolgok jöttek a helyébe. Én így nehezen tudtam élni, egyre nehezebben. Sokáig tartott ennek a megszenvedése, de egyszer csak azt mondtam, elég volt, elmegyek. Fogtam a kis cőkmókomat, és elköltöztem.

Nem vittem el semmit az üzletből. Nem volt pénzem, úgy jöttem el, ahogyan belementem ebbe a kapcsolatba. Azt gondoltam, hogy ez így becsületes.

De nem volt ez azért olyan egyszerű. Nem úgy volt, hogy elmentem, és kész. Ez jóval bonyolultabb dolog. Nagyon mély kapcsolat alakult ki közöttünk, és bármennyire elromlott ez az utolsó időben – mégis hiányzott. Nehéz volt megszoknom, hogy már nem tartozunk egymáshoz.

Aztán egy barátomnál laktam mint albérlő. Hihetetlenül jó másfél év volt ez az életemben. Úgy éreztem, szabad vagyok, fiatal vagyok, jó csak úgy élni a világba. Igazi fiatalos lendülettel végigvitt bulizás. Fantasztikusan jó esték, barátok, utazások. Fiatalok vagyunk, egészségesek vagyunk. Élvezzük ki!

Olyan értékeket próbáltunk megtapasztalni, amiket meg lehet majd őrizni, amik fontosak az ember életében. Például: a barátság értéke. Vagy a toleranciáé. Valami kalandos, de nagyon-nagyon jó, igazán megélt élet volt ez. Rengeteg emberrel tartottam a kapcsolatot, buliztunk, vitatkoztunk az életről, eljártunk eseményekre, táborokba.

Talán furcsán hangzik, de minket éppen a különbözőség tartott és tart össze. Ő és én – két teljesen ellentétes egyéniség.

A barátom vörös hajú és fehér a bőre. Én fekete hajú vagyok és kreol bőrű. Ez már magában is különbözőség. Az egyik érzékenyebb, a másik céltudatosabb, határozottabb. Ő képes hajtani, és a legrosszabb állapotában is végig tudja vinni azt, amit elgondolt. Nekem az érzéseim, a hangulataim a fontosabbak.

Neki pont az tetszett, hogy olyan gondolatvilágot ismerhet meg általam, amilyennel ő addig nem találkozott. Nekem pedig ő tudott olyan világot megmutatni, amivel én nem találkoztam addig az életemben.

Én nem szeretek tömeghez tartozni. Én szeretem a szélsőségeket. Azt szeretem az életben, ha valami történik. Az izgalmakat szeretem. Hogy valami rezegjen, valami lobbanjon, lángoljon. A hétköznapi dolgokkal nem tudok mit kezdeni.

Egyik héten azt gondolom, hogy fontos a családi élet. A másik héten úgy érzem, hogy ha ezt választom, akkor mókuskereket hajtok – és én sokkal többre vagyok hivatott.

A 22-es csapdája ez. De biztos, hogy én ettől működöm. Mindig valami mást, valami eltérőt akarok csinálni. Egy jó érzésért, egy jó buliért mindenre képes vagyok.

Én egy kapcsolatot sem tudok úgy elképzelni, hogy ne legyen izgalmas. Hogy mindig ugyanazok a dolgok történjenek benne. Hogy az elején jó, kellemes élmények jönnek, de aztán racionális biztonsági állapotba kerülünk: tévét nézünk, dolgozunk, eszünk. Egy kapcsolatnak arról kell szólnia, hogy folyamatosan meg kell egymást lepnünk valamivel. Mutasson valamit, én is mutassak valamit, ami eddig még nem történt meg velem, ami még nem történt meg övele. Például olyan szellemi izgatottságot, amiről azt érzem, hogy szükségem van rá. Hogy tudjon nagyon erősen veszekedni, vitatkozni, vagy kitalálni valamit. Hozzon mindig olyan állapotba, hogy belülről azt érezzem: ez hű, de izgalmas! Hogy helyzet legyen.

Nekem ez kell.

Nagyon szeretek napokig gondolkodni azon, hogy találjak valami új variációt. Ez az, ami erőt ad nekem. Fél óra alatt csodákat lehet csinálni. Ez izgalomba hoz. Én ilyen vagyok.

Köztük lenni melegséget áraszt

Lakatos Szilvia

– Vannak a romák közt, akik hogyha sérelem éri őket, vagy hogyha más cigányoknál olyat látnak, ami szégyellni való, arra jutnak, hogy jobb messze elkerülni a cigányokat. Az is előfordul, hogy még a rokonaikkal se járnak össze.

Én még csak nem is gondoltam soha arra, hogy kiszakadjak a roma közösségből, az enyéim közül. Pedig hát – a mi családunk se volt egy mintacsalád. Nálunk se volt nagy ritkaság a kiabálás, veszekedés. Az apukám borzasztóan féltékeny volt. Nem volt alkoholista, de amikor ivott, fellármázta a házat a gyanúsítgatásával. Az anyukám nem kiabált vissza – egy részeggel minek feleseljen? – és amikor az apukám kijózanodott, akkor is csak annyit mondott csendesen, hogy ezt most megint mért csináltad? Én voltam az egyedüli, aki rá mertem szólni az apura – énám hallgatott: – Mit kiabálsz folyton az anyukával? Nem ő csal meg téged, hanem te családod meg őt! Az beszél, akinek a háza ég!

Az biztos, hogy szerették a nők az apukámat. Jóképű férfi volt – most is az –, jó testalkatú, jó táncos, fiatal is volt még – 1949-ben született –, mindig csinosan öltözködött, és – hogy is mondjam? – sármja, bája volt. Ez a legjobb szó az ő vonzóerejére. Miránk, gyerekeire is varázsosan hatott az apukánk. Énrám is. Még hogyha mérges is voltam rá a veszekedései miatt. A munkahelyén, meg másutt is, nem győzték dicsérni. Hogy milyen kedves. Hogy milyen aranyos, milyen becsületes. Az agresszivitását otthonra tartogatta.

Én próbáltam vigasztalni az anyukámat, amikor az apu napokig nem jött haza. „Máskor is elment, de mindig visszajött!” Így is volt, mindig hamar visszajött, harminc évig élt együtt az anyukámmal, csak a halál választotta el őket egymástól. Az anyukám halála.

Amikor visszakullogott az apu a lakásba, és fogadkozott, hogy ilyent nem tesz soha többé, az anyukám nem tett neki szemrehányást, megbocsátott. Vagy csak úgy mutatta? De egyszer azt láttam, hogy nagyon bánatos. Haragos is. Megkérdeztem, anyukám, miért bánt annyira éppen ez az eset? Azt mondta, ő különb annál a nőnél, minek csalja meg vele őt az apu. De akkor is csak velem osztotta meg a bánatát.

Az anyukámnak szörnyen nehéz volt az élete. Az anyja eldobta, és a mama nevelte fel – nálunk a nagyanyát nevezik mamának –, de önála is rossz volt a sora. Talán ezért is ment férjhez olyan korán. 15 évesen.

Nos, az anyukám egy csekélység – valami kis lopás – miatt börtönbe került. Fél évig volt bent, közben az élettársa egy másik nőhöz pártolt. Igen, csakhogy volt két gyerekük, és a harmadikkal is állapotos volt már az anyukám. De az apu így is feleségül vette.

Anyám három gyereke három családba került. Az egyiket – a fiút – magánál tartotta az apja és a mostohaanyja, a legkisebbik minálunk nőtt fel, de a harmadikat, egy kislányt, mivel még nagyon kicsi volt, az apja nem vállalta fel. Örökbe adták, és amikor anyuka kijött a börtönből, azt se tudta, milyen nyomon kereshetné. Próbálkozott, de mert nem jutott semmire, belenyugodott, hogy ezt a gyereket tán sose látja többé. Azt a fiát viszont, akit az apja nevelt fel, elég gyakran látta, eljött hozzánk, elmentünk őhöz. Ő is a családunkhoz tartozott.

Egyszer csak beállított hozzánk egy középkorú nő, azzal, hogy az anyukámat keresi. Mikor hazaértem, láttam, hogy ott van egy idegen asszony, ki az? Megmondták, hogy Teri, a féltestvérem. Anyám nem Teréznek nevezte el, az örökbe fogadók adták neki ezt a nevet.

Nagyon örültem, hogy megtalált minket – azt nem tudnám megmondani, honnan tudta meg, hogy hol vagyunk –, hát még az anyukám mennyire örült! Azóta ez a testvérünk is eljár hozzánk. A féltestvéreimmel együtt most már öten vagyunk.

Amikor én megszülettem, a szüleim még a cigánytelepen éltek, aztán vállalati kölcsönrel vettek egy családi házat. Az apu a gázgyárban megbecsült munkás volt, figuráns a geodézek mellett. 25 évig dolgozott azon a helyen.

Aztán eljött a cigánytelepről még két-három roma család, nem akartak már sárból tapasztott kunyhóban élni. A Mohácsi utcába költöztek, ahol addig csupa magyar lakott. De ahogyan a lovári cigány családok odaköltöztek, úgy futottak el onnan a magyarok. Újabb és újabb roma családok jöttek a szoba-kiskonyhás sorházakba, újabb és újabb magyar családok nem akartak velük egy utcában élni. Úgyhogy most az a hosszú, egyenes utca, a belvárostól úgy húszpercnyire – bár maradtak ott azért magyarok, – ha nem is cigánytelep, de romák lakta hely. Hetven roma felnőtt és gyerek él ott. Nincs meg már az a zárt közösség, ami volt, de én azt tartom, hogy azért ez közösség ma is. A hagyomány is összeköti őket. A sorsuk is majdnem egyforma. Sajnos. Mert ez szomorú sors.

Nincs munkájuk. Őket küldték el legelőször, amikor a gyárakat felszámolták.

Szakképzetlenek, iskolázatlanok – nem is tudnák iskolába járatni a gyerekeiket, mert még cipőt se tudnak adni a lábukra. És nemcsak a szegénységet hozta meg a munkanélküliség, hanem a morális leépülést is.

Még drogosok is vannak közöttük. Nem sokan, de akadnak. Van, aki kíváncsiságból próbálja ki ezt, a többiek meg azért, mert torokszorítóan kilátástalan a helyzetük, és ki akarnak ebből menekülni. A kemény drogra nincsen pénzük, hát marad a ragasztószer, és a nylonzacskó a fejen. Az egyiknek felesége, gyereke van, és szörnyű látni, ahogyan leépül.

De mégsem a kábítószerelés a fő baj ebben az utcában – mert a többség azért nem nyúl semmiféle szerhez –, hanem a teljes letargia. Látják, reménytelen, hogy munkához jussanak, hát abbahagyják a próbálkozást.

Borzalmas érzés volt, amikor egy huszoneves fiatal férfi odajött hozzám: voltam a munkaügyi központban, hogy segílyt kérjek, és azt vágta oda a tisztviselő: Magának nem jár, mert börtönben volt! – Akkor mit csináljak? Csaljak? Lopjak? – Hát, hogyha megint be akar kerülni... Maga tudja! Már önmagában ez a cinikus válasz is rémületes, de még inkább az, hogy fehéren-feketén azt kellett látnia ennek a fiatalembernek, hogy nincs kiút.

Munkát nem kap, mert másnak se jut, hát még annak, aki most jött ki a börtönből, segílyt nem kaphat, mert börtönben ült. Marad az, hogy elmegy lopni, és megint lecsukják. Aki egyszer börtönben ült, az mind visszaeső lett a Mohácsi utcában, mert nem maradt más hátra, mint a bűnözés. És a többieknek? Akik nem mentek el lopni? Mi marad hátra?

Megteszem értük, amit csak tudok. Ellátom őket információval, kieszközölök nekik egy kis segílyt, megírom a kérvényeiket, meglátogatom őket a börtönben. Valami kis kiutat ajánlok – de nem fordíthatok a sorsukon.

Most, hogy önkormányzati képviselőnek választottak, sok a tervem. Legelőször is felkeresem a nonprofit szervezeteket – mit tudnánk tenni közösen? A munkához juttatás lenne itt a legnagyobb segítség. És a lakásépítési program. És a továbbtanulás. És még mi mindenre lenne szükség! Csodát nem tehetek. De valamit azért mégis.

Annakidején nekem is nehéz volt munkához jutnom.

Meghirdettek egy felszolgálói állást, odamentem, rámnéztek: sajnos, már betelt! Ez így ment sokáig.

Amikor végre munkához jutottam, egy szakács gyerek, akivel azonos műszakba kerültem volna, lármát csapott. Egy cigánylánnyal dolgozzon együtt? Szó se lehet róla. Jó, áttettek engem a másik műszakba. Telt az idő, megbetegedett egy felszolgálónő, én kerültem a helyére. A szakács gyerek mellé. Húzta az orrát, de nem volt mit tennie. Kedves voltam hozzá, látta, hogy értem a dolgomat – úgyhogy amikor visszamentem a saját műszakomba, ez a szakács gyerek már sajnálkozott, hogy mostantól fogva nem dolgozom vele. – Te okos vagy, kedves vagy, nem olyan vagy, mint a többi cigánylány. Ezt mondta.

Engem megkedvelt. De a többi cigányt utána is szerette elkerülni. Az előítélet. Borzasztóan nehéz feloldani ezt.

Nekem sikerült, a magam személyében. Én a vendégek szemében sohase láttam idegenkedést. Mindenkihez kedves vagyok, nem ügyetlenkedem, nem figyelek másra, csak hogy a vendég elégedett legyen. Értem a szakmámat. Biztosan ezért.

Gyönyörű, exkluzív kávéház ez, minőségi hely a belvárosban. Szép a környezete, különlegesen a bútorai, és a kávéja is különlegesen finom. Nemcsak a vendégkör fogadott el engem, hanem a kollégák is. Igazán. Soha meg nem bántana, aki már ismer, de ha bemegyek egy másik kávéházba, úgy utánam néznek! Éppen csak, hogy nem kiabálják rám, hogy te cigány.

Amikor egyszer a barátnőmmel, aki nem cigány, a BNV-n voltunk és az egyik standon nézelődtünk, az eladónő folyton ott lógott a nyakunkban, egy percre se vette le a szemét rólam, leste, hogy nem lopok-e el a pultról valamit. A barátnőm úgy felháborodott ezen, hogy alig győztem lecsillapítani. Engem nem rázott meg ez a dolog annyira, mint őt. Sokszor láttam-hallottam ilyent. De azért... ha gyanakszik, mert valamikor meglopta egy cigány, hát legalább tapintatosabban tenné!

Sok olyan barátnőm van, aki nem cigány. Ők nagyon bíztattak arra, hogy továbbtanuljak. Nekem szerencsém volt. A tanáraimmal is. A barátnőimmal is. Azzal a közösséggel is, ahova 14 éves koromban bekerültem. Én szeretek sok emberrel együtt lenni, szeretem mindenfélével elfoglalni magam. Énekarba jártam. Lövész körbe jártam. Még tűzoltó körbe is. Mindenben benne voltam, amiben csak lehetett. Ezek az elfoglaltságok, az összetartó közösség, amely körül voltam – és az is, hogy szerettek, megbecsültek –, alakítottak olyanná, amilyen vagyok.

Arra is az egyik barátnőm ösztönzött, hogy számviteli főiskolán tanuljak tovább. Ő odajárt, és biztatott, hogy próbáljam meg én is, hátha sikerül. Mondtam, úgyse vennének fel egy cigánylányt, de a barátnőm egyre azt mondta, hogy ne félj, menni fog. És igaza lett. Felvettek. Arra is ez a barátnőm biztatott, hogy jelentkezzem az egyetemre. Oda is felvettek. És közben felszolgáltam a kávéházban. Hát bizony, nem volt könnyű. Nappal az egyetem, késő estig a vendéglő – de muszáj volt dolgoznom. A gyermekeimet ne érje kár amiatt, hogy az anyjuk egyetemre jár.

De hát nagyon-nagyon mellettem állt mindig a férjem. Az anyósom is, meg az anyukám. Ha ők nem veszik le rólam az otthoni munkát, nem tehettem volna mást, minthogy kimaradok az egyetemről.

Magyar ember lett a férjem. Cigány nem is lehetett volna. Igen, mert érettségi előtt nem akartam férjhez menni. Nálunk 15-16 éves korukban nősülnek meg a fiúk, így egy a lány, ha idősebb ennél, nem talál férjnek valót. A férjem szakács. Négy évig járt hozzánk, de az apja nem akarta, hogy cigánylányt vegyen el. Aztán mégiscsak összeházasodtunk – és jól sikerült a házasságom. A férjem annyira partner mindenben, hogy az egyenesen fantasztikus.

Hogy mit jelent számomra a roma közösség? És hogy egyáltalán közösség-e ez ma is? Én annak érzem. Ott vagyunk a temetéseken, a cigánybálokon, találkozunk a piacon, eljárunk egymáshoz. Ha én elmegyek valahova, mindenki tudja, hogy ki vagyok. Az emberek bíznak bennem, méltányolják, okosnak tartják, hogy egyetemre járok. Próbálok megmagyarázni nekik, hogy az ő gyerekeik is juthatnának valamire, hogyha tanulnának.

A magyar barátaim között is jól érzem magam, de én a magyarok között is cigány vagyok. Az enyéim közt lenni: melegséget áraszt, az odatartozás érzetét nyújtja az embernek. De ez nem gondolkodás, töprengés dolga, hanem olyan természetes, mint az, hogy levegőt veszek.

Ami a cigány nyelvet illeti... az anyukám cigányul szólt hozzám, én meg magyarul válaszoltam neki. Egyszer rokonok jöttek el hozzánk, Dániából. Ővelük csak cigányul tudunk beszélni, mert ők nem értették a magyar szót, mi meg se az angol, se a dán. Később én mentem el hozzájuk látogatóba, és ott is csak cigányul beszélünk egymással.

Ők odahaza zárt közösségben élnek. Nagyon-nagyon összetartó erejű közösség ez, szeretik, segítik egymást. Náluk is fontos, hogy a lány szűzen menjen a házasságba, még mindig tarka szoknyában járnak, de hosszúban, modernben. A férfiaknak ott is nagyobb a tekintélyük, mint a nőknek. De ők sokkal-sokkal jobban élnek, mint nálunk a romák. Szociális lakásokban laknak, de ezek gyönyörű lakások, a berendezésük is szép, háztartási gépekkel jól el vannak látva, és autója is van mindenkinek. A gyerekek rendszeren járnak iskolába, cigányul is tudnak, dánul is, angolul is, és aki dolgozni akar, az talál munkát.

De hogy visszatérjek arra, hogy még mindig közösség-e a pécsi roma világ... elmondom, hogy milyen volt az anyukám temetése. Ennyi embert még nem láttak együtt a városban. Tele volt az utca cigányokkal. Egy egyszerű, tanulatlan cigányasszony temetésén!

Mindent én intéztem, a temetkezési vállalatától kezdve a virágokon át a koporsóig, de mint-hogyha köd lett volna előttem: intézkedtem, de tulajdonképpen nem voltam magamnál. Olyan hirtelen történt!

Az anyukám központi személy volt az életemben. Írni-olvasni nem tudott, de nagyon értelmes asszony volt, és úgy ismerte az életet, ahogy kevesen. És a legszebb értékeket adta át nekünk. A becsületességet. A szeretetet.

Két és fél éve annak, hogy elvesztettük őt.

Vakbélműtéttel megoperálták. Nem sikerült a műtét, se a második, se a harmadik. A negyedik után azt mondták az orvosok, hogy most már nyugodtak lehetünk, minden rendben van, de nem volt rendben, mert az anyukám nem szokott panaszkodni, és most panaszkodott, hogy rosszul érzi magát. Aztán egy napon, hajnalban, fuldokolni kezdett. Mire odaért az orvos, már nem élt. A szíve felmondta a szolgálatot. Az apukám kezében halt meg.

52 éves volt. Nagyon szerettem. Azóta se tudom ezt a sokkot kiheverni.

Én nem voltam a szüleimnél, amikor ő meghalt, csak utána mondták a testvéreim, hogy az anyukám mindent megérezett előre. Álmodott. Hívták a halottak. A rokonok és az ismerősök. Én most meg fogok halni, mondta a húgomnak sírva. Az álmodok igazak. És hajnalra csakugyan meghalt.

Nem tudtak engem telefonon elérni, csak délután mentem el hozzájuk, akkor mondta el a húgom, hogy mi történt. Értetlenül álltam az ágya előtt. Az nem lehet, hogy már nem lélegzik az anyukám. Az nem lehet. Hiszen tegnap délután még beszéltem vele.

Addigra már futótűzként terjedt el a hír, és estére jöttek is a halottvirrasztók. Sokan voltak. Amíg nem temették el az anyukámat, minden este jöttek, de a legtöbben az utolsó napon. Ez úgy történik, hogy gyertyák égnek, és az emberek beszélgetnek egymással. Elsősorban a halotról, a haláláról. Mi is volt? Hogyan történt? Az anyukámat nagyon szerették. És a mai napig is mindenki jó véleménnyel van róla. Hogy milyen tiszta asszony volt. Milyen ügyes. Milyen szép volt. Milyen jószívű.

Másnap én meg az apukám erőt vettünk magunkon, és intézkedtünk. Főleg én. Elvittük az anyukám ruháját – cigányruhát, mert ő mindig cigányosan öltözött –, és abba öltöztettük fel őt. Apukám még a fülbevalóját is betette.

Mi mindenkől a legszebbet adtuk meg az anyukámnak. Fehér érckoporsója volt, és virág, rengeteg virág. Az anyukám nagyon szerette a virágokat. Cigányzenészek kísérték végig a menetet – az én anyukám temetésén! Nem hívtuk őket. Maguktól jöttek. Ragaszkodtak hozzá, hogy végigkísérjék a temetési menetet. Hát hogyan érezném, hogy ehhez a közösséghez tartozom!

A testvéreim hol elsápadtak, hol elpirultak, az apukám is úgy nézett ki, mint aki az ájuláshoz van közel. Egyszer én is majdnem elájultam, a bátyám fogott meg, aki mögöttem állt. Aztán összeszedtem magam. Mi lesz, hogyha én is összeroppanok!

Itt vigasztalásról nem lehetett beszélni. És mégis, valami vigaszt adott, hogy ennyi ember együtt érez velem. Hát ezt jelenti minálunk még most is a közösség.

Mit ér az élet, ha nem fűszerezi az ember

Bangó Nándor

– A mi községünkben, de a szomszédos Nagylócon és Endrefalván is azért haragszanak a cigányokra, mert – úgy mondják – ők jobban élnek, mint a magyarok. Hát, én nem néztem utána, de lehet, hogy így van.

Persze akadnak itt is lusta emberek, meg élhetetlenek, meg szerencsétlen sorsúak – énszerintem úgy az egyötödük –, de a nyolcszáz romából úgy hatszáz-hatszázötven boldogul. Ki többre vitte, ki kevesebbre, de aki kevesebbre, annak is megvan a rendes megélhetése. Így van. Jól tetszett hallani! Nyolcszázból hatszáz. Van ilyen még az országban? Nem hiszem.

Onnan indult ki minden, hogy volt itt, és harminc éven át virágzott egy szegkovács szövetkezet. Háromszáz ember kalapált ott, az ősi cigány foglalkozást üzve, igen becsületesen, igen szorgalmasan. Itt nem úgy volt, mint sok helyütt, hogy bérfizetések után megy a dínom-dánom, és amíg telik a pénzből, addig kerülik a munkát. Nem. Rácz Béla, a szövetkezet vezetője – a feleségem nagybátyja egyébként – vasfegyelmet tartott. Nem mondom, néha egy-két pofon is kijárt annak, aki rossz fát tett a tűzre. Ha nem ment másként.

Az emberek már kezdettől megszokták, hogy itt nincs kibúvó: a nap minden részében keményen melózni kell, no de a borítékban mindig annyi pénz volt, hogy rendesen meg tudtak élni. Nem tették kockára ezt a jó helyet csak azért, hogy néhanapján kirúgjanak a hámból.

Az én apám is ebben a ktsz-ben dolgozott mint bádogos. Elvégezte a munkáját becsülettel – szeretetreméltó, sokat mókázó ember volt, de nem iparkodott, hogy többre jusson. Hanem az anyám! Annak a kezében minden arannyá változott. Amint külföldre lehetett utazni, ő már ment is, ezt-azt beszerzett kintről, aztán szedte a lábát, hogy túladjon a portékán. Akkor még a hét gyereket is neki kellett ellátnia – nem is tudom, hogyan tellett még arra is ideje, hogy emellett földet is vállaljon művelésre.

Nagyon szerettem az anyámat. De nemcsak én. Közkedvelt volt ő a környéken a romák közt is, a magyarok közt is. Bizony.

A rokonaim is – akik szintén a ktsz-nél dolgoztak – iparkodtak, hogy jusson a családnak arra, amire kell. Mint zenészek többet kerestek az esküvőkön, temetéseken, multságokon, mint a szegkovácsműhelyben. Fokozatosan átköltöztek az alvégi meg a felvégi cigánytelepekről a faluba, volt olyan tehetőségük, hogy szebb lakást építsenek maguknak a réginél. Az alvégi cigánytelep egyébként meg is szűnt azóta, és ezáltal is sok minden megváltozott. A hagyományokhoz is már alig-alig maradtunk hűek. És habár tudtunk cigányul, de magyarul beszéltünk.

Aztán jött a rendszerváltás.

Az elnök otthagya a ktsz-t, és merészebb vállalkozásba fogott, akit utána tettek meg elnöknek, az már nem tudta ottfogni az embereket. Szerteszét szaladtak, volt, aki élelmiszerboltot, zöldség-gyümölcs üzletet, presszót, kocsmát nyitott, mások, akik ilyesmibe nem tudtak – vagy nem mertek – belevágni, az új vállalkozókhoz pártoltak át. Azért olyanok is akadtak, akik a szövetkezet mellett tették le a garast. Úgyhogy aki dolgozni akart, az megtalálta a számítását.

Énnekem üvegfüvő a tanult szakmám, szép munka ez, szerettem is, de tíz év után már nem bírtam tovább a nagy meleget és a három műszakot, így lettem gépkocsivezető. Aztán, látva, hogy az új vállalkozók szépen mennek előre, kedvem támadt, hogy én is belevágjak. És nekem is sikerült.

Szorgalom kell ehhez, iparkodás, akarat erő, az elhatározottság, hogy valamibe belekezek, ha az nem megy, hát akkor másra váltok, vagy meghagyom a régit is, meg az új mellett is kitartok – és ami még nagyon kell hozzá, az az összefogás. Az összefogás! Mert nekem – se pénzem, se tapasztalatom. No, ilyenkor összejött az egész rokonság. Ki meghizlalta a maga ötleteivel az enyémet, ki pénzt kölcsönzött nekem, ki a maga vállalkozásából adott át a kezdéshez embereket. Amikor aztán én megtollasodtam, hozzám fordultak az újonnan kezdők, és természetes volt, hogy én sem tagadtam meg a segítséget. És ez nem egyszer, hanem sokszor megisméltődött.

Egyszer aztán, sajnos, másra fordultak a dolgok. Ma már nem segítőtársak vagyunk, hanem versenytársak. De úgy, hogy aki eggyel hátrább fut, az a könyökével löki el az előtte levőt. Ahelyett, hogy új terepet keresne, inkább a másikat cserkészi be. Elhódítja a munkaterületét, átszikipkázza a munkásait – így megy ez. Még a testvérek se egyeznek ki ma már egymással.

Azelőtt, ha volt egy darab kenyérünk, azt kettétörtük, hogy másnak is jusson. De ma már!

Azt hiszem, azért van ez, mert most mindenből több van, mint ami elég. A zöldségkereskedőkből. Az építési vállalkozókból. És hogy miért teremtettünk magunknak a mieink közül konkurenciát? Mért nem valami másba fogott bele egyikünk-másikunk?

Azért, mert minden máshoz komoly tőke kellett, nekünk meg éppen az hiányzott. Csak egymásba kapaszkodva juthattunk el valahova is, de a másiknak se volt annyija, hogy sokat adjon. Amennyi a zöldségkereskedéshez kellett, azt ki tudtuk állítani. Az építőiparral meg úgy álltunk, hogy a fővállalkozótól kaptuk a munkát és az eszközöket. Mi aztán megcsináltuk, amit megrendeltek tőlünk.

Én is úgy gondolkodtam, ahogyan a többiek. Ahhoz, hogy zöldségkereskedő legyek, nem sok pénz kell, hanem tengernyi munka. Majd ha azon megszédem magam, egy lépéssel följebb is léphetek.

Karancskeszin nyitottam egy boltot, az áruért mindennap leutaztam Budapestre, volt úgy, hogy ugyanazon a napon kétszer is megfordultam. Öt községet láttam el zöldséggel, gyümölcscsel.

Nem is bírtam már fizikailag azt a borzasztó nagy hajszát. 81-től 91-ig. Majdnem tíz évig. Éreztem, ha így folytatom, tönkremegyek fizikailag.

Hát léptem egyet. Belevágtam az építőiparba. Egy élelmiszerboltot megtartottam – a feleségem vezeti –, mert azt tapasztaltam, hogy jó dolog több lábon állni. Ha az egyik valami miatt befuccsol, akkor a másikra még mindig számíthatok.

Én is úgy kezdtem, mint a többi Nógrád megyei cigány vállalkozó. Bejártuk az országot, kilincselünk munkáért, lejártuk a lábunkat megfelelő munkaerőket keresve, mindünket először egy kicsit bizalmatlanul fogadtak, de amikor látták, hogy minden rendben ment, már bizalommal adták a következő munkát. Meg a következőt. Mind sokat buktunk is, mert a tandíjat meg kell fizetni, de nem adtuk fel – és sikerült. Persze olyanok is voltak, akik kiestek a rostán.

Ez az asztalosüzem, ami most lát itt, már egészen más vállalkozás, mint az építkezés. Itt már nem áll a hátam mögött egy fővállalkozó. Saját fejem után mehetek. Amikor belefogtam,

akkor már volt tőkém a befektetéshez – az asztalossághoz nem érttem, de nem nekem kell értenem hozzá, hanem az embereimnek. Kikeresni a megfelelőket – ez már olyan művészet, amihez konyítok valamit. Ahhoz is értek, hogy felkutassam a munkát, ahhoz is, hogy összeszedjem az embereket. Hát elindultam, és mondhatom, hogy nem kellett megbánnom. Hiszen éppen az tetszett benne, hogy nem parancsol senki, bátran mehetek a magam feje után.

Nagyon szeretek a magam feje után menni. És amit nyerek az ötleteim által, azt nem felélem, hanem megint csak befektetem.

A legújabb vállalkozásom egy gumiüzem. A termelőszövetkezet el akarta adni, én meg mindjárt rá is csaptam, mert látok benne fantáziát. Meg azért is csaptam rá, mert szeretek mindig újabbra és újabbra belevágni.

Tíz embernek adok ezzel munkát. Egyelőre. De majd meglátjuk, hogy mit hoz a jövő.

Így tehát most már négyfélével foglalkozom. Az építőiparral, a faárugyártással, a gumiüzemmel – és az élelmiszerüzlet is megmaradt.

És máris forog az agyam, hogy mi következzen legközelebb.

Először is, az asztalosüzemet akarom fejleszteni. Most feldarabolva kapjuk a faanyagot, de veszek majd egy nagy fűrészgépet, és akkor a folyamat itt kezdődik, és itt is végződik majd a szállítással. Szeretném bővíteni ezt a telepet is, felhúzni egy modern irodaházat, és lenne ott egy bemutatóterem. És ha szeretném, meg is csinálom.

De ne gondolja, hogy emellett nem marad idő a családra meg a szórakozásra. Mit érne az élet, ha nem fűszerezné az ember?

Elmondom egy napomat. Fél hétkor kelek, megkávézom. Ha nem kell Pestre mennem, akkor héttől háromig itthon dolgozom. Minden reggel megfürdöm, minden reggel megborotválkozom: ez nem maradhat el. Tizenkettőkor hazaszaladok, az asszony már vár az ebéddel. Beszélgetünk tíz percet, kávézunk, aztán vissza az üzembe. Délután, ha hazamegyek, az unokám az első: Szabina lányom kisgyereke. Utána elmegyek a sógoromhoz, akinek egy presszója van, ott összejönnek a sógorok, a testvérek, elbeszélgetünk egy-két órát, mert azért annyira nem távolodtunk el egymástól, hogy azt az egy-két órát ne töltsük el együtt jóízűen. Hazamegyek. Jönnek a kisebbik lányomé. Tévészgetünk, beszélgetünk tíz óráig, utána lefekvés. Úgyhogy megvan a nyolc óra alvás is, a szórakozás is a munka után.

Hogy lehet ezt elérni? Nincsen ebben se bűvészet, se titok. Csak az kell, hogy megbízzak azokban, akikkel dolgozom. Megvannak a megfelelő szakembereim, akik értik a dolgukat. Brigádvezetők, üzemvezetők, a titkárnőm, a könyvelőm. Nem kell a körmükre nézni, és nem is akarok.

Az első lépést én teszem meg, mert én hozom a megrendeléseket – ehhez én értek a legjobban –, aztán együtt megyünk el a munkát megnézni, együtt csináljuk meg az árajánlatot. Ennyi. És várjuk, hogy ezt a megrendelő elfogadja-e. Ha megegyezünk, onnan kezdve egyedül az üzemvezetőé a terep. Szakmailag ő van otthon. Én miért ne bíznék benne, hogy jól csinálja? Ha valakit el kell küldeni, ő küldi el. Én nem szólok bele. Vegyük az asztalosüzemet. Van úgy, hogy egy hétig feléje se nézek, mert Pesten van dolgom, de ilyenkor is minden rendben megy – hát akkor? Tegyek-vegyek, fontoskodjam? Ez nem az én formám. A vállalkozónak nem kell agyonhajszolnia magát. Tiszta marad a feje, és megszülethetnek az ötletek.

De nem pusztán a maga dolgaiban törí a fejét az ember, én legalábbis szeretek mások dolgaiban is ügyködni. A Nógrád megyei roma vállalkozók szövetségénél. A Nógrád megyei önkormányzati testületben is, habár...

Nagy tervekkel mentem oda, nagy ötletekkel. A városszépítésről. A kultúráról. A sportról. Színesebb lehetne akkor az élet. A romák munkához juttatásáról. Az öregek otthonáról. Nem üres tarsolyból húztam ki az ötleteket: mögöttem volt az a húsz roma vállalkozó, akik szívesen benne lettek volna sok mindenben. Azt gondolja, hogy kellett ez valakinek is? Akármit indítványoztam, mindig leszavazták. Mi, hát az mind butaság, amit jóakarattal elmondtam nekik? Egyedül maradtam az ötleteimmel. Akkor mi a csudának üljek ott? Lassacskán elmaradtam. Talán azért nem kértek a vállalkozókból, mert romák? Nem merem ezt állítani. De ez is megfordul az ember fejében.

No, hogy azért valami jót is mondjak, ér valamit ez a roma vállalkozói szövetség. Kezdünk lassan visszaállni a régi kerékvágásba. Már megint van olyan, hogy az egyik segít a másikon. Iparkodunk, hogy minél több roma ember találjon megfelelő megélhetést.

A legszebb segítség – én azt hiszem – mégis az volt, amikor, látva, hogy vannak olyan roma gyerekek, akik sohase ebédelnek az iskolában, mert szegények, befizettük az ebédjüket az év elejétől a legvégéig. 37 gyereknek. A húsz roma vállalkozó. Erre igazán büszke vagyok.

Nem mondhatom gazdagnak magam. Még csak nagyon jómódúnak sem. Nem akarok én villogni, normális életet akarok élni, a közepesnél egy kicsit talán jobb szinten.

De azért... ki tudja... talán 2-3 év múlva... ha minden vállalkozásom befut – és miért ne futna be –, tényleg elmondhatom majd magamról, hogy gazdag vagyok. És nem görbe utakon. Adó, társadalombiztosítás... énnálam rendben van. Szóval... tisztességesen is lehet.

És hogy boldog vagyok-e? Igen. Boldog. Megmondom, miért. Azóta vagyok boldog, amióta ebben a székben ülök. Hogy elértem azt, hogy nekem üzemem van, és száz embernek tudok munkát adni – felerészben romáknak. De ha még többnek tudnék munkát adni, még boldogabb lennék.

Azelőtt is voltak ötleteim, csak nem volt pénzem a véghezvitelére. De most, amit meg akarok valósítani, azt kilencvenkilenc százalékban meg is tudom. Hát akkor hogyan lennék boldog?

Egy ugrásnyira a világségtől

Lakatos Pál

– Cigánynak születtem, ez igaz, de – szerencsém volt, vagy nem tudom miért – kisgyerekkorom óta egyszer se volt olyan eset, hogy valaki ezt akárcsak megemlítette volna. Várjunk csak. Gondolkodom. De nem. Még csak célzást se tett erre soha senki. A sporttársak aztán igazán nem.

Egyvalamire emlékszem, de ez még gyerekkoromban volt.

Egy csapat gyerek egyszer csúfokodva rámkiabálta, hogy cigány! Cigány! Cigány! Akkor nehezen tudtam elviselni, azóta nem tudom elfelejteni. Ezért örülök, hogy a kislányomnak szőke a haja és világos a bőre. Nem látszik rajta, hogy cigány – megmenekül attól, hogy ezt valaki is rákiabálja. Mégse bánom, hogy szerepelek ebben a könyvben. Sőt. Örülök neki, hogy engem is a sikeres romák közé sorolnak.

A szüleim Csepelen dolgoztak, a vasműben. Az anyu raktári munkás volt, az apu öntő. Rendesen kerestek, mindent meg tudtak adni a gyerekeknek – mind a négyünk szakmát tanult. Én a lakatos szakmát választottam.

S hogy miért is voltam éppen a bokszolásban sikeres? Hát – nem úgy indult el az életem, hogy... Szóval, én nagyon későn kezdtem el a versenyzői pályafutásomat. 12 éves koromban ugyan kipróbáltam magam a Csepel SC ökölvívó szakosztályában, de mivel ott sikereken, finoman szólva, nem bővelkedhettem, elkönyveltem magamban, hogy énnekem ez nem megy, és kimaradtam. Már 18 éves voltam, amikor egyszerre csak arra húzott valami, hogy... jó lenne elmenni a sportklubba, hátha van még, aki kölyökkoromból visszaemlékszik rám. Nagyon jó érzés volt, hogy ez is, az is odajött: Szervusz, Palika!

Aztán – habár jól sikerült az első próbálkozásom – vita volt arról, van-e értelme ebben a korban újratekinteni. A legtöbben nullának vették annak az esélyét, hogy ez énnekem sikerülhet. Mégis ott maradhattam, mert az edző – Rakovszky Tibi bácsi – úgy látta, annyi ebben a fiúban a küzdeni akarás, hogy még élsportoló is lehet belőle. Adjuk meg neki a bizalmat! Ha a Tibi bácsi így gondolja, hát akkor legyen! És nem küldtek el.

Amikor egy budapesti bajnokságon második lettem, akkor már nem volt vita arról, hogy lesz belőlem valami, vagy csak az időt pocsékolják velem. De ha a Tibi bácsi nem lát meg bennem valamit akkor, amikor még semmit se tudtam, és nem fordít rám annyi időt, nem biztat annyira, talán elveszítem a kedvemet, és megint kimaradok. Kár lett volna.

Mi az, amiért a Tibi bácsi fantáziát láthatott bennem? Hogyan képzelel el ő a jó bokszolót?

Hát úgy, hogy ütemes legyen a mozgása, jó legyen a szeme – hogy éberem követhesse az ellenfél minden mozdulatát, és meg tudja előzni őt. És gyors legyen. A gyorsaság ennél a sportnál a legfontosabb. Ez egy született adottság – tanulni lehet, de igazán megtanulni nem. Én gyors vagyok. Ez az erősségem. Ezzel tudtam egy olyan ellenfelet legyőzni, aki az első helyen állt a junior élvonalában. Amikor megvertem őt, azt mondta az edzőm: várj csak, te leszel az ország legjobb bokszolója.

Hittem neki, mert magamban is hittem – nem akkor, amikor már elkezdődött egy sikersorozat, hanem már sokkal előbb. Gyerekkoromban. Én akkor – hogy is mondjam? – világbajnoki aranyról álmodoztam. Sőt, nemcsak álmodoztam, hanem feltettem magamban, hogy én leszek a legjobb valamiben a világon. Hogy miben? Azt még nem tudtam kitalálni. De hogy vala-

miben – annyi bizonyos. Persze nem beszéltem róla, mert tudtam, hogy kinevetnének – csak az öcsémnek mondtam el, és ő nem nevetett. Aztán hosszú éveken át nem látszott, hogy ebből lehet valami. Csak a Tibi bácsi ébresztette fel – már szinte felnőtt koromban – újra a becs-vágyamat.

Belefogtam.

De hogyha visszagondolok azokra az időkre, hát az biztos, hogy kutya nehéz volt. Hajnali hattól délután kettőig a műhely, háromtól az edzés. Nyolckor haza. Vacsora – és be az ágyba. Kora hajnalban megint ébresztő. Műhely – edzés, műhely – edzés. Nemcsak télen – nyáron is. Ilyenkor eszembe jutott néha, hogy de jó volna kimenni a strandra – de hogy kihagyjak egy edzést a lubickolásért – hát azt nem. És mindezért egy fillért se kaptam soha.

A szüleim látták, hogy milyen kimerült vagyok, mondták is, Palika, mikor hagyod abba, tönkremész – én azt feleltem nekik, hogy ez jó fáradtság. Jólesik, mert én imádom a bokszolást. Majd még – meglátjátok – jönnek a nagy győzelmek is, és akkor együtt fogunk örülni. Ezzel bíztattam őket.

Elmúlt egy év. 19 éves lettem, és akkor már nagyon, de nagyon számítottam arra, hogy ez az év meghozza azt, amit el akarok érní. Ez az elérendő valami az volt a szememben, hogy végre legyőzzem az Isaszegit. Ő nemcsak Magyarországon volt bajnok, hanem az egész világon az élmezőnyhöz tartozott. Háromszor már kiállt velem, mind a háromszor megvert, de számítottam rá, hogy most behozom azt a kis hátrányt, mert kevés kellett volna ahhoz, hogy győzzek.

1989 szeptemberében álltam ki vele újra. A Bocskai-émlékversenyen. Akkor már a Budapesti Honvédnél játszottam, mert a Csepelnél az ökölvívó szakosztályt megszüntették.

Badari Tibor volt akkor az edzőm, ő nagyon sokat foglalkozott velem, és bíztatott, higgyek benne erősen, hogy győzök, és akkor biztosan győzni fogok. Én erősen hittem ebben, és úgy mentem a ringbe, hogy én az Isaszegit most már egész biztos hogy megverem. És meg is vertem.

A gyorsaságom volt, ami meghozta ezt. Mindig megelőztem az ellenfelemet a balegyenesemmel, és ettől tudtam kibontakozni. Vigyázni kellett, nehogy a jobb kezével üssön. Nagyon vigyáztam erre.

Éreztem, hogy én győztem, és mégis szorongva vártam, hogy kinek a nevét hallom a következő pillanatban. Az övét – vagy az enyémet. Az enyémet hallottam. Sose szerettem így a nevemet!

Erre senki se számított. Legyőzték a magyar bajnokot! Valaki, akinek addig a nevét se ismerték! Azóta többször is legyőztem őt is és másokat is, de soha nem éreztem ahhoz fogható örömet, mint ennél az első nagy győzelemnél.

Akkor én katona voltam. Sportszázadba kerültem, mint a Budapesti Honvéd játékosa, és életemben először történt meg, hogy minden időmet és erőmet a sportra fordíthattam. Úgyhogy a katonaság egyenesen megváltás volt a számomra, nem teher.

Ahogy leszereltem – 1989 decemberében –, a Budapesti Honvédnél is megszüntették az ökölvívó szakosztályt. Ekkor kerültem én át a Vasashoz. Itt már úgy fogadtak, mint aki legyőzte az magyar bajnokot. De jó érzés volt! És aztán – élsportoló lettem. Akkor már fizetésért sportolhattam. Az is nagyon jó volt.

Jött az országos bajnokság. A súlycsoportomban megint a szülői bronzérmes Isaszegivel álltam szemben. Ő már hét évvel azelőtt is felkészült versenyző volt, én meg csak nemrégiben lettem az – és legyőztem őt. És azóta is tartom a magyar bajnokságot. Hát mégsem azoknak

volt igazuk, akik annakidején azt mondták, hogy én már lekéstem a versenyszerű bokszolásról, hanem a Tibi bácsinak lett igaza.

Akkor már nemcsak a szüleim és a testvérem szurkolt nekem. Volt egy barátnőm is. Félig magyar lány, félig cigány. Egy közös ismerősünk mutatta be, aztán egészen véletlenül összetalálkoztunk egy szórakozóhelyen. Nagyon csinos lány volt – még ma is igen csinos. Manöken alkat, volt is manöken egy ideig. 1992-ben lett a feleségem.

1991, Európa-bajnokság. Előtte már megvertem az Európa-bajnok Munchiant, így mehettem ki azután Göteborgba. De ott már nem tudtam megverni őt. Csak bronzérmes lettem. Nagy csalódás volt ez, igazi kudarc. A bronzérem? Igen, mert én az aranyra számítottam. Nagyon. A bronzéremnek – mintha az semmiség lett volna – nem tudtam akkor igazán örülni.

Az olimpián már jaj, de nagyon beértem volna a bronzéremmel! De csak hatodik lettem. Ez tényleg kudarc volt. Sokáig nem is tudtam kiheverni, és már komolyan foglalkoztam azzal, hogy abbahagyom. Amíg nem késő. Az edzőm adta vissza megint az önbizalmamat. Ami most nem ment, sikerülhet még egy másik alkalommal.

Hát azt az egyet nem tudtam megszerezni. Az aranyat. De az ezüstöt!... Arra nagyon pályáztam.

Háthogyha egyszer mégis... Hinni kellett benne. És edzeni. És versenyezni. És felkészülni nemcsak fizikailag, hanem lelkileg is. És megharcolni minden dekáért.

Igen, mert a súlycsoportomban nem lehettem több 48 kilónál. Ha több vagyok, akkor ki se állhatok a versenyeken. Így hát a dekákért is meg kellett küzdeni.

Az étrendem teljesen megváltozott, amióta versenyző vagyok. Zsíros ételről szó se lehet, de a saláták és a baromfiúsok jöhetnek. No de, hogy be tudjam tartani, ahhoz az is kellett, hogy azok a saláták meg baromfiak ízesek, változatosak legyenek. Ebben nem volt hiba.

Az anyu nagyon jól tud főzni – rajta is múltott hát, hogy győzni tudjak. Mindent megtett, amit csak lehetett, de még ennél is többet. Aztán megtanítottam rá a feleségemet – hát, amilyen szerencsés vagyok, az ő szakácstudománya előtt is le a kalappal! Tíz év alatt annyira megszoktam a könnyűt és keveset, hogy a nehezebb és több már nem hiányzik. Néha, egy-egy születésnapon vagy esküvőn megengedem magamnak a torkoskodást, de utána megpróbáljuk ezt visszakorrigálni.

No aztán eljött 1993. Olyan gyönyörűszép évet, mint amilyen ez volt! A legszebb év volt ez az életemben.

Júniusban megszületett a kislányom, Brigittának neveztük el. Aki már tartott a kezében újszülött csecsemőt – az övét, a sajátját –, azt tudhatja, milyen érzés ez. Olyan, mint semmi más. Aztán ez az év más nagy eseményt is hozott. A várva várt Európa-bajnoki ezüstérmét is a kezemben tarthattam. Életem legnagyobb boldogsága mellett életem legnagyobb sikere! Ezt jelentette nekem 1993. Úgy érzem, hogy az aranyat is megérdemeltem volna, de hát az ezüst... Az is nagy dolog!

De... aztán... a legsikeresebb év után az egyik legkudarcosabb következett. Túl sokat akartam. Túl sokat akartak velem. Kimerültség. Ez lehetett az oka.

Pokoli érzés volt – de kihevertem. Egyre jobban hittem megint, hogy felkerülhetek újra a dobogóra, méghozzá az olimpián. Újra rettentő sok edzés. Versenyek. Megint lelki felkészülés – ezúttal még egy pszichológusnőhöz is eljártam. El kellett hinnem, hogy én vagyok a legjobb, ebben próbált az a pszichológusnő segíteni. Hogy mivel? Hát... agytornával. Mélytudati állapotba kellett mennem, és olyan kérdésekkel foglalkozni – felidézve egy bajnoki mérkőzés

minden mozzanatát –, hogy mit kellett volna másképpen csinálnom, vagy aki kikapott tőlem, annak mit kellett volna másképpen csinálnia.

És persze, mint mindig, vigyáznom kellett a testsúlyomra, de úgy, hogy emellett sok energia is jusson a szervezetembe. Szárnyasok, hal, csirke, zöldség, gyümölcs és vitaminok. Ásványi sók. Ez nem olcsó mulatság.

És – sikerült is megtartanom a 48 kilót, sőt még lejjebb is mentem tíz dekával.

Mégis megtörtént a tragédia. Mert annak mondhatom.

Kétszer mérték meg a súlyomat az olimpián. Két mérlegen. És különbség volt a két mérleg között. Az egyik, amit a válogatott használt, 48 kilót mutatott, sőt még egy picivel kevesebbet is. A hivatalos mérlegen viszont több voltam 48 kilónál. Tíz dekával.

És nem vehettem részt az olimpián.

Én ezt a mai napig sem tudom elfogadni. Kizárni valakit – tíz dekáért? És háthogyha a másik mérleg mutatta az igazi súlyomat? De nem lehetett még egyszer a mérlegre állni. Elkulloghattam.

Én 1996-ra terveztem a pályafutásom végét. Úgy szerettem volna búcsúzni, mint sikeres sportoló. Szakvélemények szerint érmesnek kellett volna lennem. És el se indulhattam az olimpián.

Ez olyan sokk volt, annyira leütött, hogy sokáig nem tudtam kiheverni. Hogy én – ne mutathassam meg, mit tudok? Aztán arra jutottam, hogy ha a sportban elgáncsoltak, keresek magamnak egy másik küzdőteret. Ott mutatom meg, hogy mennyire meg tudok felelni. Egy őrző-védő szolgálatnál próbáltam ki ezt, úgy látszik, csakugyan megfeleltem, mert szolgálatvezető voltam, amikor eljöttem onnan.

De valójában azért mentem oda, hogy felejtsek. Az a tíz deka mindig a fejemben zakatolt. Emésztettem magam. Több hajam is kihullott a kelleténél. Közben azért sportoltam is, készültem a világbajnokságra – de a megerőltető munka mellett a győzelemre se erőm, se esélyem se lehetett.

És vesztettem.

Akkor beláttam, hogy ez a kettő együtt nem megy, választanom kell a cég és a sport között. Gondolkodtam, tépelődtem – aztán úgy döntöttem, hogy még egy esélyt adok magamnak a sportban. De akkor már csak öt hónap volt az Európa-bajnoksághoz.

És... bronzérmes lettem. Micsoda boldogság és büszkeség! Csak öt hónapom volt a felkészülésre és mégis – újra a dobogón!

Aztán, most készülök a világbajnokságra. Hátha ott megint... De ha nem, akkor is... Tízszer egymás után voltam magyar bajnok. Megszereztem egy Európa-bajnoki bronz- és egy Európa-bajnoki ezüstérmét. Azok után, hogy milyen későn kezdtem el öklözni! Van mire visszaemlékezni, amíg élek.

Borzasztóan pajkos, játékos az élet

Péli Józsefné

– Hogy lettem író? Hát, elmondom, hogyan kezdődött az egész. 68 éves voltam akkor. Egyszer egy éjszaka nem tudtam elaludni. Fel-alá járkáltam a szobában, amikor a könyvespolcon megláttam egy füzetet. Valami húzott, hogy kinyissam. És aztán ákom-bákom betűkkel – mert addig még levelet sem szerettem írni – beleírtam a füzetbe, ami az eszembe jutott. Egymás után teltek a lapok, mikor egy percre felnéztem, láttam, hogy világos van már. Egyszer csak megérintették a vállamat. A fiam volt. – Mit csinálsz, anyu? Elvette a füzetet, végigolvasta, amit írtam, a végén aztán összecsapta a kezét: Ne hagyd abba, anyu! Ez csodálatos!

A Madách utca 20-ban láttam meg a napvilágot. Még most is megvan az a ház. De se az apám, se az anyám nem született pesti. Bajnáról jöttek ide, ott éltek a nagybátyáim is – amíg éltek, mert a tüdővész elvitte őket. A fronton kapták meg ezt a szörnyű betegséget, sorra mind.

Harcoltak a hazáért a bűdös cigányok az első háborúban, harcoltak a másodikban, aztán máglyára tették őket. Dadról, Bajnáról mind elhurcolták a romákat. Csak később tudtam meg, hogy egy tisztességes csendőr titokban odament hozzájuk: fussatok, a németek elvisznek minden cigányt. De hát hova futottak volna szegények? Az anyám sírva mesélte el, hogy a Giza éppen a nokedlit szaggatta, amikor őt is beterelték a karámba.

Na szóval, amikor a szüleim összeházasodtak, azt mondták: elég volt a falusi életből. A fővárosba jöttek, és józsefvárosi cigányok lettek testestől-lelkestől. Én már ott születtem, ott is nevelkedtem, a Józsefváros volt az életem, a mindenem. Kimondottan roma utcák is voltak ott. A Madách utca. A Dankó utca. Az Erdélyi utca. A Mátyás tér. Sok cigányzenész élt azon a tájon, az én apám is az volt, méghozzá prímás, mint minden férfi a híres Nyári famíliából.

Aztán – őt is elkapta a tüdővész, mint a testvéreit.

A Klein doktor volt azon a környéken a cigányok orvosa, nem kért az egy fillért sem a csóró romáktól a gyógyításért, a receptre is ingyen adták a patikusok a szirupot. Az aranyos Rózsai néni, meg a Tóni bácsi.

Az édesapám még a betegágyában se vált meg a hegedűjétől. Sokszor bejött hozzánk a házmester: Lajos bácsi, húzza el a nótámat! Akkor nekitámasztotta a hátát az ágy támlájának, és hegedült. Addig mozgott a vonó a kezében, amíg csak a keze mozogni tudott. Még most is sírok, ha a nótáját hallgatom: „Tele van a város akácfavirággal”. A bátyáimat is taníttatta az ágyból: na fiam, így csináld, úgy csináld! És úgy is csinálták.

Mikor az apám meghalt, az anyám ottmaradt hat gyerekkel. Képzelheted, milyen nehéz volt a megélhetésünk – és mégis úgy nőtem fel, hogy én vagyok a világ leggazdagabb kislánya, annyira szeretjük egymást, olyan szépen éltünk.

Az apámat sokszor hallottuk veszekedni, mert igen féltékeny volt az anyámra. Ha veszekszik, hát veszekszik, aki szereti a feleségét, az félti is – és nem is a mi dolgunk, hogy megítéljük őt. Ő az úr a háznál, még hogyha folyton ápolni kell, akkor is, még hogyha veszekszik, akkor is. Ezt tartja a cigány hagyomány – és én ma is emellett kardoskodom. Férfipárti vagyok. Kitépném a nyelvét annak a nőnek, aki folyton rikácsol. Vagy annak, aki addig mesterkedik a válásnál, amíg koldusbotra juttatja az emberét. Ha a nő megmarad annak, akinek született,

akkor a házassága is megmarad. És hát – az okos nő tudja, hogy úgy kell tenni, mintha a férfi parancsolna, de azért a dolgok úgy menjenek, ahogyan az asszony elrendezte.

Hát... iskolába nem szerettem járni – a negyedik osztály után otthagytam csapat-papot –, mert a gyerekek kicsúfoltak mint cigányt. Először sírtam, aztán azzal nyugtatgattam magam, hogy Jézus azt mondta, ha megütik az egyik arcodat, tartsd oda a másikat. De amikor már sokadszor mondták, hogy bűdös cigány, amilyen hirtelen kislány voltam, alaposan megdádáztam őket. Bizony, fogtam azt a kis csajt, aki cigányozott, és jól agyonvertem.

A tanítónő megvédett, azt mondta, a Nyári Hildának van igaza, minek csúfoljátok? Mellém ült, megfogta a kezemet, és az utolsó padból, ahol a zsidó Klein Évával ültünk, előrevitt az első sorba. Ejnye, hogy is hívták azt a tanítónőt? Látod, aki jó volt hozzám, annak nem jut az eszembe a neve. Aki rossz volt – a harmadik-negyedikben az a szemét Tóth Sári –, annak a nevét nem felejttem el. De őt sem. A Tóth Sárít. Nagy vízfejű, hordófejű nő volt. Ő visszaültetett a legutolsó padba. Akkor is megvertem a gyerekeket, mert csúfoltak, de ő nem védett meg, sőt, sorba adta nekem a körmösöket. Fájt, de még jobban fájt az, hogy ilyenkor az anyám is jól leszidott: Hilda, ezt nem szabad! – Hát – mondom – mit csináljak, ha mindig azt kiabálja rám, hogy bűdös cigány!

Szegénység... betegség... körmösök... és látod, én mégis boldog voltam. Egy valami tette ezt, a szeretet. Nálunk a testvérek is igen-igen szerették egymást, de a legjobban mind az anyánkat szerettük. Nagyon jó anyánk volt. Soha meg nem ütött ő senkit a gyerekei közül, azt a csúf szokást se vette fel, mint némelyik asszony, aki folyton óbégat: jaj, mennyit dolgozom értetek – sohase tette mártírrá magát. Olyan nagyvonalú volt, hogy egy királynővel tudnám őt összehasonlítani. Ha jön egy vándor, hívd be, süss neki zsírosat, vajjasat. Ahol nyolcan esznek, ott jut a kilencediknek is. Jött valaki hozzánk. Megvendégelte – ha mással nem, hát akkor krumplilevesssel, megágyazott neki – ha máshova nem, hát akkor a földre.

Gyönyörűen tudott az anyám kötni meg horgolni. Nekem kellett a fonalat tartanom, ő meg gombolyította. Éjjel-nappal pattogott a kötőtű a kezében.

Hajnalok hajnalán felkelt, elment másokhoz mosni, még haza is hozott mosnivalót – a kis karjai izzó pirosak voltak a lúgos víztől –, aztán szaladt haza, hogy az iskolás gyerekeit elindítsa. Csak fogta a kést, és úgy vágta a kenyeret, úgy kente rá a zsírt – hogyha volt –, mintha varázsló lett volna. Aztán egy kis krumplilevest főzött nekünk, egy kis mákos tésztát gyúrt, vagy krumplis tésztát, grízes tésztát. Az is finom volt, ahogyan ő főzte. Jólaktunk vele. Megírtuk a kis leckénket – ha volt irkánk –, aztán lementünk az udvarra vagy az utcára, egy kicsit játszani. De előbb szépen mindent visszatettünk, ami elől volt.

Mi nem ismertük azt, hogy rendetlenség meg piszok. Hála a Jóistennek. Pedig nyolcan aludtunk egy szobában: az egyik ágyon az apám, a sezlónon a két bátyám, a másik ágyon pedig az anyám meg a lánytestvérek. A nagylányok fejtől, mi kicsik meg lábtól.

Elfértünk. Sok ember elfér, akik szeretik egymást. Milyen jó is volt az anyámhoz odabújni! Még most is érzem a testvéreim testének melegét. Nagyon tudtunk aludni. Mintha agyonütöttek volna. És patyolatfehér volt az ágynemű. Mindig. Jó friss szagú. Mint a lakásunkban minden. Mi rettenetesen pedáns cigányok voltunk. A gádzsók jöttek hozzánk tanulni, olyan tiszták voltunk.

Hát még ahogyan az anyánk öltöztetett minket! Egy szál ruhánk volt, de mintha csak szalonban készült volna: azt az anyánk minden este kimosta, reggel kivasalta. Csak azt nem szerettem, hogy a legidősebb nővérem tisztaságmániás volt. Az ablakot, ha fénylett, akkor is kipucolta, éjjel-nappal síkált. Majd kitört a frász, mikor megláttam a vödört a kezében.

A legidősebb bátyám kiválóan cimbalmozott. Gyönyörűszép férfi volt – olyan, mint a Robert Taylor – és csodálatosan jó gyerek. Áldja meg az Isten, még a másvilágon is. Már kilenc éves korában bandában muzsikált – a kisebbik testvérem pedig a Rajkózenekarban játszott. Később aztán mind a ketten bejárták az egész világot a muzsikájukkal.

Halálosan szerelmesek voltak a magyar asszonyok a fivéreimbe. Egész nap ott voltak nálunk, lesték őket, hogy mikor jönnek már haza. Megfordultak utánuk a nők az utcán, kihajoltak az ablakon, úgy nézték őket. A világ szépei voltak, ahogy mentek szmokingban, lakkcipőben.

A magyar nők különben is nagyon szerették a cigány férfiakat. Azt mondták, meggyullad az ágy alattuk, amikor egy cigánnyal fekszenek le.

Az egyik nővérem kalaposkisasszony lett a legelőkelőbb helyen, a Kossuth Lajos utcában, ott, ahol a színésznők csináltatták a kalapjaikat. Mikor valaki belépett a szalonba, már hívták is a nővéremet: – Gyere, Rózsika, vedd fel ezt a kalapot! Mert akármit is tettek a fejére, mindenben nagyon szép volt. Az Ibolya meg – akinek később világi nagy muzsikus lett a férje – gyönyörűen tudott slingelni. Ezekből éltünk. De a legszebb munka se volt megfizetve abban az időben.

Én voltam a legkisebb, mindenkitől én kaptam a legnagyobb szeretetet. Úgy éreztem, nem is szeretnek így senkit a világon. Pedig nagyon csúnya kislány voltam. Fakó szőke, rengeteg hajú, nagy szemű. Olyan sovány, hogy majdnem elrepültem. A nővéreim pedig – világszépek.

Na most, visszatérve oda, hogy miért is voltam én nagyon boldog gyerek. Azért, mert cigánygyerek voltam, és a cigány arra termett, hogy boldog legyen. Éhes lehet, fázhat, szidhatják, csúfolhatják – be van oltva minden ellen vidámságszérummal.

A cigány mindenben tud nevetni. Minden szót ki tudunk forgatni, hogy jót kacaghassunk rajta. Akkora lelki erőt ad a sok nevetés! Másképpen hogyan is tudnánk ezt a sok mocskot elviselni!

A roma a mának él, nem sokat törődik velem, hogy holnap mi lesz. Nem gondolkodik nagy távlatokban, egyáltalán: előre semmin sem gondolkodik. Borzasztóan pajkos, játékos az élet! Jön majd a halál, azt mondja, ipiapacs, te vagy a fogó – így is eljön, úgy is eljön, hát akkor élvezzük ki azt a kis időt!

A múlt rendszerben nagyon haragudtam az ötéves tervekre. Azon gondolkodni, hogy mi lesz öt év múlva! Majd lesz valahogy. Ha sokat tépelődünk rajta, akkor komoran, ha elhessegetjük a gondját, akkor jókedvűen. Nekem soha nem volt spórolt pénzem. Ha rosszul ment, miből is lett volna, hogyha jól ment, akkor meg minek? Soha nem volt takarékkönyvem. Az mire jó? Mi úgy fogjuk meg a pillanatot, mint egy lepkét. Milyen szép színes! És nem elmélkedünk azon, milyen csúf volt hernyó korában. Ha nem így néznénk az életet, már réges-régen elpusztultunk volna.

Én a muzsikában nőttem fel: ez is hozzátett ahhoz, hogy boldog voltam. Az anyám mindig énekelt – akkor is, ha a ruhánkat mosta –, daloltunk, táncoltunk. Sose fáradtunk ki ettől. Úgy vettük, hogy az Isten szeret minket, mert igaz, hogy szegénységet is adott, de jókedvűséget is.

Tudod, melyik költemény fogott meg engem a legjobban? Egy Petőfi-vers, annak is az első két szakasza. „Itt van az ősz, itt van újra, Szép, mint mindig, énnekem. Tudja Isten, hogy mi okból Szeretem, de szeretem. Kiülök a dombtetőre, Onnan nézek szerteszét, S hallgatom a fák lehulló Levelének lágy nesztét.” Amikor olvasom, a könny is kipotyog a szememből. A pillanatot ragadja meg. Azt az örömet, amit a pillanat ad.

Aztán mi a változatosságot is igen szerettük. Mindig költözködtünk gyerekkoromban. Az anyámnak nem volt nyugta egy helyen. Szigetvári utca. Romanelli utca. Szigony utca.

Kíváncsi volt, hogy mi van a másikon. Aztán megint a másikon. Lehet, hogy azok az utcák hasonlóak voltak. Szegényemberek éltek egyikben is, másikon is. De ő mindegyikben talált valami újat, érdekeset. Amíg megint rá nem jött a költözködni vágyás.

Persze nemcsak ez volt a mi örökös költözködésünk oka, hanem az is, hogy amikor már nagyon szorult a kapca a lakbérhátralékok miatt, kivettek minket az utcára. Hova menjünk? Kerestünk, és találtunk is azért mindig másik helyet. És ott is jó volt. Csak egy helyen volt rossz. De ott nagyon. Egyszer, amikor nem tudtuk egy hónapra se előre kifizetni a lakbért – pedig azt mindenütt kikötötték –, nem mehettünk máshová, csak az Augusztá-telepre. Arra a szörnyű nyomortanyára. Tizenegy-tizenkét éves voltam akkor. Szomorú, fekete élet volt ott, a legelesettebbek csúsztak le oda. Az a feneketlen nyomor! Azok a szörnyűséges lakóbódék! Az az irgalmatlan rendezetlenség, az a piszok! Azok a mindennapos csúf veszekedések, verekedések! Az a sok elnyűtt ember! De azért ott is érezhettük a szeretet morzsáját: a szegényemberek kibe kapaszkodhattak volna, mint egymásba!

A legmegalázóbb az egészben mégis maga a kilakoltatás volt. Ott heverték a holmijaink a kapualjban, az utcán, az udvaron, egyre jöttek a kíváncsiskodók, mi az, kivetelt az idejük a Nyáriéknak? Akkor azt mondta az anyám, hogy még egyszer nem éljük meg ezt a szégyent. Inkább magunktól kiköltöztünk a lakásból, ha a házbérhátralék összegyűlt.

Az Augusztá telepről aztán mégis csak kiverekedtük magunkat – és mentünk tovább. Persze megint a Józsefvárosban kaptunk lakást, addig nem nyugodott az anyám, amíg ott nem szerzett egyet. És nemcsak az anyám örült ennek, hanem a gyerekei is. Én is. Mert hát – a Józsefváros...!

Jó kis mozgalmas utcák voltak ott, nem jártak arra autók, csak lovaskocsik, jött a jeges, a kőporos, kikiabálták a házakból az asszonyokat. Ki is futottak gyorsan, hozták az ilyen-olyan edényeket, de jó nagy láрма volt! Ha egyszer valaki majd a hűtőgépekre gondol vissza, ébrednek-e bennük ilyen érzelmek, látnak-e maguk előtt ilyen képeket? Dehogy!

Mi meg, gyerekek, naphosszat rohangásztunk. Bújócska. Fogócska. Körbe-karikába. S kukoricacsutkából csináltak maguknak babát a lányok, és hogy szerettük, dajkáltuk azt a kukoricacsutkát! Láttuk a sok kisgyereket köröskörül, és mi is abban ringattuk magunkat, hogy anyák vagyunk.

Voltak veszekedések is. Verekedések is. Berúgtak a férfiak, ilyenkor lármázott velük az asszony, hogy már megint!... de aztán hanyatt vágódtak az ágyon, és másnapra mindent el is felejtettek. Esze ágába se volt egyik asszonynak sem, hogy netán a válást fontolgassa magában.

Most már egészen más a Madách utca is, ahol születtem. A hangulata... meg minden... hát, nem ugyanaz. Olyan – kihalt lett. És maga a húszas ház is. Dobogott a szívem, amikor tévéfelvételt csináltak velem, hogy ez az a ház, ahol születtem, milyen jó lesz meglátni, hogy most milyen. De hát... Képzeld el, kettévágták! Nem volt meg már a ház másik fele. Annyira sajnáltam! Olyan rosszul esett! Még sírtam is.

A Práter utca. Ott halt meg az apám. Én akkor nyolc éves voltam. És ő hét éven át folyton csak feküdt. Olyan furcsa mindig és mindig elgondolni, hogy én csak ágyban láthattam az apámat.

Egy szobában éltünk vele, és – mégse kapta el egyikünk se a betegséget az apámtól. Anyámnak köszönhattük ezt is, mert ő folyton klórmeszezett, azzal síkálta a padlót. Az apám poharához, tányérjához egyikünk se nyúlhatott. És – az apám engem nem csókolt meg soha. Nemcsak engem, a többi gyereket sem, de én mégis úgy éreztem, hogy engem nem szeret.

Mert ha szeretne, miért nem csókolna meg, mint az anyám? De nem kérdeztem meg soha, így nem is tudhattam meg az okát.

Akárhova is költöztünk, a lakások egy szobából álltak, csak a jómódúak laktak kétszobásban. A vécé persze kint volt a folyosón, de hát hol is lehetne a vécé? Olyant sehol se láttunk, hogy a lakásban. A mosakodás? Lavórban. Vagy teknőben. De teknőre se tellett mindenkinek: valakinek azért mindig csak volt, az az egy vagy kettő aztán körbejárt a házban. Egymásnak adták a szomszédok. A kenyeret is így adták annak, akinek nem jutott rá. Tiszta szeretettel.

Konti utca. Mohácsi utca. Kis házak egymás mellett. A kuplerájok. Az utcán nőttünk fel, láttuk a kurvákat. Ott kellett átmennünk a piachoz, ha akartuk volna, se kerülhetjük el azt az utcát. De miért is akartuk volna elkerülni? A Rózsák téri templomból a papok is arra mentek, nem repülhettek át a kuplerájok fölött.

Mért, most nincsenek olyan nők, akik akárkivel lefekszenek? Akiknek kilátszik a seggük a szoknya alól? Ha látsz egy ilyent, meg tudod mondani, hogy kurva ez vagy pedig úrinő?

Na, akkor még tudni lehetett, hogy ki a kurva. Azok, akik a Víg utcában, meg a Konti utcában sétáltak. Ha arra jött egy férfi, megszólították. Úgy megszoktuk, semmi különöset nem láttunk abban, ha utána elvonultak a palival. Velünk, gyerekekkel nagyon aranyosak voltak a kurvák. Mindig elküldtek a suszterhoz a cipőikkel, adtak négy-öt fillért, nekünk az is jól jött. Intettek minket, hogy ha felnőtök, akármit válasszatok, csak ne a kuplerájt. Ez nagyon-nagyon keserves kenyér.

A szomszédok nemegyszer mondták az anyámnak: Zsuzsi, négy világszép lánya van! Ha énnekem ilyen szép lányaim lennének, hát akkor... de az anyám csak legyintett erre. Ezek a lányok? Még a strandra se engedem ki őket, mert ott le kell vetközni fürdőruhára.

Nem. Szó se lehetett gazdag barátról. És lejmre b...-ni? Bolondok lettünk volna.

A Práter utca. Az tele volt gádzsókkal meg biboldókkal. A házmester is biboldó volt. A házban nem is lakott rajtunk kívül cigány család – és soha az életben nem mondtunk egymásnak vagy egymásról semmi rosszat. Aztán ott voltak a fűszeresek. Mindig bíztatták az anyámat, jöjjön csak, Zsuzsikám, nyugodtan ide! Nem baj, ha nem fizet. Majd kifizeti. Ki is fizettük, amint lehetett. De a fűszeres nem sürgetett meg soha minket.

Egy-két asszony, akikkel nagyon jóban lettünk, bevallotta később: nagyon féltünk, hogy cigányok, zenészek laknak majd mellettünk, mi lesz? Az anyám pedig azt mondta erre, idefigyeljen, jóasszony. Mi még jobban féltünk maguktól, mint maguk mitőlünk.

Ezek a szomszédok szerettek minket aztán a legjobban. Amikor elköltöztünk, még akkor is mindig eljöttek utánunk.

A testvéreim igen-igen sokat muzsikáltak, de soha senki nem kiabált be, hogy hagyják már abba. Szólt a cimbalom, szólt a brácsa – mi gyerekek meg egész nap ugrabugráltunk. De nem emlékszem, hogy valaki azt mondta volna: csendesebben, gyerekek! A csendre nemigen vágyódtak azon a tájon. Lárma volt, de nem olyan, mint mikor az autók dübörögnek: ez jó lárma volt. Ezért is olyan iszonyú számomra a csend. Éjjel is szól a rádió, a tévé, nehogy az a nagy csend rámszakadjon.

A zsidókat nagyon szerettem. A magyarokat is. Ötőlük kaptam mindazt, ami szép és jó volt az életemben.

A családban meg? Hát ott aztán azt tehetett minden gyerek, amit csak akart. A cigánygyerekek soha nem hallanak iskolás korukig ilyeneket, hogy „Vigyázz!” Énnekem se mondtak sohasem effélét, csak olyan szép szavakat, hogy „áldjon meg a Jóisten”, „egyem meg a húsd”, meg

talán még azt, hogy vigyázzak magamra, de hogy büntetésből a sarokba álljak? Ilyen sose volt. Engem egyszer se vertek meg, nem fenyegettek meg, ha rosszkodtam. Olyant sem hallottam, hogy mondjuk, egy óra van, gyerünk ebédelni! Mi akkor ettünk, amikor éhesek voltunk, és lehet, hogy éjjeli kettőkor, és ami közben történt, az sem volt rendszerezett valami. Na meg, a csengő! Én frászt kaptam, mikor az iskolában csöngettek: otthon nem is volt csengő, de arra se emlékszem, hogy óránk lett volna odahaza.

Ezekről az utcákról, erről a gyerekkorról írtam meg az első könyvem. És amikor a gyerekkor lezárult, akkor ez a könyv is véget ért. Odaadtam, hogy gépeljék le, mert gépírni nem tudok, és ami a helyesírást illeti...

És akkor jött el az a nagy csapás, hogy meghalt a fiam. Egy hét alatt – azelőtt nem is volt beteg. Azóta nem barátkozom az Istennel. Nem tudok örülni semminek. Azzal se törődtem, hogy mi lesz a kéziratommal.

Amikor a minisztérium pályázatot hirdetett, én nem is voltam odahaza. Kórházban feküdtem, súlyos betegen. Aztán, valaki elvitte otthonról a kéziratot.

És megjelent a könyvem. 450 oldalon. „Az én kis életem.”

Megmondom neked őszintén – örültem is, meg nem is. Valahogy... megbántam, hogy így kipellengéreztem magamat. Én addig sohase voltam kitérő lélek, az urammal 45 évig éltünk együtt, de még ő se tudta igazából, hogy milyen vagyok. És most... az egész országnak... Eső után köpönyeg – már kint volt a boltokban a könyv, és ahány volt, az mind egy szálig el is fogyott. Ha bemész egy könyvüzletbe, nem tudod megvenni, de a könyvtárakban se láthatod, mert aki kivette, az nem vitte vissza.

Hogy az én kis életem az embereket érdekelni fogja? Nem gondoltam volna. És hogy ennyi szép levelet kapok az olvasóktól! És még, tudod, hogy mi lett? Ünnepelesen felvettek engem az Írószövetségbe A Gyurkovics. A Mészöly. A Fészek klubban nagy vacsora volt arra az alkalomra, hogy Péli Józsefné Nyári Hildát kikiáltották írónak. Én – író? Valamikor arról álmodoztam, hogy táncosnő leszek – de hogy író!

Nézd csak, miket írtak a könyvemről! „Megejtően szép, lenyűgöző olvasmány”. „Rendkívül eredeti. Meleg humanitás, bölcs életfilozófia sugárzik belőle. Hihetetlenül jópofa. A humora vaskos, szókimondó.” „Hilda nénit eddig mint kiváló háziasszonyt, mindig kedves, széprejóra fogékony asszonyt és művész gyerekeire büszke édesanyát ismertem. Nem gondoltam volna, hogy mint író is kiváló.”

De írtak rólam olyat is, amin sehogy se tudok eligazodni. Azt, hogy ebben könyvben minden tudatosan van megkomponálva.

Megkomponálva? Az apám f... komponálta! Azt se tudom, mi az, hogy komponálás. De ha olyan, hogy mindent előre elgondoltam volna, hát nem. Semmiféleképpen. Én csak írok, írok. Ahogy jön. De annak van egy ritmusa, egy dallama – el lehetne énekelni, olyan ritmusos. És ahogy megírtam egy szót, úgy maradjon, ahova tettem, ott legyen. Másképpen nem „az én kis életem” sülné ki belőle, hanem valami más.

A második kötetet most fejezem be, és nemsokára meg is jelenik. Amikor hozzákezdtem, már nem élt a fiam. És mégis hozzáfogtam. Valami kellett, hogy ne ugyanarra a szörnyűségre gondoljak a nap minden percében. Valami fel kellett hogy oldja egy kicsikét azt a rettentő magányt, azt az elmondhatatlan szenvedést. És amikor írni kezdtem, már megint elkapott az a láz, ami az első kötetnél. De már más képek jelentek meg előttem, más jelenetek. A házasságomról, a házasságban a boldogságomról, és a gyerekeimről szól ez a könyv.

Tizenöt éves voltam, amikor férjhez mentem. A cigánylányok korán mennek férjhez. De énnálam nemcsak ez volt, hanem az, hogy olyan embert kaptam, akivel öröm volt együtt lenni.

Magyar ember lett a férjem – mindig is ezt szerettem volna. És sikerült. Arany- és ezüstműves volt a mestersége, ez már inkább művészet, mint ipar, talán tőle örökölték a gyerekeim a tehetségüket.

Száz évnek kell eltelnie, hogy egy ilyen ember megszülessen. És ha száz évig élnék, akkor is csak vele lennék boldog.

Az is érdekes, hogy hogyan ismerkedtem meg vele.

A Ligetben ültünk egy padon a barátnőmmel. Ő mellém ült, és a barátnőmmel kezdett el beszélgetni, tőle tudta meg azt is, hogy hol lakom. Másnap csak azt látom, hogy ott vár rám a kapu előtt. Én akkor 14 éves voltam. A szemembe lett szerelmes először, ahogy később elmondta.

Azt hiszem, már beszéltem arról, hogy én nagyon csúnya gyerek voltam. De úgy 12 éves koromban egészen megváltoztam. Megfeketedett a hajam, megszépült az arcom, a testem is, olyan arányos lett. Az anyám is egészen odavolt az örömtől. Milyen szép lett ez a kislány hirtelen! Tényleg nagyon helyes kislány voltam. Úgy hívtak a fiúk, a környék angyala. Egy csomó magyar fiú kísért haza mindennap, a magyar fiúknak a zsánere voltam, de egyik se szemtelenkedett velem soha.

Az anyám haragudott, hogy magyar férfival járok. A fivéremeim is. Mert féltettek nagyon. Tudták, a magyarok nem ájuldoznak a cigánylányokért, csak a testük kell nekik, persze csak addig, ameddig szépek. Mi lesz, hogyha ez is majd megb... engem, és aztán elhagy, lehet, hogy egy gyerekkel a hasamban. Ha nem lett volna olyan elegáns és szép ember, talán ki is tiltották volna a lakásból. De aztán, amikor mégis csak eljöhettek, megnyugodtak, mert látták, hogy az a férfi komolyan foglalkozik velem. Májusban ismertem meg, Karácsonykor már megvolt az eljegyzés. Külön engedély kellett hozzá, hogy ebben a korban férjhez mehessek.

Már hat hónapja esküdt felesége voltam, mikor még mindig nem engedtem magamhoz. Olyan sokan laktunk abban a kis lakásban! 1939 májusában aztán kivettünk egy külön bejáratú albérleti szobát, a Dobozi utcában.

Így hát, amikor férjhez mentem, akkor is megmaradt nekem az imádott Józsefvárosom. Én ezt így akartam, és az uram ebben is, mint mindenben, osztozott velem. Amit én szerettem, azt szerette ő is. Áldja meg az Isten, de jó ember volt! Nem engedte az, hogy dolgozni menjek, mint a szeme fényére, úgy vigyázott rám. Azt hiszem, legszívesebben egy üvegalitkába zárt volna be. Pedig nem kellett kalitka: én nagyon szerettem őt, és hűséges voltam hozzá, amíg csak élt.

A testvérei nem nézték jó szemmel, hogy ő cigánylányt vesz el. Méghozzá milyen csórót! Biztosan a barátai se örültek, nahát, pont egy cigánylányt! De ő imádta a cigányokat, az első naptól fogva, hogy megismerte őket. Nem hagyta, hogy amíg ő ott volt, egy bántó szót is mondjanak róluk. És velünk élte azt az életet, amit addig nem szokott meg, de aztán megszeretett. Jóban-bajban, sohase hagyta cserben a családomat.

Én nagyon tiszteltem amiatt, hogy volt benne ennyi erő. És cserében teljes szabadságot adtam neki. Azt tehette, amit csak akart, amiben öröme telt. Szerelmes is lehetett másvalakibe: miért ne? Este az ágyban, szépen el is mesélte nekem azt a históriát. Én meg hallgattam, és örültem annak az egyórás, másfél órás boldogságának. Hát csak nem irigylem el tőle ezt! És tudtam, hogy ő engem soha senkiért el nem hagyta. Inkább meghalna, minthogy elváljon tőlem.

Nem volt énnekem gondom asszony koromban sosem. Vagy hát... amikor beteg lett a férjem, akkor igen – de mennyi! –, de amíg egészséges volt és dolgozott, addig soha. És ez harminc évig tartott. Én nagyon boldog asszony voltam ezalatt. Nagyon vidám. Egész nap csak táncolgattam, énekelgettem. De hogy ő ezt bolondériának tartsa? Vagy furcsállotta volna, hogy egy felnőtt asszony így bolondozik? Nem. Örült neki. Gyönyörködött benne. Látod, ezért tudtunk mi olyan boldogan élni.

Daloltam bánatomban, daloltam örömben. Olyan jókedvű voltam, hogy ki se tudom mondani. Na és aztán... hogy én mennyit főztem! Hogy hányan ették az én főztömet!

Az uramnak az is a szabadságához tartozott, hogy oda mehetett a haverjaival, ahova csak akart. De úgy alakult, hogy legtöbbször ők jöttek el együtt. Mihozzánk. Enni-inni, beszélgetni. Jó volt. De még jobb volt, amikor a fiam hozta el hozzánk a barátait. A legnagyobb vendégfogadás a karácsonyokon volt. A fiam hiába volt nős ember, minden karácsonyt a mi lakásunkban tartottuk. Sütöttem, főztem. Néha harmincan-negyvenen is eljöttek. Tele volt a lakás, a földön ültek a vendégek. Voltak itt cigányok, voltak magyarok, mindenféle ember. Angoltól németig. Oscar-díjasok ették az én pörköltömet. Az egész stáb itt ült a földön. Nagy emberek fordultak meg itt – ez egy híres lakás. Az előszobában is ültek, jó nagy tányérral a kezükben, és nagy élvezettel habzsolták a káposztástésztát, pörköltet.

De máskor is elhozta a fiam a barátait, nemegyszer hajnalban állított be a társaság. Harmincliteres lekvárosfazékban főztem, hogy jusson mindenkinek. Gőzölgő paprikás csirkét, meg lecsós nudlit.

Soknak herendi porcelánja van, csak éppen elit vendégei nincsenek. Nekem csak filléres poharaim, tányérim vannak, mégis azt mondta az Oscar-díjas rendező a fiamnak: mért nem szóltál már hamarabb is, hogy ilyen jókat főz az anyád!

Imádok főzni. No – jókat enni is imádok. És hazudnék, ha azt mondanám, hogy nem imádom, amikor jóízűen eszik a főztömet.

Ne hidd ám, hogy mi mindig otthon csücsültünk! Eljártunk szórakozóhelyekre is. De mennyire hogy eljártunk! Még lokálokba is, de leginkább azokba a gyönyörű, tükrös kávéházakba. Hogy azokban mit is szerettem? Az ajtón kiáradó illatot, a szépen feltálalt finom ételeket, azt a sehol másutt nem található hangulatot, aminek a cigányzenekarok adták meg a savát-borsát. Mindig az uram barátaival mentünk, de amint megláttak minket a zenészek, rögtön ott-termett az egész banda. Tudták, mi következik: a Hilda énekel. Így is lett. Ezt soha nem hagytam volna ki. Egyszeriben parázsos lett a hangulat, mind többen és többen nótáztak velem. Látod, ez volt a legszebb az egészben.

Csak egy bánatunk volt: kilenc évig nem lett gyerekünk. Egyszer aztán megszületett a fiunk, lett egy aranyos, jóságos kislányunk is, olyan jó, hogy azt el se tudom mondani. Velük is végigénekeltem, végigtáncoltam az éveket. Papírból sok-sok hajócskát vágtam ki nekik, örökké rajzoltam, még az asztal is tele volt rajzokkal. Így nőttek fel. Szeretetlenben, vidámságban. Én mindenem tudtam nevetni. Lehet, hogy nem is volt mulatságos, csak nekem tűnt annak, de mindegy: jólesett jókat nevetni rajta.

Háromszor kötött a fiam házasságot. Nem tartott sokáig egy sem. Ő nem volt könnyű eset. Művészember volt, és cigány. Ez túl sok együtt. Ezt egy átlagos nő nem tudja elviselni. Ő nem ismerte azt, hogy na, mindennap ekkor meg ekkor megyek haza, azt sem, hogy a fogához verje a garast. Ami ma van, azt ma költöm el. Magamra is – de másokra még inkább. A műtermében sokszor harmincan-negyvenen is összegyűltek, azokat etette-itatta, és mindenkinek adott, aki rászorult. Hát melyik feleségnek tetszik ez?

Már pici korában látszott, hogy nem mindennapi gyerek. Képzeld, ott ült a kiságyában, még menni se tudott, de már mindent telerajzolt, amihez csak hozzájutott. Mégsem gondoltam arra, hogy festőművész lesz belőle. Azt hittem, hogy zenész lesz a fiamból. Prímás volt minden őse, mi más lenne őbelőle is, mint cigányprímás? Vettem neki egy picike hegedűt, betettem a bölcsőjébe, hadd szokja, hadd szeresse meg. Mikor aztán iskolás korú lett a Tomikám, beíratam őt egy zeneiskolába.

Igen, de ugyanott volt egy rajztanfolyam is, és a fiam amikor csak tehetett, otthagyta a zeneórát, és átment a rajzterembe. Leült egy székre, és ő is rajzolgatta az aktokat, mint a többiek. Egy nap a fiam rajzait is megnézte az oktató, el volt ájulva tőlük – utána behivatott engem, és jól megmosta a fejemet. Mért gyötöröm én azt a szegény fiút a hegedűtanulással, amikor a rajzoláshoz van tehetsége? Hagyjam, hadd rajzoljon, és dobja a sutba azt a hegedűt.

Hát, én meg is fogadtam a rajztanár tanácsát. Vettem a fiamnak vízfestéket, ecsetet – így kezdődött.

Csodálatos gyerek volt, rendkívüli ember lett. Ha benyitott az ajtón – mintha a napfény szikrázna.

És amikor meghalt... Látod, a boldogságról mennyit tudtam beszélni... Két könyvet is meg tudtam írni róla. A fájdalomra... csak befelé vannak szavam.

Rendkívüli történet

Orsós Jakab

– Egy kora őszi délutánon, 1928-ban, ott dőlt el az egész életem. Soha nem jutottam volna el, ahova elértem, ha akkor a tanító és a jegyző nem jön el, hogy megszámláljon minket.

A vándorcigányok táborában azon a délutánon is mindenki foglalatostkodott valamivel. Ki teknőt vájt, ki vacsorát főzött, volt, aki éppen a feleségét ütötte, mert egy fél tükröt talált nála – minek az neked, te rongy! A gyerekek – az egyik félmeztelenül, a másik pucéran, sárosan, lucskosan – futkároztak, vagy valami más játékkal foglalták el magukat – hetven év után már mit tudom én, mivel –, de arra úgy emlékszem, mintha most lett volna, hogy egyszerre csak megjelent a színen két úriember. A jegyző, meg a tanító.

Abban a szempillantásban minden megállt, a férfiak abbahagyták a teknők vájását, a férj a felesége püfölését, az asszonyok megfeledkeztek a vacsoráról, mind körülállták a két jövevényt, és bámulták őket levett kalappal, tátott szájjal, mert olyan még nem volt, amióta világ a világ, hogy két úr az erdőbe keveredjen, a vándorcigány tábor kellős közepébe.

A jegyző inkább katonás volt, a tanító viszont nagyon kedves arcú – és egy olyan lobogó kabát volt rajta, amit a tanáremberek hordtak akkoriban. Na de mit keresnek itt?

Rögtön megtudtuk ezt a tanítótól, aki azt mondta: kedves asszonyok, kedves emberek, azért jöttünk, hogy nyilvántartásba vegyük magukat. De hogy miért? És kinek? Nem magyarázgatta el ezt se a tanító, se a jegyző. Csak később tudtuk meg, hogy kerültek ők mihozzánk tulajdonképpen.

Népszámlálás volt a faluban. Maradt még egy csomó karton, és a tanítónak, Borbély Gyulának valami az eszébe jutott. – Úgy tudom, itt az erdőben táboroznak valamilyen cigányok, nem gondolod, hogy őket is nyilvántartásba kellene venni? – Hát, ha van még karton, vigyük ki hozzájuk – így vélekedett a jegyző is, vitéz Horváth Sándor nevű. Volt még karton, hát elindultak.

Szóval, ott állt a jegyző meg a tanító az erdőben, és nekifogtak a munkának, ami azzal kezdődött, hogy – felírjuk a neveket, és hogy ki mikor született, hát azt is.

Az asszonyok könnyögrésre fogták a dolgot. Ne írjanak mirólunk semmit, nagyságos urak, eddig is megvoltunk úgy, hogy nem számolt meg senki se minket, hát miért ne lennénk meg továbbra is. De megnyugtatták őket: ettől nem lesz semmi bajuk. Na jó. Ha egyszer muszáj, hát muszáj.

Hanem akkor jött el még a haddelhadd. – Asszonyok, szeptember van, már meg is kezdődött a tanítás, mi dolog az, hogy itthon fogják a gyerekeiket? Holnap mindegyiket, kicsitől nagyig, ott lássam az iskolában. Törvény van rá – így a tanító.

No, amikor ezt az asszonyok meghallották! Soha nem felejttem el, a tanítónak foltos volt a cipője, azt csókolgatták, úgy könnyörögtek, drága jó tanító úr, mi is megvagyunk írás-olvasás nélkül, ne tegye tönkre ezeket a gyerekeket! Jaj, jaj, mi lesz velük, ha elviszik őket az iskolába, jaj, jaj!

Zavarba jöhetett a két úr a sok jajgatástól, mert egyelőre abbahagyták az iskola firtatását, és rátértek arra, hogy nohát akkor, ki hány éves a gyerekek közül.

Hogy hány évesek? Megszültük őket, vannak – de hogy hány évesek? Jaj, tanító úr, honnan is tudnánk?

Akkor legalább arra próbáljanak visszaemlékezni, mi minden történt, amikor ezek a gyerekek megszülettek.

Hát, a Jakab akkor született, amikor... izé... a vadrózsa nyílt. – Jó. Írjuk be, hogy májusban született, – az a lány meg – az anyám a nővéremre mutatott –, az a nagy jégveréskor. Mikor is volt az? De a legtöbben nem is tudták semmiféle emlékezetes eseményhez fűzni azt, hogy mikor is látta meg a fiuk vagy a lányuk a napvilágot. Itt hát megállt a tudomány.

A jegyző, aki, mint mondtam, katonás ember volt, egyszer csak megelegette a nagy összevisszaságot. Gyula, aszondja a tanítónak, csinállok én, aszondja, rendet.

Azt pedig úgy vitte végbe, hogy nagyság szerint sorba állította azokat a gyerekeket, akik iskolás korúaknak látszottak. A legkisebbekre kimondta, hogy ezek hét évesek. Aki akkora volt, mint én: ezek nyolc évesek. És így sorba ment ez, tizenháromig – a bátyámat is az utóbbiba sorolta. Így lett ő 1915-ös születésű, míg az én világra jöttömnek 1920 májusára mondták ki az idejét.

Harminc gyereket számolt így össze a jegyző meg a tanító. – Tudják, hol van Fűzvölgy község? – Hogyne, kérem. – Ezek a gyerekek hétfőn – tudják, mikor lesz hétfő? – eljönnek az iskolába, és írástudók lesznek.

Hát bizony, elérkezett a hétfő. Az asszonyok kora reggel már a tűz körül gyülekeztek – mert a sátrak előtt tüzet égettünk ezen a napon –, sírtak, de hogy ám! A hajukat tépték. És zokogtak. Hogy mi lesz ott a gyerekekkel. Meg, miben küldjék őket iskolába. Mert nem volt miben. Mi félig vagy egészen meztelenek voltunk. Jó, a tíz éves lánynak már volt valami rongy a valamilyén, meg a mellét is kicsit betakarta. Ennyi. Hát akkor most mi legyen?

No mindegy, valami rongyokba beburkoltak minket, és a Jóska, a tizenhárom évesnek kikiáltott bátyám vezette a csapatot.

Hogy miért éppen ő?

Mert mi, gyerekek, csak cigányul tudtunk. Az öregek tudtak a cigány mellett horvátul is, magyarul is. De mi csak cigányul. Na, a Jóska bátyám, az tudott vagy nyolcvan magyar szót. Ő a faluban is többször járt az anyámmal együtt árusítani, és azt is tudta, hogy hol van az iskola.

Sosem felejttem el, beállítottunk mind a harmincan oda.

Ötvenhat fős volt az osztály, az az egy tanító kínlódott velünk. Igaz, hogy az osztály fele részét megtárgálta, de rend volt. Most azonban minden nebuló a pad tetejére ülve leste, mikor jönnek be már azok a kis vademberek.

És amikor megláttak minket! Ahogy mi kinéztünk!

A tanító egy kétméteres pálcával leparancsolta a gyerekeket a padról, karba tett kézzel ültek – ez is milyen furcsa volt nekünk, mint minden, ami a szemünk elé tárult! – mert hisz mi mind teljes szabadsághoz szoktunk az erdőben. Aztán a tanító úr kiszólitott néhány gyereket, rongyot fogatott velük, töröljék le a pajtában a kimustrált iskolapadokat, és hordják be a tanterembe.

Na, minket leültettek azokra a furcsa izékre – és egy pillanat múlva mind a harmincunk szeme fent volt a mennyezeten.

Hát, tudod: elsápadtunk mind. Megszédültünk. Hogy mi van velünk, azt akkor még nem tudhattuk – de hát valójában az volt, hogy eddig a napig nem láttunk belülről egy épületet. Hogy lehet az, hogy forog a plafon? Mert forog.

Azt mondja a tanító a tolmácsnak, mármint a bátyámnak: – Te, Jóska fiam, miért néztek ti mind felfelé? – Hát azért, tanító úr, mert forog.

– Ha forog – azt mondja a tanító – úgy látszik, megértette, hogy miért forog –, ne oda nézzetek, hanem a földre. Az nem forog.

– Nézzetek a földre – tolmácsolta a tanító szavait a bátyám. Egyszerre mindegyik cigánygyerek lesütötte a szemét. Parancsszóra. De a többi gyerek, az mind csak minket nézett. Le nem tudták venni a szemüket rólunk. Nem csoda.

Tényleg úgy néztünk ki, mint a vademberek.

Jöttek a szünetek, tudod, mi volt akkor a kedvenc játék. Ilyen golyók, olyan golyók, az nyert, aki a legtöbbet gurította be egy lyukba. Odaálltunk mi is, bámultuk a guruló golyókat – de hogyan bámultuk! Mint a birkák, amikor rájuk jön a farkas. A világért se mozdultunk volna el. Vagy hogy valaki bele is kapcsolódjon a játékba? Nem. Valami furcsát éreztünk. Amit addig még soha. Ma azt mondom rá, hogy szégyenkezés. Szégyelltük magunkat, hogy mi milyen mások vagyunk, mint a többiek. Mi az erdőben nem ismertük azt, hogy szégyenkezés.

Közben szép rendben folyt a tanításunk. Jóska tolmácsolt, amennyire a magyar tudásából tellett, és volt ott egy nagyon szép sváb lány, ő vezette a kezünket a palatáblán, el nem engedte volna – vízszintes vonal, függőleges vonal –, aztán megmosta a kezét.

Hát persze!

Mi nyáron lombsátrak alatt aludtunk, ha jött egy nagy eső – na és? Legalább lefürdetsz a gyerekeket. De máskülönb... Fürdés? Még mosakodás is csak néhanapján.

Télen meg gyeptéglával fedett kunyhóban laktunk, ami nem volt nagyobb egy jókora sírhelynél. Az egész család úgy aludt, olyan testközelségben, mint az állatok. Egymást melegítettük – de akármilyen kicsi is volt az a kunyhó, olyan parányi nem lehetett, hogy mások is ne fértek volna mégiscsak bele. A cigányok összejártak télen is, ez hozzátartozott az életükhöz. De hogy fértek el? Úgy, hogy ha kimentek a kunyhóból ketten, másik kettő meg bejött helyettük odakintről. Vagy kimentek a gyerekek levegőzni, és átadták a helyüket a kívülről jövőeknek. Ment a beszélgetés. Ez volt az iskolánk, ez volt az egyetemünk.

És – hiszed, hiszed nem – a mosdatlanság, fésületlenség mellett se kapták meg a gyerekek a betegségeket. Mi sose köhögünk, soha nem prüszkölünk, nem voltunk náthások, lázasak. Talán mert a pizsokréteg miatt eltömődtek a pórusok? És a bacilusok nem tudtak befurakodni?

Sokan kérdezték már tőlem, hogy miért halnak meg a cigányok mégis olyan korán. Amikor én gyerek voltam, nem haltak meg korán. Ami később sokakat sírba vitt, azok a rossz szokások – főleg az italozás – akkor még nem voltak divatban. Legalábbis minálunk. Én gyerekkoromban soha nem láttam részeg embert. De csipőficamosat sem. De buzit sem. De kopaszt sem. Én ilyen cigányembereket nem ismertem.

Apám ha jó vásárt csinált – úgy kéthavonként –, megengedte magának, hogy igyon valamit. A többiek is: ha nagynéha ittak, akkor is mértékkel. Aki lerészegedett, azt kizárták a közösségből. Mehet, amerre a szeme ellát. Utána se nézünk. Mert a részeg cigány könnyen ránk hozhatta volna a bajt. Azt könnyen megvehették a magyarok, az elárulhatta azokat a belső mozgásokat, azt a belső erkölcsi törvényt, ami a közösséget, a törzset összetartotta. De aminek

sok vonása mások számára idegen volt, sőt sokszor visszás, elítélendő, lehet, hogy a törvény előtt is számon kérhető valami. Ami titok, az legyen titok. Így hát aki részeges, az nem való a törzsbe. Azt se fogadták be szívesen, akit a magyarok be tudtak fogni katonának. Az az ember nem tudja kijátszani a törvényeket, nekünk pedig ki kellett játszánunk, ha élni akartunk. Főleg a katonai szolgálatot kerültük el. Bármilyen áron.

A cigányok mindig is tudták, hogy a föld nem az övék, üldözötteké. Ezért a földért haljanak meg? Ezért menjenek gyilkolni? És inkább levágták a kezüket, de nem mentek el katonának. Hogy micsoda színjátékokat játszottunk mi el a csendőröknek, hogyha rossz szándékkal jöttek közénk – és melyik jött be oda jó szándékkal? Mondjuk egy asszony elkezdett veszettül ordítani, minthogyha szülési fájdalmak jöttek volna rá. A másik, mintha bábaasszony lenne, úgy sündörgött a szülő asszony körül. Egy öregember meg nekiállt haldokolni: két hatéves gyerek ott zokogott fölötte, ők is szépen be voltak trenírozva. Hát a csendőrök? Ilyenkor nem bántottak minket. Ők is emberek voltak, nem? Nekik is volt gyerekük meg öregapjuk, nem? Ha kijátszottuk őket, akkor a törvényeiknek mondtunk nemet.

És ha ezek után valaki azt gondolja, hogy a cigányok a közösségeikben olyanok voltak, mint a luftballonok – csak tengtek-lengtek és belül nem volt semmi –, az nagyot téved. Voltak saját törvényeink, ezeket szentül betartottuk, és örök is volt ezeknek a törvényeknek. Mindig a legtisztább, a legfeddhetetlenebb, a legalkalmasabb embernek volt ez a tisztje.

Fogadok, hogy mindenki azt gondolja, a vajda volt ez. Pedig dehogy. A vajda nem is cigány szó, mások találták ki, mint ahogy mások jelölték ki azt, hogy ki legyen a vajda. Te leszel az, és ezentúl te felelsz a többiekért is, téged fogunk megbüntetni, ha ők nem tartják be a mi törvényeinket.

Nem. Nem a vajdára hallgatott a cigány. Arra hallgatott, annak a sátrát tisztelte meg, akit ő maga a legtisztább lelkületűnek, a legfeddhetetlenebbnek tartott. Olyant is ismertem, akit 13 éves korában tisztelt meg ezzel a közösség. 1960-ban halt meg – 103 éves korában. Kilencven évig meg tudta tartani a tiszteletet! Reggelenként odasereglettünk a sátra elé, és ő mindenkinek megmondta, hogy ma milyen legyen a napja. És az volt a kiindulás, hogy az az ember azon az éjszakán mit álmodott.

Az egyik ember azt álmodta, hogy egy dühös bika kergeti. A másik azt, hogy nagy, zavaros vízen kell átkelnie. A harmadik meg azt álmodta, hogy az ördög állt elejbe, és valamit megkérdezett tőle. Vagy: egy dämavad keresztülment előtte az úton, egyszer csak megtorpan, és olyan különösen nézett szemközt vele. Mintha mondani akart volna valamit. Egy ökörszem sokáig kísérte az egyik cigányt. Ilyen álmokra is emlékszem.

Minden állatnak, minden állat viselkedésének külön is megvolt a jelentése. Ha felbőszült bikával álmodtál: ne hagyd el ma a sátradat, mert különben megtámad egy gonosz ember. Hogyha disznót láttál kukoricát enni, akkor ma szerencsés napod lesz, fogj bele olyasmibe, ami nem sikerülne máskor. Se szeri se száma nem volt az ilyen útmutatásoknak. Amelyeket majdnem mindig betartottunk. Szentül hittük, hogy rajta veszt, aki mégse hallgat a jó szóra. Mert csavarinthatja bárki bármiről a szavát, mondhat bármilyen hazugságot, de amit álmodunk, az színi igaz.

És hogyha mégse volt az? Akkor se gondolta senki, hogy becsapták. Mindennap történik valami, amit így is lehet magyarázni, meg úgy is. Ha az, ami történt, az útmutatásnak csak a farkincáját is érinti, a hiszékeny ember úgy fogja fel, hogy lám, megmondták nekem, hogy ez fog élni.

De nemcsak ennek a köztisztelőben álló embernek volt meg a kijelölt helye, minden másra is kijelölték a megfelelő embert. Orvos is volt eszerint. Bába is volt. Bíró is. Ügyvéd is. Ügyész is. De a legfőbb bíró maga a közösség volt. Annak megfellebbezhetetlen volt az ítélete.

Aki szembeszállt vele, azt kiközösítették. Nem maradhatott a törzssel tovább. Márpedig az egyedül kóborló cigány halálra volt ítélve, mert előbb-utóbb agyonverte valamelyik paraszt. Azt tehettek vele, ha egyedül volt, amit csak akartak, mert ki kereste volna? A hatóságok nem is tudták, hány cigányt öltek meg, és mikor. Akiről tudtak, annál sem keresték, hogy ugyan ki ölhetette meg.

A törzsben sokkal védettebb volt a cigány, habár akkor is volt mitől félnie. Mert a falvakban a sok tisztességes ember mellett mindig volt zsvány is, és az kiszámítottan, szánt szándékkal akkor lopott, akkor ütötte agyon a sógorát, akkor állt bosszút az ellenségén, amikor cigányok jártak arrafelé.

Jöttek a pandúrok: – Jártak itt idegenek? Jártak. A cigányok. – Merre mentek? Erre. Gyorsan utánuk, vasra verték őket, és ha agyonütöttek közülük valakit, ki kérte számon?!

Ezért ha utaztunk, nem mentünk mi végig a falun, hanem valahogy megkerültük. Az asszonyok leszálltak, elintézték az üzleti dolgokat, mi meg addig az erdőben vártuk, hogy visszajöjjenek.

Az asszonyokra nem foghatták rá, hogy raboltak, gyilkoltak. De hogyha a férfiak ott voltak, akkor csak ők gyűjthették fel a pajtát, csak ők törhették fel a pincét, más nem is csinálhatta a gazemberségeket, hogyha arra jártak, csakis ők.

Jobb volt nekünk az erdőben tanyázni. Ott magunk között voltunk, egyikünk se bántotta a másikat, nem volt bosszúállás, nem volt haragtartás, az se volt, hogy megszólják a másikat a háta mögött.

Na, szemtől szemben, egyszer egy hónapban, az asszonyok igen.

Ahány asszony volt, az mind leült ilyenkor törökülésbe, és kígyót-békát kiabáltak egymásra. Levették a kendőjüket, verték a földhöz, csókolták a földet, átkozódtak, volt ott minden az égvilágon. De legalább kiadták magukból a mérgüket, és a hónap többi napján nem bántották egymást.

Ilyenkor a férfiak elvonultak. Bölcselkedtek. Az élet apró dolgait elemezték. Ami a törzsön belül történt. Meghányták-vetették, hogy hogyan tovább.

A cigányok ott, az erdőben favájából éltek. Jó piaca volt a faárunak abban az időben. Ahány mészáros volt például Nagykanizsán, annak mindnek kellett faedény, amiben forrázta és sózta a disznókat, és rájöttek az emberek arra is, hogy jobb ízű a hús azokban a faedényekben.

Ha nem tudtak jó üzletet kötni az egyik faluban, vagy ott már nem találtak vevőre, befogták a lovakat, és egy másik faluban vagy egy közeli városban próbáltak szerencsét. Úgy vitték a népek a nagy hozzáértéssel kivájt teknőket, edényeket, mint a cukrot – de nagyon meg kellett dolgozni ezért.

Harmincöt éves koromban egyszer csak rájöttem, hogy én még szebb dolgokat tudok a fából kifaragni. Az apám egyszer betoppant hozzám, és megkérdezte: fiam, te ezt honnan tanultad? – Tőled, apám. – No de hát, mikor? Mindig az eget nézted, amikor a tuskón ültél – mert öt-hat éves korukban már odaültették a gyerekeket, figyelni –, és nem azt, hogy én hogyan faragom ki a fát. – No, mondom, azért oda is figyeltem. És amit akkor láttam, az felnőtt koromban, mint egy filmvászon, úgy pergett le előttem. A szerszámok fogása. A fa ismerete. Melyikkel

hogyan kell bánni. Az a mód, ahogyan apám elérte, hogy amit ő kifaragott, az a fa nem repedt el soha.

Igaz, én azon, amit az apám csinált, továbbléptem. Ő csak használati tárgyakat készített, én meg szobrászkodom is. Faragtam én Latinovitsnak, faragtam Péter Jánosnak – rengeteg embernek. Még aztán, visszamentem ötszáz évet, és elkezdtem parasztbútorokat faragni.

Amit mondok, azt nem fogod elhinni. A parasztbútorok készítését azért hagytam abba, mert ha tovább csinálom, meggazdagodtam volna. És ha mindennel telítve vagy, miért iparkodnál? Ez nem nekem való. A cigányok tudod, milyen boldogok voltak néha, szegényen is?

Mert szegényen éltek azok is, akik mesterei voltak a fafaragásnak. S el is adták azt, ami elkészült, de csekély áron. Abból nem lehetett rendesen megélni.

És ott volt mindenütt az a sok gyerek. Nyolc is, tíz is majd minden családban. Enni még csak ettek valamit, de ruhára, lábbelire már nem futotta. Ha nincs, hát nincs. Eb, aki bánja! Ha pucéran futkos a gyerek az erdőben, hát akkor pucéran. Igen ám, de ezzel szembe került az a rendelet, hogy még egy gyerek se járhat meztelenül. És mivelhogy féltek a büntetéstől, hát felrakták a gyerekeket arra a rossz szekérre, ringyes-rongyos ponyvákat terítettek rájuk. Nem láttak semmit sem a nagyvilágból, úgy képzeld el, amíg csak úgy tizenhárom éves nem lett a fiú. Akkor befogta őt az anyja, hogy segítsen a városban eladni a portékát.

De amikor engem iskolába parancsoltak, én még csak nyolc éves voltam. Mindaddig ki se nézhettem a ponyva alól. Hát el lehet képzelni, micsoda változást hozott az életembe az iskola.

Na, el is jártunk mi oda rendesen. De egy napon azt mondta a tanító: Te, Jóska, két hete figyellek titeket, ti nem esztek semmit. Hát itt nem, tanító úr, csak este. Otthon. És napközben nem is szeretnétek enni? Dehogynem szeretnénk. De mennyire hogy szeretnénk!

Erre a tanító úr, tudod, mit csinált? Rábízta a gyerekeket, képzeld el, a vigyázóra, végigjárta a falut, és minden gyereknek szerzett két családot. Egyik nap az egyiknél voltunk vendégek délben, másik nap a másiknál. Amíg csak abba az iskolába jártunk. Több mint öt éven át!

Nekem egy sváb és egy zsidó család jutott. A svábok jómódú gazdálkodók voltak, a zsidók – Hirschlerék – malomtulajdonosok. Volt egy fiúk is, a Pityu, az – képzeld el! – a napokban felhívott telefonon. Hallotta, hogy élek (biztosan a tévében látott), és kíváncsi volt rá, hogy mi van velem.

Majdnem hetven év után!

Amikor a Hirschler családhoz jártam, még életben volt a papa – olyan kis kerek sapkája volt –, a mama is élt még, az Aranka néni, annak a Pityunak az anyja, aki felhívott. Gyönyörű asszony volt! Szép fekete haja volt – és igen nagy konyhája. Fehér kötényben szeretett sütni-főzni. Volt egy lány is a családban, azt hiszem, ő a malom ügyeit intézte. Már motor is volt abban a malomban.

Hétfőn kellett menni a malomtulajdonoshoz – a Hirschlerékhez –, kedden a sváb gazdához, a Ginzfelderékhez, akkor szerdán vissza a Hirschlerékhez. Na most, kérlek szépen... Ebédre mentünk. De nem ám a macska táljából adtak enni, hiszen a mester – a tanító – kérte meg őket, akit nagyon tiszteltek – volt is miért! –, hanem a diófa asztalhoz ültettek. Az asztal gyönyörű, illatos szőttessel volt leterítve, ott gőzölgött a tejfeles bableves, meg a jó diós meg mákos mácsi, érted?

Úgy éreztem, egy csodás tündérvilágba csöppentem bele.

Leültettek, megmutatták, hogyan kell a levesből merni, hogyan kell szelni a kenyeret, kést meg villát hogyan kell használni. Mindent megmutattak. De olyan tapintattal, hogy nem éreztem egy percig sem szégyenkezést.

Jött a tél. Mi lesz most, hiszen a gyerekeknek nincsen cipőjük. Miben járjanak iskolába?

Erre is kitalált valamit a tanító. Összeszedte, ami csak ócska, rossz cipő volt a faluban, ezeket elosztotta a suszterek között: négyen voltak. És mind a négy elvállalta ingyen a cipők javítását.

Heder Józsefnek hívták azt a susztert, akinek én jutottam, kedves, szép ember volt, a felesége is egy nagyon szép sváb asszony. Ez a Heder József, mert sehogy se tudta befejezni az én cipőm javítását sötétedésig, kedvesen azt mondta: – Ha nem szégyelled felvenni, odaadom neked a feleségem box cipőjét holnapig. Hosszú szárú cipő volt, finom meleg, még hozzáérni is élvezet volt, nemhogy hordani. – Reggelig legyen nálad, addigra a tiedet megcsinálom.

És amikor hazamentem, anyám, és a 18-as születésűnek kimondott nővérem, hát, egész este azt a cipőt tapogatták. Ilyent még sohasem fogtak a kezükben.

Másnap reggelre aztán a suszter tényleg megcsinálta az én cipőmet.

A szülők mindaddig búsultak, sírtak, a hajukat tépték az iskolába járásunk miatt, amíg meg nem hallották, hogy egész mondatokat olvasunk a könyvből. Akkor szereztek valahonnan egy újságot. Nézzük már meg, mi van beleírva. Felolvastuk. Később megint hoztak egy másikat. Kezdte őket érdekelni, mi van a világban. No nem nagyon. De azért mégis. És attól fogva leszoktak a jajgatásról.

No, ahhoz a zsidó és ahhoz a sváb családhoz jártam én öt éven át. Hihetetlenül gyorsan megtanultam magyarul, és ott, azokban a tiszta lakásokban, azoknak az ételeknek az illatából, azokból az emberekből sugárzó emberségből kialakult bennem egy olyan szép iránti igény, ami az egész életemen végigkísért.

Amíg ott étkeztünk velük az asztalnál, az a két család, valamit mondott nekünk. Érted? Valami biztatást. Valami nyugtatást, hogy ne érezzük másoknál kisebbeknek magunkat, érted? Valami olyan erőt adtak nekünk, éppen abban a korban, amikor a gyerekek fogékonyak. Az lesz belőlük később, ahogyan kiskorukban formálódtak, mert ahogyan a fát is csak fiatal korában lehet hajlítani, hogy jó és szép legyen, ugyanúgy az ember is csak kiskorában hajlítható. A fát is, a gyereket is nagyon megviseli, ha későbbben fognak hozzá, lehet, hogy több rossz fakad belőle, mint amennyi jó.

Saját tapasztalataimból mondom ezt.

Vegyük a sváb családot. Az az étkezési kultúra, amit ott láttam, átéltem, az a gond, ahogyan a sváb gazda a lovakkal bánt! Micsoda szépek voltak azok a lovak, mennyire ápoltak! Csak úgy csillogott, ragyogott minden szerszámuk, amikor a piacra mentek velük a tejjel, a vajjal, a tojással. Meg a kocsi! Az is mindig ragyogott. Ez a kép annyira megmaradt bennem, hogy most is mintha látnám! Belém ivódtak ezek a képek azoknál az embereknél, akiket sohase fogok elfelejteni.

Öt évig voltunk vendégek a gazdánál, de aztán elhagyta a törzsünk azt a helyet, ahol addig éltünk – ott már nem találtunk vevőkre. Kerestünk hát valahol, nem túlságosan messze, egy másik erdő, ott letanyáztunk. Az élet ott is ugyanúgy folyt, ahogyan régen.

De mi, harmincan, már nem voltunk ugyanazok.

Mikor kimaradtunk az iskolából, képzeld, ugyanezek a gazdák mindig üzentek, hogy jöjjünk. Megfoglalták a kezünket, megmutatták, hogyan kell gereblyézni – nem mindenki tudta ám –, hogyan kell beleszúrni a villát a kazalba, és így, fokozatosan mindazt megtanultunk, amit oda-haza nem tudtunk volna elsajátítani, mert ott senki se értett a mezőgazdasághoz. Mire 15-16 évesek lettünk, megtanultunk dolgozni.

Volt a közelben egy major, kérlek szépen, zsidó volt a tulajdonos, de megmagyarosította a nevét, Ujnepi Elek Ernőnek hívták. Oda, kérlek szépen, elmentünk dolgozni. Egész nyáron kapáltunk, nyolcvan fillér napszámért. Az jó pénz volt. Több mint tíz kiló kenyér. Ezerkilencszázharminckettőt vagy harminchármat írtak akkor.

Egy szép napon kijött az intéző meg az uraság. Sorba állították a gyerekeket: most pedig futóversenyt rendezünk. A legjobb futókat az intéző kiválogatta. A süldőket kellett őrizniük, legeltetniük – olyan jól futó süldők voltak, hogy gyorsan kellett szaladni utánuk. Ott is nyolcvan fillért adtak. Kéthetenként megkaptuk azt a pénzecskeket, és odaadtuk a szülőknek.

Az én sorsom, azt hiszem a második évben, megváltozott. Kijött hozzánk a disznófarmra az úr lánya. Gyönyörű szép zsidó nő volt, bogárfekete szemű. Már jócskán előrehaladott volt a terhessége. A jóisten tudja, miért engemet – de engemet kiszúrt. Gyere – azt mondja –, beszélgetni akarok veled!

Az úriasszony nemsokára megint kijött. – Hogy hívnak? – Jakabnak. – No, Jakab, beszéljünk megint egy kicsit.

Hallottam – mondta –, hogy a cigányasszonyok nagyon könnyen szülnek. Meg tudod mondani, miért van ez? Hát a gyaloglástól. Mert ők mindennap 10-15 kilométert is mennek. Amikor gyereket várnak, hát akkor is. Láttam az anyámnál, meg a többi asszonynál, hogy ez így van.

Hát kérlek szépen, az a szép úriasszony vett magának egy hátizsákot, és mindennap – úgy képzeld el –, megtette azt a 15 kilométer utat.

Egy napon ez az asszony hívott, hogy menjek el hozzá, a kastélyba. Ott volt az ura is, Mihálynak hívták. Szép ember volt, érdekes arcú, és – ma is emlékszem – a fehér ingéhez mindig búzakék meg piros nyakkendőket viselt.

Nekem más dolgom nem volt, megreggeliztettek bőségesen, aztán az asszony karoncsípett engem, hatalmas park volt, abban sétálgattunk. Dél volt, megebédeztetett, mondta, hogy pihenjek, adott könyveket az olvasáshoz. Ott ismerkedtem meg Móricz Zsigmonddal, meg ezekkel, meg azokkal, érted? 15 éves voltam akkor.

De a legtöbbször azzal telt az idő, hogy karon kellett őt fogni, érted, és sétáltunk, leültünk, beszélgettünk. És képzeld el, egyszer csak nagyon kíváncsi lett ez az asszony az öreg vajdára – tudod, akiről az előbb elmondtam, hogy 13 évesen lett ő a legtekintélyesebb, legtiszteltebb ember a törzsünkben, és 103 éves volt, amikor meghalt. Fejébe vette, hogy menjünk el Beregbe. Hozzá. Én is örültem, hogy láthatom az öreget, aki még akkor is teknővájással kereste a kenyerét. Hát el is mentünk.

Gatyában volt, idáig érő hajjal, be volt fonva a haja, és egy ezüstmeg tartotta össze. Az úrnő úgy el volt ragadtatva tőle, hogy azután mindennap meglátogattuk. Az öregnek tüzet kellett raknia – a szobalány hozott egy kosarat, volt szalonna, hagyma, meg minden, és ott hármasan az öreggel sütöttük a tűznél a szalonnát.

Közben az uraság mindent megváltoztatott a gazdaságban. Búza meg kukorica helyett sárgarépat, petrezselymet termesztett. Ősszel szalmába tettük ezeket, és tavasszal olyan volt az egész, mintha akkor szedtük volna le. Megint csak tanultam valami újat.

De nem maradtam meg ezen a helyen. Mert megint csak jött egy fordulat.

Az úrnő egy szép napon egy ismeretlen férfit hozott magával. Az az úr kikérdezett, és utána tudod mi történt? Állást kaptam a MAORT-nál. A Magyar Olajipari Részvénytársaságnál. Nagy szó volt az akkor! A MAORT-hoz kerülni! Amerikai vállalat volt ez, nagy munkálatok folytak itt, Zalában. Csővezetékeket fektettünk le. Biztos munka, és az akkori viszonyok között szép fizetés. A fateromat is felvették, és még sok más cigányt is, de őket földmunkára.

Én aztán katona lettem, szakaszvezető, és amikor már leszereltem volna, kivittek a frontra. Fogságba estem, ott letöltöttem, az Észak-Urálban, három kemény évet.

Mikor hazajöttem, visszavettek a MAORT-hoz. Ott maradtam a háború után is, onnan mentem végül is nyugdíjba.

Ahogy most végignézek az életemen, hát, bizton mondhatom, hogy boldogulónak érzem magam. És boldognak is. 78 éves koromban még mindig keresem, és meg is találok a boldogságot. A szerelemben is, meg kell mondanom. A családban is. Négy gyermekem van, mind tanult, mind boldogult. Az unokám is elvégezte már az egyetemem.

Na most, még arról akarok beszélni, ami nekem az életben a legfontosabb. Ahogy hazajöttem a háború után a fogságból, azon nyomban láttam, hogy nekem ez a hivatásom. Hogy mi? Az, hogy a cigányokért tegyek valamit. Tettem is értük, nem is keveset. Arra csábítottam el őket, hogy dolgozzanak – munkát is találtam nekik, kijártam középük a cigánytanyákra, érted? Meg se tudnám számolni, hogy hányszor.

Már 43 éve dolgoztam az olajiparban amikor egy szép napon azt mondja nekem a vezérigazgató: – Nézze, itt kétezer ember teremt értéket a munkájával. Maga egy a kétezer közül – más is elvégezheti azt, amit maga. De milyen értéket a cigányok között teremt, abban senki más nem helyettesítheti. Menjen! Tegye most már egész nap, amire eddig a szabadidejét áldozta! A fizetését persze megkapja minálunk ezután is. Jó lesz így?

De mennyire hogy jó volt!

Aztán nyugdíjas lettem. Amit addig, azt tettem azután is. Ezt teszem most is, 78 évesen. Engem ezalatt egyetlenegy cigány soha meg nem bántott. És ha azt mondom nekik, hogy erre menjetek, hát akkor erre mennek. Milyen fizetség lehetne nagyobb ennél?

Sorban jönnek a felkérések még ma is, Baranyától Somogyig – legutóbb Pécsen voltam –, hogy jöjjenek el, mesélni. Másról nem mesélek, csak a saját életemről: abban minden benne van, amit csak elmondhatok nekik. Az iskolákban, ahova meghívják, azt látom, hogy amióta a történetemet – egy cigányember történetét – megismerték, másképpen élnek együtt a magyar gyerekek a cigány gyerekekkel, mint azelőtt. A cigányok pedig, meghallgatva, hogy mi minden történt velem az életem során, azt mondják: ha te el tudtál jutni, Jakab, onnan idáig, hát akkor mért ne tehetnénk meg mi is ezt az utat.

És hogy mi lett a többi cigánygyerekből, akik velem együtt kezdtek iskolába járni? Majdnem mind idősebb volt nálam, és én is hetvennyolc vagyok. A legtöbbjük nem él már. De volt közülük agrónómus. Volt katonatiszt, százados. Volt tanító, asztalos, személyzeti osztályvezető.

És mindegyikünk életpályáját azokból a parasztházakban magunkba szívott illat, az az emberség, ami ott volt a levegőben, az a mesés légkör, ami ott körülvett minket, indította el, és kísérte el életük végéig.